TOPLUMSAL

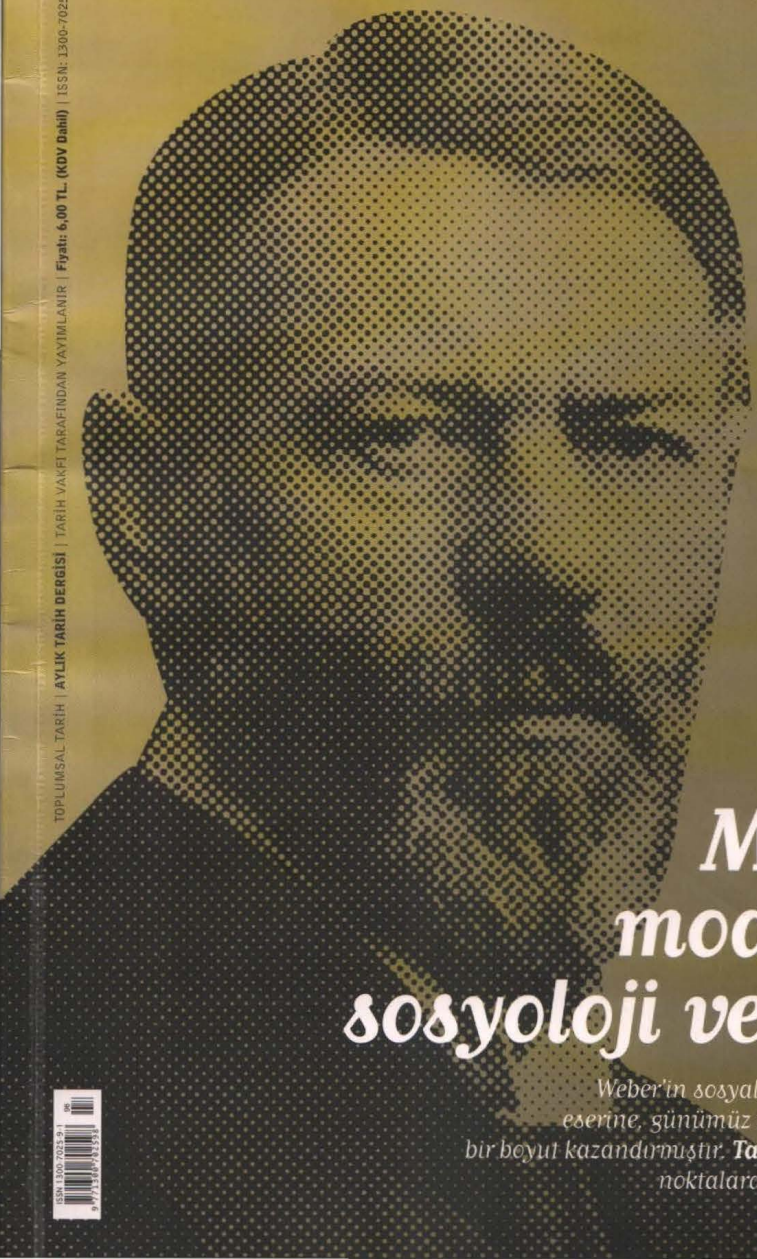
Tarih

210
HAZİRAN
2011

Fikret Adanır ile Söyleşi

İmparatorluğun çöküş döneminde Osmanlı Ermenileri

Ahmet Akşit

Osmanlıların sıradışı evlilik sistemi

Bir prenses bir kul ile evlenirse II

Juliette Dumas

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e seçim tarihimizden manzaralar...

Mehmet Ö. Alkan

İdealist bir mücadele adamı:

Teşkilat-ı Mahsusa başkanı Tunuslu Ali Başhamba II

Sezai Balcı- Mustafa Balcıoğlu

Max Weber modernleşme, sosyoloji ve tarihçilik

Weber'in sosyal kurama getirdiği tarihsel perspektif, eserine, günümüz tarihçilerinin kayıtsız kalamayacağı bir boyut kazandırmıştır. ***Taner Timur****, Weber'in Marx'tan hangi noktalarda etkilendiğini araştırıyor.* ***Sayfa 16***

TOPLUMSAL TARİH | **AYLIK TARİH DERGİSİ** | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | **Fiyatı: 6,00 TL. (KDV Dahil)** | ISSN: 1300-7025

TİMAŞ TARİH'TEN YENİ KİTAPLAR

Kazım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz
Mustafa Armağan, Kazım Karabekir Paşa'nın ve İstiklal Savaşı'nın bugüne kadar göz ardı edilen, gösterilmeyen, yazılmayan taraflarını inceliyor. Tarihe yeni bir gözle bakmak isteyenler için muhteşem bir araştırma...

Selanik İstanbul'a Karşı
Osmanlı'nın çöküşünü başlatan gün olarak bilinen 31 Mart'ın perde arkasını, Sultan Abdülhamid'e kurulan tezgahı merak edenlerin kaçırmaması gereken, yeni belgeler ışığında titizlikle hazırlanan bir kitap.

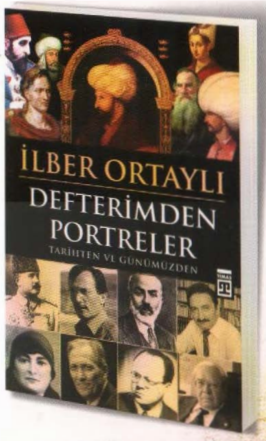
Malta Kuşatması
Kanuni Sultan Süleyman'ın amirali Turgut Reis'in hayat hikâyesini ve Malta'daki kahramanlığını okumak isteyenler için kaçırılmayacak bir eser.

Yitip Giden İstanbul
Şehir tarihçisi Önder Kaya, bir zamanlar İstanbul'un en güzel köşelerinde yer alan ancak tarihe, bilgisizliğe ve beceriksizliğe yenik düşmüş mimari eserlerin izini sürüyor.

Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum
Osmanlı Klasik Çağ serisinin üçüncü kitabında Prof. Dr. Feridun Emecen, Osmanlı'da 'hanedan', onun işleyiş mekanizmalarını oluşturan 'devlet' ve bunların oluşturduğu yapının gerçek sebebi 'toplum'u inceliyor.

Defterimden Portreler
Türkiye'nin önde gelen tarihçilerinden İlber Ortaylı bu sefer defterini okurlarına açıyor. Okuduklarını, tanıdıklarını, hocalarını kendi gözünden okuyucularıyla paylaşıyor.

DÜNYA SAVAŞ TARİHİ
İMPARATORLUK ÇAĞI'YLA
DEVAM EDİYOR..

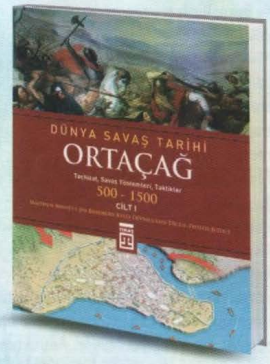
1776'dan 1914'e, Afrika, Asya, Avrupa ve Kuzey Amerika'da geçerli muharebe yöntemlerini inceleyen muhteşem bir eser.

Çağın savaş, silah ve taktiklerini tasvir eden özel olarak hazırlanmış renkli ve siyah beyaz çizimler eşliğinde, -sömürgeci güçlerin güçlü orduları, yerli halkların bağımsızlık mücadeleleri- düşmanları karşısında zafere ulaşan orduların kullandığı yöntemleri bütün ayrıntılarıyla betimliyor.

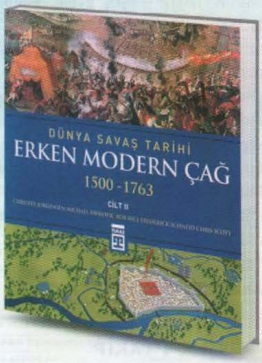
Bu kitap, imparatorluk çağının destansı askeri seferlerine ilgi duyanların en sıkı dostlarından biri olacak.

"Dünya Savaş Tarihi serisini büyük bir zevkle takip ediyorum."
Prof. Dr. İLBER ORTAYLI

I. Cilt

II. Cilt

Renkli, şömizli,
20 renkli harita.
256 Sayfa - 50 TL

TİMAŞ

iyi ki kitaplar var...

facebook.com/timasyayingrubu
twitter.com/timasyayingrubu
212 511 24 24
timas.com.tr

210. SAYIMIZLA MERHABA,

Haziran'da Taner Timur'un yazısını kapağa taşıdık. Taner Hoca bizi Max Weber'in eserleri içinde bir gezintiye çıkarıyor. İlk kez Weber'in kullandığı "kapitalist espri", Rickert'ten aldığı "tarihi birey" ve "ideal-tip" gibi kavramlar bu gezintide karşımıza çıkıyor, ve tabii "Protestan etiği". Timur bütün yazı boyunca Weber'in Marx'tan hangi noktalarda etkilendiği, hangi noktalarda onun ele aldığı meselelere nasıl farklı yaklaşımlar getirdiği üzerinde duruyor. Bu gezintide Marcuse, Lukacs, Habermas, Foucault, Bourdieu ve tabii Taner Timur'un birikimi bize yol gösteriyor.

Bu sayımızda, geçen sayıda ilk bölümlerini yayınladığımız iki yazı okuyacaksınız. İlki Sezai Balcı ve Mustafa Balcıoğlu'nun birlikte yazdıkları Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Tunuslu Ali Başhamba'nın Osmanlı Devleti'nde geçirdiği yılları ele alan yazı. Başhamba'nın İstanbul'da geçirdiği yıllar dünyanın ve Osmanlı'nın bir hayli çalkantılı olduğu bir zaman dilimi. Yazıdaki ayrıntılı bilgiler ve görüşler arşiv belgeleri ve ikinci kaynaklarla çok iyi desteklenmiş. Başhamba'nın Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına getirildiği tarih 24 Mayıs 1915, yani 24 Nisan'daki Tehcir kararından bir ay sonrası. Yazıyı okuyup bitirince insan ister istemez Başhamba'nın Tehcir'de nasıl bir tutum aldığını merak ediyor.

İkinci bölümünü yayınladığımız diğer yazı, Juliette Dumas'nın 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı hanedanının evlilik politikasını ele aldığı makalesi. Osmanlı padişahları 14. yüzyılda kızlarını diğer beyliklerden damatlarla evlendirmekte sakınca görmezken, 1402 Ankara Savaşı'nda müttefik beylerin Osmanlı sultanına ihaneti, bu politikada sert bir değişime yol açıyor. Kulluktan yükselen yetenekli paşalar gitgide en önemli damat adayları haline geliyor. Evlilik politikası, hele İstanbul'un fethinden sonra, emperyal amaçlarla ve iktidarın sultanların elinde toplanması amacıyla değiştiriliyor.

Mehmet Ö. Alkan 2011 Haziranı'nın seçimi ayı olduğunu da göz önüne alarak 1909'daki ilk seçimlerden 1990'ların başına dek uzanan renkli bir seçim panoraması hazırladı. Alkan seçim kitaplarını, afişleri, sloganları, anketleri, şarkıları, mizah dergilerini kullanarak yazısının malzemesini oluşturmuş.

Temmuz'da görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 *L'ILLUSTRATION*'DAN SEÇMELER
Hazırlayan: Edhem Eldem

06 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

08 "OSMANLI MÜZECİLİĞİNİN İLK EVRESİ: AYA İRİNİ'DEKİ KOLEKSİYON(LAR), 1846-1869"
Pınar Ceylan

09 ÇALIŞMA ARKADAŞLARI METE TUNÇAY'I ANLATIYOR...
Sümeyye Elif Biber

10 "MECMÛA: OSMANLI EDEBİYATININ KIRKAMBARI"
Canan Özkılıç

12 TÜRKİYE'DE TARİHÇİLER, TARİH ÖĞRETMENLERİ VE DÜNYA TARİHİ
Alfred J. Andrea

16 MAX WEBER
MODERNLEŞME, SOSYOLOJİ VE TARİHÇİLİK
Taner Timur

28 İDEALİST BİR MÜCADELE ADAMI:
TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA-II..
Sezai Balcı - Mustafa Balcıoğlu

36 OSMANLILARIN SIRADIŞI EVLİLİK SİSTEMİ
BİR PRENSES BİR KUL İLE EVLENİRSE II
Juliette Dumas

44 OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SEÇİM TARİHİMİZDEN MANZARALAR...
Mehmet Ö. Alkan

54 FİKRET ADANIR İLE SÖYLEŞİ
"İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ"
Söyleşi: Ahmet Akşit

58 "ÇAĞININ SIRADIŞI YAZARI EVLİYÂ ÇELEBİ" ÜZERİNE
Zeki Arıkan

62 İŞ DERGİSİ ÜZERİNDEN CUMHURİYET'İN "ÇOCUK MESELESİ"
Esin Kumral

70 91 YIL ÖNCE ESKİŞEHİR'DE 1 MAYIS
Yücel Demirel

72 MISIRLI PRENSESLERİN RUS EŞLERİ
Vladimir Belyakov

76 NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NİN SUNDUKLARI
1930'LARDAN 1950'LERE İKTİDARIN DOĞU VE DERSİM ALGISI
Gözde Orhan

82 *HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB*
Özlem Kumrular

84 SOSYAL POLİTİKA NE ANLAMA GELİYOR?
Ümit Kurt

90 *URARTU: DOĞU'DA DEĞİŞİM*
Bülent Genç

FİKR-İ TAKİP

"Açık Radyo." 94.9

7 aydır 94.9 Açık Radyo'da devam eden Fikr-i Takip programında, bu ay da *Toplumsal Tarih* dergisinin yazarlarıyla buluşmaya devam ediyoruz. Haziran ayında Fikr-i Takip'i 13.06.2011 ve 27.06.2011 tarihlerinde 15:35-16:30 arasında dinleyebilirsiniz.

Peri Efe-Ahmet Akşit

Düzelti ve Özür

Toplumsal Tarih Nisan (208) sayısında yer alan Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'ndan Sonra Alınonulan Hazine ve Eşyaları" başlıklı makalenin 26. sayfasında yer alan minyatür yazıda belirtildiği gibi Şah İsmail'in, Çaldıran Savaşı'nda Malkoçoğlu'nu öldürdüğü sahne olmayıp, Şah İsmail ile Özbek hükümdarı Şeyhek Han arasında Taherabad'ta geçen savaşı anlatmaktadır.

Vural Genç

12 **TARİHÇİLER, TARİH ÖĞRETMENLERİ VE DÜNYA TARİHİ**

Alfred Andrea, dünya tarihinin kavramsallaştırılması, çalışılması, araştırılması ve öğrenilmesine ilişkin sorunlara eğiliyor.

58 **"ÇAĞININ SIRADIŞI YAZARI EVLİYÂ ÇELEBİ" ÜZERİNE**

Zeki Arıkan, Evliyâ Çelebi üzerine yazılmış materyali değerlendiriyor. Evliyâ Çelebi ve Seyahatname *üzerine devam eden çalışmalara ilişkin bilgileri paylaşıyor.*

62 **İŞ DERGİSİ ÜZERİNDEN CUMHURİYET'İN ÇOCUK MESELESİ**

Esin Kumral, İş dergisinin "Cumhuriyet'in 20. Yılında Çocuk Meselesi" sayısına referansla derginin 1940'larda Türkiye'nin önemli gündem maddelerinden birine yaklaşımını inceliyor.

70 **91 YIL ÖNCE ESKİŞEHİR'DE 1 MAYIS**

Yücel Demirel, 1920 yılında Eskişehir'de çıkan İşçi gazetesinde yayınlanan 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarıyla ilgili bir ilânı sunuyor.

90 ***URARTU: DOĞU'DA DEĞİŞİM***

Bülent Genç, Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar'ın editörlüğünde hazırlanan **Urartu: Doğu'da Değişim |Urartu. Transformation in the East|** *adlı kitabı değerlendiriyor.*

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 210, Haziran 2011

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Tılmaz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş.
100. Yıl Mah. MAS-SIT
1. Cadde No: 88 Bağcılar
34204 İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Mayıs 2011

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70.00 TL

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

OSMANLI BÜROKRATLARI

Osmanlı hükümetinin Paris'teki sefiri Mehmed Cemil Bey.

Bay E. de Grands-Champs'ın çizimi.

L'Illustration dergisinin 14 Nisan 1855 tarihli ve 633 numaralı sayısında yer alan bir makale, Fransa'daki yeni Osmanlı sefirinin tayinini vesile edip Osmanlı hükümetinde yer alan iki önemli siyaset adamının kariyerlerinin ana hatlarını çizmekteydi. Paris'e tayin edilen ve Haziran ayında yeni görevine başlayacak olan Mehmed Cemil Bey (sonra Paşa) (1824-1872), meşhur devlet adamı Koca Mustafa Reşid Paşa'nın (1800-1858) en büyük oğluydu. Haziran 1855'ten Aralık 1859'a kadar Paris sefiri olmuş, 1862-1865 ve 1866-1872 tarihlerinde ise aynı göreve iki kere daha getirilmişti. Sonunda ise Ağustos 1872'de Hariciye Nazırı olmuş, ama bu görevde iki ayı bile dolduramadan ölmüştü.

Makaleye konu olan diğer iki devlet adamının kariyerleri ise yazıda detaylı bir şekilde verilmişti. Zaten yazarın başlıca amacının, Osmanlı sisteminde yer alan devlet adamlarının ne kadar sık görev ve paye değiştirdiklerini, bu hareketliliğin bazen tesadüfi veya keyfi bir boyut kazanabildiğini göstermek olduğu da anlaşılıyor. Bu anlamda Serasker Hasan Rıza Paşa ile Kapudan Paşa Halil Rifat Paşa'yı bu olgunun birer örneği olarak seçmiş olduğu göze çarpmaktadır. Her iki paşanın mütemadi bir şekilde görev değiştirmeleri, bir yükselip bir gözden düşmeleri gazeteci Laprade'ın ilgisini çeken ve "Şark" politikasıyla eşleştirdiği bir durum olarak okuyucuya sunulmaktadır.

İki paşanın resimlerini yapmış olan sanatçıya gelince, Giovanni (ya da Jean) Brindesi, 1826-1888 yılları arasında yaşamış olan ve başta Yeniçeriler olmak üzere Osmanlı kıyafetlerini resmetmiş olan meşhur İtalyan ressamdır.

OSMANLI HÜKÜMETİNİN PARİS'TEKİ YENİ SEFİRİ VE İSTANBUL'DAKİ YENİ NAZIRLAR

Şu an Kapudan Paşa, yani Osmanlı hükümetinin büyük amirali olan Halil Paşa,[1] hâlâ Avrupalıdan çok Şarklı olan, dahilde her şeye hâkimse de şartların sürüklediği, sanki hiç değişmeyen kanunların gölgesinde neredeyse günü gününe yaşayan, nazırların ise anlık ihtiyaçların istikrarsızlığıyla yer değiştirip birbirini takip ettiği bu hükümette ikbalin iniş çıkışlarının en çarpıcı örneklerinden birini oluşturmaktadır. Hüsrev Paşa[2] gibi Kafkasya'da doğup onun gibi gençliğinde köle olmuş olan Halil Paşa, 1808'de İstanbul'a getirilerek o zamanlar kerîdesi Kapudan Paşa olan hemşehrisinin himayesinde yetişmiş, sırasıyla Sultan Mahmud'un hacegânı (kâtibi); mirimiran, yani düzene sokmaya yardımcı olduğu yeni Nizami birliklerinin kumandanı; nihayet de 1826'da Hüsrev Paşa'nın seraskerliği esnasında Hazinedar Paşa, yani hazine sorumlusu olmuştu. 1828 seferinde bu yeni düzenli birliklerinin bir alayının başına geçerek Rusları Pravadi yakınlarında mağlup etmiş ve onları Şumla'nın muhasarasına son vermeye mecbur etmişti; gerçi Osmanlı ordusunun hezimetinin ardından kısa bir müddet sonra bu şehri onlara terk etmek zorunda kalmıştı. 1830'da Edirne Antlaşması gereği Osmanlı hükümetine dayatılan harp tazminatının azaltılmasını talep

etmek üzere Sen Petersburg'a gönderilmiş ve 175 milyon kuruşluk bir indirim de elde etmişti. Dönüşünde Kapudan Paşa tayin edilmiş, ardından da Tophane-i Âmire müşirliğine getirilmişti. Mehmed Ali Paşa'nın yanına görevle gönderilmiş, hükümet ile Mısır arasında barış imzalamış, mükâfat olarak da padişahın en büyük kızıyla evlendirilmiş[3] ve hanımı Hüsrev Paşa'nın yerine Serasker tayin edilmişti. Ancak bu ikbal kısa sürdü. Kısa zaman sonra seraskerlikten azledilerek Bulgaristan'da Niş valiliğine sürüldü; ne var ki az müddet sonra geri çağrılarak Sultan Mahmud tarafından yeni kurulmuş olan Ticaret Nezareti'ne getirildi. Mahmud'un ölümünden sonra tekrar seraskerliğe yükseltilmiş, sırasıyla Meclis-i Vâlâ azası ve reisi olmuş, nihayet ikinci defa olarak Kapudan Paşa tayin edilmişti. İkinci defa Ticaret Nazırı olduktan sonra tekrar gözden düşerek ilk önce Trabzon valiliğine sürülmüş, hemen ardından da Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Vükelâ'ya dahil olmuştur. 1848'de üçüncü kez Kapudan Paşa tayin edilmiş ve Meclis-i Vâlâ'ya girmiş, ama birden bire gözden düşerek üç sene İzmir valiliğine,[4] ardından da Cezayir-i Bahr-ı Sefid[5] valiliğine getirilmişti. İki sene sonra Bursa'ya vali tayin edilerek oradan nihayet İstanbul'a dönmüş ve vezaretle Divan'a girmiş, ardından da dördüncü defa olarak bugün de bulunduğu Kapudan Paşa görevine getirilmiştir.

1809'da doğan ve sarayda yetişen Serasker ya da Harbiye Nazırı Rıza Paşa,[6] gençliğinde Sultan Mahmud'un has odasında görev yapmış, sonra da mabeynci olmuştur. 1839'da Abdülmecid'in cülusuyla beraber Valide Sultan'ın[7] desteğiyle mabeyn müşirliğine yükselmiştir; ardından da 1841'de Hassa Ordusu'nun kumandanı olarak daha da önemli bir göreve getirilmiştir. 1843'te Harbiye Nazırı olmuş ve bu görevdeyken Osmanlı ordusunun dört ordusunun tekrar düzenlenmesi, kura çekilmesi ve askerlerin beş senelik hizmetten sonra terhis edilmesi gibi muhtelif ıslahatlarla kendini göstermiştir. 1849'da Reşid Paşa onu bu görevinden etmişse de kısa bir müddet sonra tekrar girmeyi başarmış, ertesi sene Abdülmecid'in en genç kız kardeşiyle evlenmiş[8] ve Ticaret ile Nafıa Nezareti'ne getirilmiştir. 1850'de Kapudan Paşa tayin edilmiş, ardından ikinci kez Seraskerliğe getirilmiş, tekrar azledilerek sırasıyla Bursa ve Selanik valiliklerine sürülmüştür. Merkeze ancak 1854'te geri çağrılmış, ikinci kez Kapudan Paşa, ardından da üçüncü kez Serasker tayin edilmiştir. Rıza Paşa kabiliyetli bir devlet adamı ve iyi bir asker olarak bilinir. Islahat taraftarı olmakla beraber Reşid Paşa'dan daha az dış politikanın gereklerine tabi olan Rıza Paşa, İzmit Çuha Fabrikası, Hereke İpek Fabrikası ve Hünkâr Iskelesi'ndeki büyük tabakhane gibi Türkiye'nin istikbali açısından önemli olan birkaç sanayi kuruluşunu kendi maddi imkânlarıyla oluşturmuştur. Şu anki durumda generallerimizin arzularını desteklemek ve kendi birliklerinin ihtiyaçlarını karşılamak konusunda gösterdiği gayret takdire şayandır; ancak kendisinde Osmanlı devlet adamlarında sanıldığından çok daha sık rastlanan türden saray adamına has olumsuzlukların bulunduğu söylendiği gibi, birkaç kez gözden düşmesine neden olan sapkınlıkları olduğu da nakledliyor.

J. Laprade[9]

Kapudan Paşa Halil Rifat Paşa. (Bay Brindesi'den)

Harbiye Nazırı Hasan Rıza Paşa. (Bay Brindesi'den).

DİPNOTLAR

1 Gürcü Mehmed Halil Rifat Paşa (1795?-1856).

2 "Koca" lakabıyla da tanınan Mehmed Hüsrev Paşa, 1765 civarında doğmuş ve 1855'te 90 yaşında ölmüştür. Birçok valilik ve mutasarrıflıktan sonra 1811'de Kapudan-ı Derya olmuş, ardından da birçok görevden sonra 1839-1840'ta Sadrazam olmuştu. Aralıklarla gözden düşen, hatta sürgüne gönderilen Hüsrev Paşa'nın en büyük özelliklerinden biri, kendisi gibi köle olarak bışlayan birçok çocukları devlet adamı yetiştirmiş olmasıdır.

3 Halil Rifat Paşa, 24 Mayıs 1834 günü II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan (1811-1843) ile evlenmiştir.

4 Aslında Aydın valiliği.

5 Ege Adaları.

6 "Cihan Serasker" lakabıyla da tanınan Hasan Rıza Paşa (1810?-1877).

7 Bezmiâlem Valide Sultan (1807?-1853) 1822 civarında II. Mahmud'un kadını olmuş, 25 Nisan 1823 günü ise Abdülmecid'i doğurmuştur.

8 Yanlış bilgi. II. Mahmud'un Rıza Paşa'yı en genç kızı olan Âdile Sultan (1826-1899) ile evlendirmek istemişse de, ölümünden sonra tahta geçen Abdülmecid bu kız kardeşini Kapudan-ı Derya Mehmed Ali Paşa (1813-1868) ile evlendirmiştir. Rıza Paşa ise Mahmud'un sarayından çıkma bir kadınla evlenmiştir.

9 *L'Illustration* dergisiyle sıkça çalıştığı bilinen bir gazeteci.

Feci Bir Cinayet

3 HAZİRAN 1911

İKDAM

Şehr-i hâlin on ikinci günü Of kazasında feci bir cinayet-i vahşiyane vuku bulmuştur.

Kaza-i mezkûrda senelerden beri aralarında kanlı vukuat geçmiş olan Hacı Fazlıoğulları'ndan Salih ile yeğeni on beş yaşlarında Mehmet haklarında husumet besleyen diğer Hacı Fazlıoğulları'ndan mechûlü'l-hüviyye birkaç şahıs leyle-i mezkûrede yatsıdan sonra kahveden tarassut ederek merkum Mehmet'i ve şirket müdürü Mustafa Efendi'yi ve kahve sahibi polis komiserliğinden mütekait Emin Efendi'yi cerh etmişlerdir. Takip olunanlardan Salih Ağa müteyakkız davranarak kendisini araştıranı görerek tahaffuza [kendini korumaya] meydan bulmuş ise de yeğenini haberdar etmeye vakit kalmadan vahşi katillerin dane-i hıyanetine [hain kurşunlarına] maruz kalmıştır.

Suret-i mahsusada icra eylediğimiz tahkikattan katillerin aynı aile efradından olduğu ve çarşı içinden geçerlerken görüldüğü anlaşılmıştır. Bâhusus Salih Ağa'ca hasımları mechul olmadığına göre katillerin meydana çıkarak ceza-yı sezalarına [münasip cezalarına] duçar olacağı şüphesizdir.

Şayan-ı teessüftür ki çarşı içinde vuku bulan böyle cinayetin mürtekipleri firara muvaffak oluyor. Seksen bin nüfuslu bir kazanın zabıtası aded-i sahih olarak üç adet jandarmaya kalırsa ne beklenebilir. Vilayetçe işbu faciadan sonra birtakım jandarma sevk olunduğu işitilmiştir. Mülhakata da lüzumu kadar itina zamanı acaba daha gelmedi mi? Bu vak'a bir ibret olmalıdır üç jandarma ile bir kaza-i hükümeti seksen bin nüfusu idare etsin? Düşünmek zamanı hulûl etmedi mi?

Trabzon – [Kbn]

Bir Hastahanede İki Aşk Musâbi

3 HAZİRAN 1911

İKDAM

Hemşiresi ile beraber Yedikule'deki Rum Hastahanesi'nde hastabakıcılık eden Matmazel (Margarita) geçen gün şiddetli bir süblime mahlûlü içerek intihara tasaddi etmiştir. Matmazelin yaşayıp yaşayamayacağı şüphelidir.

Bu iki hemşire Bahçekapısı'nda terzi Arhondoplu'nun kerimeleridir. Bundan iki sene evvel valideleri vefat ettiği cihetle altmış beş yaşında olan babaları yirmi yaşında bir kızla evlendiği için kızlar darılarak babalarının evinden çıkmışlar, hastahaneye girmişlerdi. Fakat aşktan bunlar da kurtulamadılar, hastahanede çalışmaya başladıkları zaman iki kız kardeşten "Orenya" eczacılardan birinin gönlünü çelmişti.

Biçare eczacı bu aşkına mukabil genç kızın küçük bir iltifatına bile nail olamadığı cihetle büyük bir ümitsizlik, büyük bir yeis içinde intihara tasaddi etmişti. Eczacıyı kurtardıkları zaman "Orenya" gencin bu fedakârlığına, bu şedid aşkına artık mukavemet edemeyerek onunla evlenmeye karar verdi. Evlendiler.

Fakat bundan sonra tâli' [talih] başka bir şekl ve suretle yeni bir aşk sahifesi daha açmak istedi, ve açtı.

Bu defa iki hemşireden Matmazel (Margarita) genç bir doktora gönlünü verdi. Doktor bu genç kalpte açılan muhabbete karşı lâkayd, hissiz bulundu, kıza zerre kadar iltifat etmedi.

Genç kız evvelce eczacının yaptığı, kız kardeşinin gönlünü almaya muvaffak olduğu tehlikeli tecrübeyi düşünerek sublimeyi içti.

Doktorun bundan müteessir olup olmadığı, matmazelle izdivaca karar verip vermediği malum değildir. Yalnız şu dakikalarda bilinen bir şey varsa o da Matmazel'in hayatının tehlikede olduğudur.

Beykoz Seyr-i Tenezzühü

5 HAZİRAN 1911

TANİN

Evvelki gün Kabataş ve Mercan idadileri talebesi muallimleri refakatinde olarak Beykoz'da bir tenezzüh icra etmişlerdir. İki mektebin talebesi hep bir arada müsabakalar tertip etmiş, akşama kadar kemâl-i şevkle eğlencelerine devam eylemişlerdir. Bir taraftan jimnastik muallimi Abdurrahman Robenson Bey'in nezareti altında mukavemet, sürat, küme, körebe, çuval yarışları, halat, futbol, yürüme, dört ayak müsabakaları icra edilerek birinci gelenlere müteaddit mükâfatlar verilmiş diğer taraftan da ayrıca edebi bir müsabaka tertip edilerek bir hakem heyeti huzurunda en selis [düzgün] surette edebi parçalar kıraat edebilen efendilere âsâr-ı edebiyeden mükâfatlar tevzi olunmuştur.

Mercan İdadisi müntehi sınıf [son sınıf] talebesinden 653 Safi Efendi Tevfik Fikret Bey'in Ferda manzumesini kıraatle birinciliği ihrâz etmiş [kazanmış] ve muallim Faik Şevket Bey tarafından bir Rübâ-ı Şikeste verilmiştir.İkinciliği Kabataş üçüncü senesinden 661 Halim Efendi Mehmet Emin Bey'in Pare manzumesiyle kazanmış ve muallim Rıfat Bey tarafından bir Haluk'un Defteri verilmiştir.

Üçüncü çıkan keza Kabataş üçüncü sınıfından Halid Efendi'ye muallim Rıfat Bey'den bir Fransız eser-i edebi, dördüncülüğü ihrâz eden Mercan birinci senesinden 538 Burhanettin Efendi Kalem'de manzume-i mudhikesini kıraatle Faik Şevket Bey'den bir Haluk'un Defteri, beşinci ve altıncılığı ihrâz eden Mercan'dan 36 Cemal ve Kabataş'tan 188 Kâzım efendiler Faik Ali'nin Safo'suyla Mehmet Emin Bey'in Kesildi mi Elleri parçalarını okuyarak muallim Köprülüzade Fuad Bey tarafından kendilerine bir Siyah Kitap ile bir de Hayat-ı Fikriye hediye edilmiştir.

Bu suretle akşama kadar bir taraftan tersane bandosu, diğer taraftan bir ince saz takımı icra-yı ahenk eylediği hâlde hoş bir vakit geçirilmiş, badehu muhtelif vaziyetlerle fotografiler alınarak saat yedi buçukta avdet edilmiştir.

Gazeteler Kapanmıyor

9 HAZİRAN 1911

TANİN

Rumeli'de çıkan bazı gazetelerin Dersaadet'te dahi fürûht edilmesi münasebetiyle Dersaadet'in de mevki-i cürüm addedilerek haklarında takibat icrası hususunun idare-i örfiyeye ve gazetelerin tatili keyfiyetinin Dahiliye Nezareti'ne yazılması hakkında Meclis-i Vükelâ'dan verilen kararın nihayet muvafık-ı kanun bir şekil aldığını maalmemnuniye istihbar ettik.

İdare-i örfiye mezkûr gazetelerin yalnız Dersaadet'e adem-i ithallerine karar vermiş ve hükümetçe takibat-ı adliye icra etmek lazım geliyorsa mahallerinde ikâme-i dava olunması lüzumunu bildirmiştir. Haklarında dava sebk etmediği İvaki olmadığıl cihetle gazetelerin tatili için de emir verilmeyecektir.

Adliye Nezareti tarafından Manastır Müddei-i Umumiliği'ne mezkûr gazetelerin münderecatı hakkında bir fikr-i tam peyda edilmek üzere koleksiyonlarının gönderilmesi yazılmıştır.

İdare-i örfiyenin Rumeli gazetelerini İstanbul'a duhulden men edebilmesi salahiyeti dahilindedir. Binaenaleyh bu karara kanunen bir şey denemez. Bizim istediğimiz de ahkâm-ı kanuniyenin muhafazası ve keyif uğruna hürriyet-i matbuatın feda edilmemesi idi. İşin bu şekli alması mucib-i memnuniyettir.Yalnız hürriyet-i matbuatın istikbalinde gayet muzlim İşüphelil ve tehlikeli bir nokta kalır. İstihbaratımıza nazaran hükümet bir gazetenin satıldığı yerlerin kaffesini icabında mahall-i cürüm addedebilmekte kendisini muhtar görmektedir. Bu nokta-i nazar teeyyüd ettiğilgerçekleştiğil takdirde hükümetin hoşuna gitmeyecek gazeteler için "Buyurun ağalar cenaze namazına!" demekten başka bir şey kalmıyor. Biz hak ve adalet namına vazifemizi yaptık, fakat birtakım gazeteler sırf bize adavet İdüşmanlıkl etmiş olmak için tehlikeyi göremiyorlar, hükümete hak veriyorlar, kendi bindikleri dalı kendileri kesiyorlar. Bunun cezasını elbette bir gün çekerler. O zaman da onlara kendi düşen ağlamaz diyen elbette bulunur!

Ahmetli'de Vak'a

22 HAZİRAN 1912

İKDAM

Geçen Cuma günü Torbalı nahiyesine tabi Ahmetli karyesine ezandan sonra takriben saat yarımda bir mavzer ve yedisi martin ile mücehhez sekiz kişi gelerek ahaliye hücum etmişlerdir.

Merkuman bütün karye ahalisini toplayarak bakkal dükkânına hapsettikten sonra Hacı Halil ile İngiliz Mehmet'i eve götürmüşler ve haklarında pek çok cevr ü cefa ile işkence etmişlerdir.

Hacı Halil'in evinden iki çifte ve iki adet garra lalınında beyaz lekesi olan atl ve bir dürbün ile üç yüz Osmanlı lirası kadar parasını ve kadınlardan da yedi adet beşibirlik ve iki adet Mahmudiye ve tane seksenlik Mahmudiye ve kırk adet de yirmilik altın ahz ve gasp etmişlerdir.

Bu habisler bu kadar ile de iktifa etmeyerek zavallı Hacı Halil'e:

- Biz senden lâakal bin altın ister idik. Demişlerdir.

Ondan sonra zavallı Hacı Halil'i yine diğer köy ahalisini hapsettikleri bakkal dükkânına getirerek onu da oraya sokmuşlardır. Badehu bakkalı dışarıya alarak onu da hayli darp ve tehdit eyledikten sonra ondan da kırk paket dörtlük tütün ve beş çift ayakkabı ve bir deste kâğıt almışlardır. Sonra bakkal dükkânını kilitleyerek cümlesi oradan savuşmuşlardır.

Aradan hayli zaman geçtikten sonra zavallı Ahmetli ahalisi kapıyı zorlayarak dışarı çıkmışlardır.

Ahalinin ifadesine göre bu çete Çakırcalı çetesi olmayıp bir iki defa oralarda cevelân etmiş olan tütün kaçakçılarıdır.

Hatta bir iki tanesini de ahali tamamen teşhis etmiştir.

Hükümetçe bunların takibatına fevkalade germi verilmiştir. Yakında ceza-yı sezalarını bulacakları şüphesizdir.

(İzmir – İttihad)

Ahenk gazetesi de bu vak'ayı yazdıktan sonra mütecasirlerin Çakırcalı çetesi olduğu mevsûk olarak rivayet olunduğunu ilave ediyor.

Dün Akşamki Bora

29 HAZİRAN 1911

İKDAM

Dün akşam alafranga saat altı buçuk raddelerinde şehrimizde birdenbire zuhur eden bora ortalığı biri birine karıştırmış, tozu dumana katmış, her taraf göz gözü görmez bir hâle gelmiş idi.

Denizde bazı kazalar vukuu muhtemel olmasına mebni geç vakit Liman Dairesi'nden vuku bulan istizahımıza Liman ve Haliç'te bir kaza vukuu istihbar edilmediği, yalnız rüzgârın şiddeti ve suların akıntısı ile bazı şamandıraların yerlerini değiştirdiği cevabı alınmıştır.

İki köprü arasında bir mavnanın iki sandala çarparak gark ettiği rivayet edilmiş ise de Liman Dairesi'nde buna dair malumat olmadığı anlaşılmıştır.

Zavallılar, acaba ne oldular?

Dün akşam fırtına zuhur etmezden biraz evvel Samatya sahilinde dört kadın ile iki çocuğu hamil bir sandal volta eylemekte iken birden bire çıkan rüzgârdan Ayastefanos açıklarına doğru gitmeye ve içindekilerin canhıraş sedalarla feryat ve istimdat etmeye başladıkları Zeytinburnu Karakolhanesi efradı tarafından görülerek imdatlarına gidilmesi Sevkiyat-ı Askeriye İdaresi'ne telgrafla bildirilmiş ve birkaç istimbot giderek sandal taharri olunmuş ise de vaktin geç olması hasebiyle zavallıların hayat ve mematlarından bir haber alınamamıştır.

"*TOPLUMSAL TARİH* SÖYLEŞİLERİ"NDE EDHEM ELDEM

"OSMANLI MÜZECİLİĞİNİN İLK EVRESİ: AYA İRİNİ'DEKİ KOLEKSİYON(LAR), 1846-1869"

Edhem Eldem, 19. yüzyıl Osmanlı arkeolojisi gibi Türk arkeolojisinin de en büyük zaafının antikite ve antik eserlerin temsil ettiği değerlerle güncel kimlikler arasında bağ kurmaktaki başarısızlıktan kaynaklandığını belirtti.

PINAR CEYLAN

"*Toplumsal Tarih* Söyleşileri"nin üçüncüsü 12 Mayıs'ta, Edhem Eldem'in katılımıyla Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleşti. Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Eldem konuşmasında, Osmanlı müzeciliğinin kuruluş evresi olarak nitelediği 1846-1869 dönemini ele aldı. Osmanlı arkeolojisi ve müzeciliğinin miladı olarak kabul edilmesi gereken tarih konusunda çok farklı yorumların mevcut olduğunu söyleyen Eldem, başlangıç noktasının kimine göre Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü (1881), kimine göre Ali Paşa'nın Müze-i Hümayun kurma girişimi (1869), kimine göre ise Fethi Paşa'nın Aya İrini'yi ambardan müzeye dönüştürmesi (1846) olduğunu belirtti. Söz konusu dönemlerde yapılan işlerin niteliği ve amacı konusundaki bilgilerimiz henüz çok muğlak kalsa da, belirli tarihlere odaklanmak yerine, Osmanlı kurum ve kanunlarının arkasında yatan süreci anlama kaygısıyla hareket etmek gerektiğini ifade etti.

Eldem'e göre, Wendy Shaw'un Osmanlı müzeciliği ve arkeolojisi alanında oryantalist anlatıları tersine çeviren ve oldukça ilgi uyandıran *Osmanlı Müzeciliği, Müzeler, Arkeoloji ve Tarih'in Görselleştirilmesi* (İletişim Yayınları, 2004) adlı eseri kaynak kullanımı bakımından pek çok problem barındırıyor ve Osmanlı müzeciliğinin ilk evresine ilişkin gerçekçi olmayan bir kurgu öne sürüyor. Wendy Shaw'un iddia ettiğinin aksine, kaynaklarda Osmanlı müzeciliğinin bu ilk atılımının Osmanlı elitti tarafından sahiplenilmiş bilinçli bir proje olduğuna dair herhangi bir işarete rastlanmıyor, büyük ölçüde Osmanlı topraklarında yabancı kazı ekiplerince yürütülen çalışmalarla tetiklenen, "medenileşme"nin bir gereği olarak algılanan ve kısa sürede patlayıp sönen bir ilginin ürünü olduğu anlaşılıyor.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi kültürel mirası kabul edilen İslam eserleri konusunda 20. yüzyıl başını bulan geç aydınlanma Eldem'e göre, arkeolojiyi Batı-dışı toplumlarda taklitçi ve köksüz bir uğraş olarak gören oryantalist anlatıları besleyen bir diğer önemli nokta. "Asar-ı atika" kavramını Avrupa'da tanımlandığı şekliyle alan Osmanlı elitinin 1884 Asar-ı Atika Nizamnamesi'ne İslam eserlerini dâhil etmesi ancak 1906 yılında gerçekleşiyor ve İslam Eserleri Müzesi (Evkaf-ı İslamiye) Halil Edhem'in girişimiyle 1914 yılında kuruluyor.

Osmanlı arkeolojisinde dönüm noktası kabul edilen ve Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanarak yürürlüğe konan 1884 tarihli Asar-ı Atika Nizamnamesi'ni 1834 tarihli Yunanistan Kültür Varlıkları Kanunu'yla karşılaştıran Eldem, iki belgenin eserlerin yurtdışına çıkarılmasına karşı takınılan koruma tutum anlamında birbirine benzediğini, bununla birlikte, Yunanistan Kültür Varlıkları Kanunu, eski eserler ve ait oldukları uygarlıklar ile Yunan ulusu arasında ırsi ve kültürel devamlılığa dayalı ideolojik bir mülkiyet ilişkisi kurarken, bu aidiyet bağının Osmanlı Asar-ı Atika Nizamnamesi'nde bulunmadığını kaydetti.

Eldem buradan hareketle, modern Türkiye'de müzeciliğin toplum, devlet ve kültürle ilişkisindeki problemli noktaların Osmanlı müzeciliğinin ilk evresindeki arayışlar ve bocalamalara bağlanabileceğine işaret etti. 19. yüzyıl Osmanlı arkeolojisi gibi Türk arkeolojisinin de en büyük zaafının antikite ve antik eserlerin temsil ettiği değerlerle güncel kimlikler arasında bağ kurmaktaki başarısızlıktan kaynaklandığını belirtti. Bunun sonucu olarak da arkeolojinin "medeniyetin gereği" bilimsel bir uğraş olmanın ötesine geçerek geniş kitleler tarafından benimsenemediğini, antik eserler üzerinde iddia edilen hakkın da ancak bilimsel mülkiyet ve toprak üzerindeki egemenliğe dayanan bir kurgu ile meşrulaştırılabildiğini ekledi. Cumhuriyet'in 1930'larda yoğunlaşan İslam uygarlığıyla kopuş ve ulusla topraktaki geçmiş arasında kültürel bir bağ kurma çabalarının sonuçsuz kaldığının, yüzeysel, dayatmacı ve bilimsellikten uzak anlatıların Osmanlı öncesi Anadolu'ya ilişkin ilgi uyandırmakta yetersiz olduğunun ve bu durumun özellikle son dönemde beliren Osmanlı tarihi etrafındaki takıntılı tutum ile beslendiğinin altını çizdi.

Edhem Eldem.

ÇALIŞMA ARKADAŞLARI METE TUNÇAY'I ANLATIYOR...

SÜMEYYE ELİF BİBER

Civilacademy Sosyal Bilimler Topluluğu'nun her yıl düzenlemiş olduğu Büyüklere Saygı Programı'nın bu yıl şeref konuğu Mete Tunçay'dı. Ömer Çaha, Murat Belge, Halil Berktay, Niyazi Öktem, Harun Tokak, Mehmet Ö. Alkan, Murat Koraltürk Mete Hoca'yı anlattı.

"Çalışma Arkadaşları Mete Tunçay'ı Anlatıyor" adlı oturumu Ömer Çaha oturumu şu sözlerle başlattı:

"Benim kafamda üç Mete Hoca var, ilkin akademisyen, araştırmacı, bilim adamı olan Mete Tunçay. Biz *Tek Parti Dönemi Türkiye*'sini, Marksist ve sosyalist düşünce geleneğini ve bu geleneğin kritiğini Mete Hoca'dan öğrendik. İkinci olarak 'aydın' Mete Tunçay. İyi bir akademisyen olabilirsiniz ama aydın olmak bir tavır meselesidir, bir yürek meselesidir ... Kendi ifadesiyle 'aydın toplumun vicdanı' olmak durumundadır. Aydınlar zor zamanların insanıdır esasında. Kolay zamanlarda herkes muhalif duruşlar sergileyebilir ama önemli olan zor zamanlarda o duruşu koruyabilmektir. Üçüncüsü insan Mete Tunçay... İri yapılı, kalıplı biri ve de onu tamamlayan davudi bir ses. Ama o davudi ve heybetli sesin altında çok ince bir yürek var."

Murat Belge, Mete Tunçay ile ilk karşılaşmasını ve okul yıllarından anılarını şöyle anlatıyor:

"Biz ilk 60'larda tanıştık. Ben babamın arkadaşı Şevket Süreyya'nın evine bir münasebetle gitmiştim. Mete, o sırada *Türkiye'de Sol Akımlar*'ın bilgilerini toparlamakla meşguldü. Orada karşılaştık. İri yarı bir adam... O zaman sakalı yoktu. Bizim fazla hayâl gücü olmayan Türkiye'de okul zamanında herkese bir isim takarlardı. Böyle iri yarı bi' adam gördüklerinde şaşmaz bir şekilde 'ayı' derlerdi. Fakat kendisi o 'ayı' lafına uymayacak bir insandır. Müthiş bir nezaketi vardır. Her zaman karşısındakinin hakkını düşünen olmuştur. İçselleştirilmiş ve sindirilmiş bir nezaketi vardır. Dünya görüşümüz, Türkiye'nin meselelerine bakışımız çok benzeştiği için hemen hemen anlaşmadığımız konu yoktur. O anlamdaki çalışmalarda da beraberdik. Ayrıca birbirimizle konuşmaktan da zevk alırdık. Akademik hayatta beslenmenin birinci yolu okumaktır ama konuşmak da bizim gibi adamlar için önemli bir faaliyettir. Mete'yle konuşarak ben dünya kadar şey öğrendiğimi hatırlarım. 12 Eylül'den sonraki döneme girdiğimizde ikimiz de üniversiteden uzaklaşmış olduk. Bu sefer de ben İletişim Yayınları'nı kurmak durumundaydım ve Mete'yle yıkın teşrikî mesai içinde *Tarih ve Toplum* dergisini çıkartmaya başladık." Mete Tunçay'ın akademisyen olmasının temelinde merakının yattığını vurgulayan Murat Belge "bir yandan çocuk gibidir bu koca adam. En çok çocuk gibi olduğu yanı da katiyen zapt edemediği meraklıdır" dedi.

Tanıl Bora, Mete Tunçay'ın öğrencisidir. Bora, Hoca'nın öğrencilerine karşı sergilediği dikkate şayan davranışlarından hürmetkâr oluşunu vurguladı:

"Büyük hocalarımız vardı bizim ve gerçekten zengin bilgi birikimine sahip hocalarımız. Bunların arasında pek çoğu daha çok bilgisiyle ezerdi. Ne çok bildiğini ve bizim eksik bildiğimizi göstermekten haz alırdı pek çoğu... Mete Hoca heves ve merak uyandırırdı."

Halil Berktay konuşmasına, Mete Tunçay ile tanışmasına, entelektüel bir çevreye sahip olan babasının vesile olduğunu belirterek başladı:

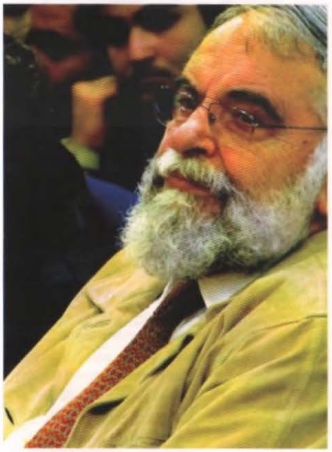
"Babam, Mete Tunçay diye genç bir asistan var dedi. Çok çalışkan çocuk, çok ciddi bir adam... Onu mutlaka tanımalısın ve dinlemelisin. Babamın fikrine çok değer verirdim, çünkü kimse için kolay kolay çok akıllı, çok ciddi, çok çalışkan diyecek biri değildi."

Halil Berkay, Mete Tunçay rüzgârının üzerinde bıraktığı tesiri şöyle izâh ediyor:

"*Türkiye'de Sol Akımlar* ve *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*(1981), Mete Tunçay'ın iki en önemli eseri. Çok aşikâr, Mete Tunçay bir madalyonun iki yüzü olarak Türkiye'de Atatürkçülüğün ve aynı zamanda Leninist solun sorgulanmasını birlikte başlatan insandır. Hem de bunu başlatmanın olabilecek en zor zamanında... Bu ikisi aslında bir bütün olarak düşünülmesi gereken iki kitaptır. Bu kitaplar otoriter ulusal kalkınmacılığın Atatürkçü veya komünist/ real sosyalist varyantlarına bakıyor. Buradaki Atatürkçü ve tek parti eleştirisiyle Türkiye'deki sol akımlar eleştirisi birbirinden bağımsız değildir.

Tunçay'ın sosyalizm ve solla ilgili beni çok etkileyen üç ilkesi var: 1. bilimci bir determinizmi reddetmesi... Benim neslimin eski solcularına baktığımda bizleri birleştiren ne var? Sosyalizmi bir bilim ve tarihsel determinizm sorunu olarak değil, bir ahlak ve vicdanî bir tercih sorunu olarak görmek. 2. Marksizm'in işçi sınıfı ideolojisi olduğunu reddetmesi. Nedir Marksizm veya sosyalizm? Bir takım aydınların ortaya koyduğu bir düşüncedir. İşçi sınıfıyla doğrudan deterministik bir ilişkisi var mıdır? Hayır, yoktur. Şöyle bir ilişkisi vardır. Bu teoriyi ortaya atan aydınlar biz bunu gidip işçi sınıfına anlatabiliriz ve işçi sınıfını kazanabiliriz, işçi sınıfını kazanarak bir sosyal devrim yapabiliriz diye ummuşlardır. 3. Her zaman muhalif olmak... Muhalif olmanın erdemi. Türkiye gibi bir ülkede, yani aydınların 19. yy Osmanlı reformlarından başlayarak Namık Kemal'in dönüşlerini düşünün. Genç Osmanlılar'dan, Jön Türkler'den başlayan Kemalist Cumhuriyet'e uzanan aydınların iktidara kapılanmaya çalıştığı, ya da daha yakın dönemin deyimiyle devlet aydınları olmaya çok büyük önem verdikleri bir ülkede, Mete Tunçay'ın daima bağımsız aydın duruşunu koruması, bunu bireysel olarak korumanın ötesinde her dönemde ve her koşulda muhalif aydın olabilmenin erdemini vurgulaması, beni çok derinden etkileyen temel bir ahlakî ilkedir."

Niyazi Öktem'in oturum başkanlığındaki "Prof. Dr. Mete Tunçay'ın Çalışmaları ve Sosyal Bilimlere Katkıları" adlı ikinci oturumun konukları Harun Tokak, Murat Koraltürk ve Mehmet Ö. Alkan'dı. Niyazi Öktem, Mete Tunçay'ı daha iyi tanıma fırsatını Abant Platformu'nda yakaladığını şu sözleriyle anlatıyor:

Mete Tunçay.

"1997'de Türkiye'de değişik siyasi eğilimler ve değişik kültürel eğilimler içerisinde olan aydınları bir araya getirmek için bir platform kuralım dedik. Kurduktan sonra Abant Platformu'nun yönetim kurulunu oluşturacaktık. Başkanı Mehmet Aydın'dı. Hocamı Abant Platformu'na davet ettik ve kabul etti. Mehmet Aydın'dan sonra Abant Platformu'nun ikinci başkanlığını yaptı. Hocamı çok daha iyi tanıma fırsatını buldum. Ödün vermeyen bir kişilik ve bir simge..."

Öktem'den sonra söz alan Harun Tokak: "Mete Hocamız o her zaman kıvılcım üretmeye, ateş püskürtmeye müsait olan toplumların birleşme noktalarından bir aydınlık çıkarabilen gerçek bir aydın ve entelektüeldir... Ben içinde bulunduğum değerlerle kavgalı olmam diyen bir Mete Hocamız vardır" dedi. Abant Toplantıları'na Mete Tunçay'ın uzun yıllar başkanlık yapmasını "Bizler için onur olmuştur." sözleriyle ifade eden Tokak, Abant Toplantıları'nın önemine dikkat çekti:

"Abant Toplantıları her kesimden insanı bir araya getirerek, en azından birlikte yaşamanın zor bile olsa imkânsız olmadığını gösterdi. Sağcı, solcu, Alevi, Sünni bütün aydınların, akademisyenlerin ben de bir şey söyleyebilirim diyen her insanın oraya gelerek hakikaten ülkenin kalkınmasına fikri olarak katkıda bulunduğu bir platform olarak yer aldı."

Mete Tunçay'ın kardeşi Melda Tunçay ise abisine olan hayranlığını küçük yaşlarda yaşadığı anılarıyla anlattı:

"Bana önce zorla kitap okuturdu. Hatta bana 'bu kitabı bir hafta içinde okuyacaksın ve bana anlatacaksın' derdi. Sonradan kitabın yarısına gelince çok zevk almaya başladım. Bugün hâlâ kitap okuyorsam bunda abimin çok büyük rolü var. Bir insanın önünde akıllı, başarılı ve çok takdir gören bir abisinin olması zor bir şey. Ben de her halde iddialıymışım ki abimle yarışmaktansa hemen fen dalına geçip, ayrı bir platformda olmaya çalıştım. Hayatımın zor dönemlerinde bana söylediği birkaç söz hep kulağıma küpe olmuştur. Üzgün olduğum bir dönemde bana 'sakın intikam almaya kalkma... kendin olmaya şansın olmaz.' Ben bu lafı hiç unutmadım. Hayatımdan kimseden intikam almadım ve hep kendim kalabildim. Hayatımda en çok gurur duyduğum şey abimin doçentlik dersini annemize ithaf etmesiydi. Hepimizin gurur kaynağı oldu. Annem ve babam hep onunla çok gururlandı. Keşke bugünleri de görebilselerdi. Ben herkes adına bu onuru şu anda yaşadığım için çok mutluyum."

Oturum Mete Tunçay'ın, kendi beyânıyla "gerçek anlamda son öğrencisi" olan Mehmet Ö. Alkan'ın konuşmasıyla devam etti:

"Aynı dönemde İlber(Ortaylı) Hoca Türk İdare Tarihi dersi veriyordu bize. Mete Hoca Siyasi Düşünceler Tarihi dersi veriyor. İlber Hoca ders anlatırken Latince bir deyim kullanır onu Arapçaya çevirir, oradan Fransızcaya geçer, sonra Farsçasını söyler. Sonra iki tane kavramdan söz eder, ne olduğunuzu anlamazsınız. Dersten çıktığınızda şöyle bir his hasıl olur içinizde, 19-20 yaşında bir gençsiniz 'benden iş geçmiş. Bu yaştan sonra ne bu dilleri öğrenebilirim ne bu mekânları, ne ülkeleri... iyisi mi kantine gidip çay, cigara içelim.' Ondan birkaç saat sonra bu Mete Hoca'nın dersine girersiniz, Eski Yunan. İlk defa duyarsınız birçok kavramı ve bir an eğer sıkıldığınızı hissederse konuyu hemen sizi canlandıracak bir yere getirir. Tenelfüs zili çaldığında Mete Hoca kapının önüne çıkar, odasına gitmez. Cigarasını yakar. Sınıfta sorulamayan soru kapı önünde sorulacaktır. Saçma bile olsa sorduğunuz soruya ciddiyetle cevap verir. O zaman siz de kendinizi toparlarsınız. Dolayısıyla tenelfüsü dahi bir terbiyedir."

Alkan, *Türkiye'de Sol Akımlar* isimli kitabı için "ilk defa soldan bir insan solun tarihini yazmış durumda. Bizim kuşağımız için Mete Hoca müthiş cesur bir insandı. İki bakımdan, bir sol tarihi yazmak gibi ömrünüz boyunca başınızı belaya sokacak bir iş yaptığınız için. İkincisi, tek parti dönemine sataşacaksınız. Bunu hayal etmek çok zor. Yayın tarihi 1981, darbenin yıldönümü neredeyse. Tam o dönemde bu kitabı çıkartıyorsunuz." dedi.

Mete Tunçay'a Saygı Programı'nın ikinci panelinin son konuşmacısı olan Murat Koraltürk, Mete Tunçay'ı üç madde de izah etti. İlk olarak "demokrat" ve "aydın" yönüne dikkat çeken Koraltürk, ikinci olarak Mete Tunçay'ın "hocalık" yönüne ve son olarak "tarihçi, siyaset bilimci, sosyal bilimci" yönünün ehemmiyetini vurguladı ve kitaplarının dışında Heyeti Mahsusalar ile ilgili makalesinin çok önemli bir makale olduğunu belirtti.

Mete Tunçay, Civilacademy Sosyal Bilimler Topluluğu'na mütteşekkir olduğunu belirterek, programı şu sözleriyle bitirdi:

"... Eskiden her şeyi düşünen filozofların tersine her bilgin kendi dar açısından bütünü açıklamaya çalışıyor. Bu da bir takım hastalıklara yol açıyor. Meselâ psikolojizm, yani her şeyi sadece psikoloji ile açıklamak. Psikolojinin açıklayabileceği meşru şeyler vardır. Ya da sosyolojizm... Sosyolojiyle sosyolojik açıklamaya uygun olamayan konularda ahkâm keserseniz böyle olur. Bir disiplinle her şeyi anlama çabası... Oysa bütün disiplinler her biri gerçekliğin ancak bir yanına ışık tutar. Özellikle enterdisipliner çalışmak gerekir. Öncelikle bir felsefe metodoloji temeli olmalı. Sonra sosyal bilimlerle uğraşanlar, biraz hukuk bilmeli. Yine sosyal bilimlerde mutlaka payı olması gereken şey tarihtir. Ama tıpkı psikolojizm, sosyolojizm gibi historisizm de bir tehlike inşa etti. Her şey tarihle açıklanamaz. Toplum bilimleriyle de uğraşanlar politik anlamda iktisatla da uğraşmalıdır. Ve nihayet sosyoloji... Bu beş disiplin, sosyal bilimlerle uğraşan herkesin her konuda farklı derecelerde kullanması gerektiği şeyler. Her şeyden kuşkulanarak, kritik bir şekilde çalışmak da son derece önemlidir. Sosyal bilimlerle uğraşanlar bu temel disiplinlerden yararlanarak analiz yapmaya çalışırlar ve her adımda kuşkulanarak devam ederlerse başarıya ulaşırlar. Ne çalışırsanız çalışın başka bir çağda o nasıldı, başka bir ülkede aynı zamanda da olsa, o nasıl? Böyle bir karşılaştırma yaparsanız güne ilişkin, bugün burada olmakta olan bir şeye ilişkin analiziniz değer kazanacaktır."

"*MECMÛA*: OSMANLI EDEBİYATININ KIRKAMBARI"

CANAN ÖZKILIÇ

İlki 2004'te yapılmış olan "Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları" adlı toplantı dizisinin yedincisi, *Mecmûa: Osmanlı Edebiyatının Kırkambarı* başlığıyla, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul Şehir Üniversitesi, Washington Üniversitesi ve TÜBİTAK işbirliğiyle 3 Mayıs 2011'de gerçekleştirildi. İstanbul Şehir Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü başkanı Prof. Dr. Hatice Aynur, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Hanife Koncu ve Müjgan Çakır, Washington Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Selim S. Kuru ve Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ali Emre Özyıldırım tarafından düzenlenen sempozyumda toplam on bildiri ve bir değerlendirme seansı yer aldı.

Sempozyum Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm başkanı Prof. Dr.Abdullah Uçman ve Prof. Dr. Hatice Aynur'un açılış konuşmalarıyla başladı. Uçman son yıllarda divan edebiyatına olan ilgiden duyduğu hoşnutluğu ifade ederek başladığı konuşmasına mecmuaların Türk edebiyatındaki tanımını yaparak devam etti.

Uçman'ın "kişilerin tercih ve beğenilerini yansıtan bir tür not defteri" olarak verdiği tanımdan sonra Aynur, mecmuaların bu toplantıda ele alınacağı çerçeveyi çizdi. Aynur, son on yıl zarfında bu konuda artan çalışmalar olmasına karşın mecmuaların neyi temsil ettiği ve nasıl ele alınmaları gerektiği sorularının sorulmadığını belirterek bu sempozyumun amacının hem bu soruları sormak hem de yeni sorulara kapı aralamak olduğunu ifade etti. *Mecmûaya Biçimsel ve Tarihsel Yaklaşımlar* adlı ilk oturum Prof. Dr. Atabey Kılıç'ın oturum başkanlığında gerçekleşti.

Oturumun ilk tebliği Leiden Üniversitesi'nden Jan Schmidt tarafından *The Surplus Value of the Ottoman Mecmûa as a Genre* başlığıyla sunuldu. Schmidt tebliğinde mecmuaların önemli arşivler niteliğinde olmalarına karşın akademik camiada ayrı bir tür olarak düşünülmediklerini ve buna paralel olarak mecmuaların kataloglanması çalışmalarının yetersizliğini dile getirerek Leiden Üniversitesi'nde gerçekleştirmiş oldukları kataloglama projesini paylaştı. Ayrıca Schmidt ileriye yönelik projeler için alternatif önerilere değindi ve muhtemel problemlerden söz etti. Bu alanda daha kapsamlı çalışmalar için şimdiye kadar ele geçmemiş başka kaynakların araştırılması yolundaki önerisi ve mecmuaların kişisel olmaları hasebiyle birbirleriyle karşılaştırmalarının güçlüğüne dair uyarısı bunlar arasındaydı. Bu tebliğde katılımcılardan gelen sorularla da pekişen vurgu mecmuaların bölgesel değil, kişisel farklılıklar içerdikleri noktasında oldu.

Oturumun ikinci konuşması Ohio State Üniversitesi'nden Snjezana Buzov tarafından yapıldı. *Mecmûalar: Başka Bir Arşiv* başlıklı tebliğinde Buzov mecmuaların sahipleri tarafından birer "hatırlatıcı" olarak kullanıldıklarını ve her bir mecmuanın birer özel arşiv olarak değerlendirilebileceğini ifade etti. Ayrıca Buzov mecmuaların entelektüel tarih için elverişli kaynaklar olabileceğini dile getirerek diğer yazılı kaynaklarda bütünüyle yer almayabilen "hangi dönemlerde neler okunurdu" sorusuna mecmualar vesilesiyle daha etkin cevaplar verilebileceğini savundu. Buzov'a göre bazı dönemlerdeki okuma-yazma oranı sandığımızdan daha fazladır ve bu iddia mecmualar üzerinden yapılacak yeni çalışmalar ile desteklenebilir.

Birinci oturumun son konuşması İstanbul Medeniyet Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Mustafa Çiçekler tarafından yapıldı. *Fars Edebiyatı Çalışmalarında Mecmûaların Önemi* başlıklı tebliğde mecmuanın "sefine, cönk, mücelled" gibi farklı isimlendirmelerine yer verilerek alanın uzmanlarınca terminolojinin gelerekte nasıl oluğuna bakılmasının önemine vurgu yapıldı.

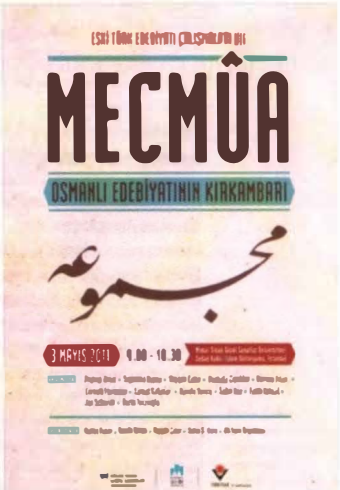
Bir Şairler Meclisi: Mecmûa başlıklı ikinci oturumun yürütücülüğü Prof. Dr. Yaşar Aydemir tarafından yapıldı. *Mecmûaları Neden ve Nasıl Çalışmalıyız?* adlı tebliğde Prof. Dr. Fatih Köksal mecmuaların Türk kültür tarihi için önemli veriler içerdiği vurgusunu yaptı. Çiçekler'in üzerinde durmuş olduğu adlandırmalar konusuna Köksal'ın yorumu "sefine, keşkül" gibi derlemelerin de "mecmua" olarak anılabileceği yönündeydi. Oturumun ikinci konuşması Bilgi Üniversitesi öğretim elemanı Zeynep Altok tarafından *Nazire Mecmûalarına Tarihselci Bir Yaklaşım* başlığıyla yapıldı. Altok, mecmuaların özel bir türü olan nazire mecmualarının 16. yy'dan sonra yavaş yavaş ortadan kalkmasının elitleşmenin, homojenleşmenin ve imparatorluğun merkezileşmesinin edebi bir göstergesi olduğunu savundu. Yrd. Doç. Dr. Hanife Koncu ve Yrd. Doç. Dr. Müjgan Çakır tarafından hazırlanan üçüncü tebliğ Koncu tarafından sunuldu. Tebliğde, mecmuaların sadece şairlerin yetişmesi için değil, diğer okuyucular ve yazarın kendisine yönelik didaktik unsurlar da taşıdığı ifade edildi.

İkinci oturumun son tebliği araştırmacı Sabri Koz'a aitti. Koz, tebliğinde farklı mecmua türlerinden görsel örnekler verip Karamanlılardan hareketle "verdikleri edebî eserlere bakmamız gerekirken hâlâ bazılarının kökenini araştırmakla meşgulüz" siteminde bulundu. Koz ayrıca avam-elit gibi keskin ayrımlara düşmeksizin cönk ve mecmua üzerine çalışmalar yapılması gereğini dile getirdi. Katılımcıların da eleştiri ve yorumlarıyla tebliğ sonunda mecmuaların da cönkler gibi sözlü kültürden öğeler barındırdıklarının göz ardı edilmemesi gereği ifade edildi.

Kısa bir aradan sonra *Mecmûalara Yakından Bakmak* başlığıyla açılan üçüncü ve son oturumun başkanlığı Tatjana Paic-Vukic tarafından yapıldı. Oturum Prof. Dr. Cemal Kafadar'ın *Sohbet-i Çelebi, Çelebiye Mecmûa* yazısının Doç. Dr. Selim S. Kuru tarafından okunması ile başladı. Kafadar, "upuzun" olarak nitelediği 17. yy mecmuaları ve bu mecmuaların neye tekabül ettikleri üzerinde durdu. Bu eserlerin bir çeşit referans ve ansiklopedi niteliği taşıdığını ve Batı'daki "common place" kitaplarına benzer özellikler gösterdiğini ifade etti. Kafadar'ın meselenin "Osmanlı da Avrupa'dakini yaşıyordu, bizde de vardı"dan öte, dünya tarihinde şu ve ya bu kültür havzasını aşan konuların farkına varabilme meselesi olduğuna dair vurgusu zihin açıcıydı. Kafadar'ın yazısı çeşitli mecmûalar ve mecmûa tanımı üzerine yapılacak çok iş olduğu ifadesi ve bu sempozyumda bunların üzerinde düşünülmesi temennisiyle son buldu.

Oturumun ikinci tebliği Saraybosna Üniversitesi'nden Prof. Dr. Kerima Filan tarafından *Sarayboşnalı Molla Mustafa'nın Mecmûası Işığında Bir Osmanlının Topluma Bakışı* adıyla sunuldu. Bir defterin onu yazan kişinin ruhsal gelişimine katkı yaptığını ve kendini unutmasını sağladığını ifade eden Filan, böyle bir defterin aynı zamanda o dönemde yaşamış başka insanların gözlemleri hakkında da fikir verebileceği tezini savundu.

Oturumun son tebliği ise Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Derin Terzioğlu tarafından sunuldu. *Gülşen-i Tevhid li't-Mistri: On Yedinci Yüzyıl Osmanlı Dünyasında Sufiler ve Okuryazarlık Pratikleri* adlı sunum ağırlıklı olarak tek bir kişi tarafından

yazılan yazıların bize ne söyleyebileceği sorusuyla başladı. Terzioğlu, 17. yy'da yaşamış bir Osmanlı dervişinin okuma pratikleri üzerine söyleyecekleri olan ve bu anlamda çok şahsî olan bir mecmuanın yine de 19. yy romantizmiyle okunmaması gerektiğini ifade etti.

Son oturumda katılımcıların ortak vurgusu on yıl öncesine kadar sadece önemli kaynaklar oldukları na dair vurgular yapılan mecmuaların günümüzde üzerlerine projeler üretilebilen kaynaklar olarak görülmesinin müspetliği yönündeydi.

TÜRKİYE'DE TARİHÇİLER VE TARİH ÖĞRETMENLERİ NİÇİN DÜNYA TARİHİNİN FARKINDA OLMALILAR

ALFRED J. ANDREA

İlgileri, bakış açıları ve tarihi inceleme usulleri ne olursa olsun, dünya tarihçileri tüm dünyada hızla tarih araştırma ve öğretiminin standart sahası haline gelen bir tarih yazıcılığı dalgasına katılmak üzere yekvücut olmuşlardır. Eğer 19 ve erken 20. yüzyıl tarih yazımı ulusal tarihlerin tahakkümünde kalmışsa, 21. yüzyıl üniversiteleri ve okulları yerkürenin her yerinde yüzlerini ilave bir tarih araştırma alanı olarak gitgide dünya tarihi veya küresel tarihe dönmektedirler.

ÇEVİRİ:
KAHRAMAN ŞAKUL

Dünya tarihi sıklıkla historiyografik bir alan, bir çalışma konusu ve bir hareket olarak yanlış şekilde tanımlanmaktadır. Bu kısa makalemizin konuyla ilgili belli başlı yanlış mülahazalara bir son verme teşebbüsü olarak kabul edilmesi umulur.

Birçoğu tarafından paylaşılan bir yanlış anlama dünya tarihinin ya birbirinden kopuk tarihlerden oluşan, entelektüel bütünlük yoksunu ve insanı sersemleten bir yığın sanılması ("Bu hafta, çocuklar, Japonya'ya bakacağız; gelecek hafta Latin Amerika'yı inceleyeceğiz") yahut tüm zamanlarda dört bir yanda meydana gelen her şeyin tarihinin Don Kişotvari bir çaba ile anlatılışı olarak algılanmasıdır. Oysa dünya tarihi, geçmişi görme ve sunmaya dair bu gayri meşru ve kör talihli yollardan ikisi de değildir. Dünya tarihçileri ve dünya tarihi öğreten öğretmenler geçmişe dair daha fazla ihtisas gerektiren alanlarda çalışan meslektaşlarından daha az tutarlı ve daha az odaklanmış değiller. Sadece üzerinde tarihi resmettikleri kanvaslar daha büyüktür. Fars minyatürleri çizmekten ziyade duvar freskleri çizseler de sanat aynı sanattır.

Bu işkence mağduru mecaz bir yana, dünya tarihi biricik kültürleri, biricik siyasaları ve biricik bölgeleri aşan her türlü geçmiş incelemesidir. Merceği küresel olmak zorunda değildir. Öyle olsaydı, benim gibi ortaçağ haçlıları döneminde kültürel alış-veriş üzerine uzman olan kişiler kendilerini geniş ve gittikçe büyüyen dünya tarihi araştırmacıları ve öğretmenleri müfrezesinin bir parçası olarak sayamazlardı. Gerçekten de, yerkürenin geniş, bölgeler-ötesi sahalarına yoğunlaşan dünya tarihçilerini (mesela, Abbasiler zamanında Darü'l-Islam) 1492 sonrasındaki küreselleşme ile ilintili olaylara alaka duyanlardan ayırt etmek için bazen bu ikinci kesimi oluşturan araştırmacı ve öğretmenlerin ilgi ve çalışma alanlarını "küresel tarih" tabiriyle anmaktayız. Fakat her ne kadar dünya tarihçilerinin tümü araştırmalarını yapar, ilmi makalelerini yazar ve sahalarında dersler önerirken her zaman kürenin tamamına bakmasalar da "dünya

Dünya Tarihi Cemiyeti (WHA) Başkanı Profesör Alfred J. Andrea

Dünya tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Vermont Üniversitesi Emeritus Profesörü ve Dünya Tarihi Cemiyeti'nin şimdiki başkanı olan Profesör Alfred J. Andrea geçtiğimiz haftalarda Doğa Koleji'nin davetlisi olarak Türkiye'de idi, İstanbul Şehir Üniversitesi'nde "Dünya Medeniyetleri ve Küresel Temalar" adlı dersin öğrencileriyle buluşan Andrea, ayrıca aynı üniversitede 11 Mayıs 2011 tarihinde "The Silk Road: 10,000 kilometres across Eurasia, 1,500 years of History" (İpek Yolu: Avrasya boyunca 10.000 km, 1.500 yıllık tarih) başlıklı bir konuşma verdi. Ricamızı kırmayıp *Toplumsal Tarih* okurları için aşağıdaki yazıyı kaleme alan Profesör Andrea'ya müteşekkiriz.

Dünya tarihine bir tarih alt-disiplini olarak bakan Profesör Andrea'nın sayısız eserleri arasında genel editörlüğünü yaptığı 2 ciltlik *ABC-Clio World History Encyclopedia* (2011), *Encyclopedia of Crusades* (Westport, CT: Greenwood Press, 2003) isimli ansiklopediler ile James H. Overfield ile ortak kaleme alıp yayına hazırladığı 2 ciltlik *The Human Record: Sources of Global History* (Boston: Houghton Mifflin Co., 2011, 7. Baskı) isimli dünya tarihi ders kitabını sayabiliriz.

tarihi" ve "küresel tarih" özde eşanlamlıdır.

Buna kayıt düştükten sonra belirtmeli ki, tarihçiler, dünya tarihi hakkında genel mahiyette ders kitapları hazırlarken, kürenin tamamını ele alırlar. Gelgelelim, 1492 öncesindeki yüzyıllar ve bin yılları anlatırken Afro-Avrasya, Amerikalar ve Okyanusya'ya çoğunlukla ayrı, birbirinden bağımsız kütleler olarak bakarlar. Dünyanın bu üç devasa sahası arasındaki temasları ve değiş-tokuşları bulup çıkarmaya ve anlamaya çalışırlar elbet. Örneğin, Asya'dan Amerikalara ve Okyanusya'ya yapılan göçleri, tatlı patatesin Güney Amerika'nın Ant Dağları civarından Polinezya'ya gidişi gibi Güney Amerika ve Polinezya arasında erken devirlerde görülen tek tük değiş-tokuş örneklerini ve nispeten kısa ömürlü olan Kuzey Amerika'nın İskandinav kolonilerini incelerler. Ama 1492 öncesine ait bu olaylar genel kuralın istisnalarıdır.

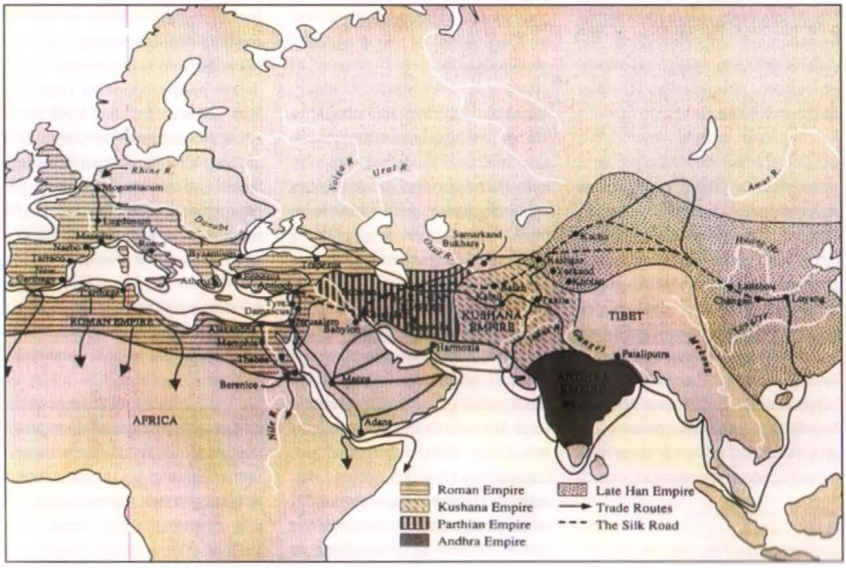
Peki, eğer illa da küresel değilse, nedir dünya tarihi? Yukarıda zikrettiğim şu üç öğeye tekrar dönüyorum: Kültürler-ötesi, milletler-ötesi ve bölgeler-ötesi. Tüm dünya tarihçilerinin kendilerine göre özel ilgileri ve bakış açıları olsa bile çoğu, tarihçiden daha geniş açılımlı sorular sormayı tercih ederler. Bu tür soruların çerçevesi historiyografik bakış açıları ve çözümleme tarzlarından oluşan engin bir çeşitlilik içerisinde belirlenebilir. Bu zengin menü şu kategorilere-asla indirgenemezse de- sahiptir: Kültürel temas ve takas (örneğin, İpek Yolu boyunca bilhassa Çin ve Anadolu arasında görülen kültürel alış-verişler); iktisadi sistemlerin çözümlenmesi (örn., Selçuklular devrinde Darü'l-İslam dahilindeki ekonomik değiş-tokuşlar); ve iki veya daha çok tarihe mal olmuş kültürün mukayeseli incelenişi (örn., Osmanlı ve Rus emperyal politikalarının karşılaştırmalı bir incelemesi). Belirtildiği gibi, bu liste birçok kez genişletilebilir.

İlgileri, bakış açıları ve tarihi inceleme usulleri ne olursa olsun, dünya tarihçileri tüm dünyada hızla tarih araştırma ve öğretiminin standart sahası haline gelen bir tarih yazıcılığı dalgasına katılmak üzere yekvücut olmuşlardır. Eğer 19 ve erken 20. yüzyıl tarih yazımı ulusal tarihlerin tahakkümünde kalmışsa, 21. yüzyıl üniversiteleri ve okulları yerkürenin her yerinde yüzlerini ilave ve bir o kadar da ehemmiyetli bir tarih araştırma alanı olarak gitgide dünya tarihi veya küresel tarihe dönmektedirler. Lütfen dikkat: Bunun *birçok* standart araştırma sahalarından *biri* olduğunu üzerine basarak söylüyorum; bu sahanın talebeleri ayrılık-gayrılık veya başatlık davası gütmüyorlar.

Dünya tarihinin araştırmacı, öğretmen ve öğrenci sayıları bakımından 1980'lerin başından beri kat ettiği büyümeye rağmen, öğrencilerin, genel kitlenin ve bilhassa meslektaşların –âlimler ve öğretmenler beraberce- saha hakkında birçok soruları bulunmaktadır. Bu sorulardan üçünü ele almama müsaade edin.

Soru: Dünya tarihi geleneksel milli ve yöresel tarihlere bir saldırı mıdır (krş. Türkiye tarihi veya Batı medeniyeti tarihi)?

Cevap: Basitçe, hayır. Önceden ima edildiği üzere, dünya tarihi tüm diğer tarih türlerini tamamlayıcı mahiyettedir; onların yerini almayı amaç edinmez. Hakikaten de, bildiğim tüm faal dünya tarihçileri aynı zamanda tarihin bir başka alanında ihtisas sahibidir ve alanda faal olarak çalışmaktadır. Örneğin, Dünya Tarihi Cemiyeti'nin eski başkanlarından Ohio State Üniversitesi öğretim üyesi Carter Findley, Osmanlı tarihinde uzmanlaşmıştır ama Os-

İpek Yolu boyunca bilhassa Çin ve Anadolu arasında yoğun kültürel alışverişler sözkonusudur.

Dünya Tarihinde Bizans ve Osmanlı Medeniyetleri afişinden.

manlıların çok ötesine geçen dünya tarihinde Türkler üzerine bir kitap da yazmıştır. Bu, dünya tarihçilerinin nasıl da kendi uzmanlıklarını küreselleştirdikleri ve dünya tarihini yerelleştirdiklerinin sadece bir örneğidir. İkinci bir örneğe değinmeme izin verin. Dane Morrison 18 ve 19. Asırlar New England bölgesi uzmanı olan bir Amerikalıdır; oldukça kısıtlı bir alan olduğuna şüphe yok. Aynı zamanda, Massachusetts eyaletinde bulunan Salem şehrinin tarihini 18 ve 19. yüzyıllarda "Doğu Hintleri" ticaretine olan yoğun katılımı bağlamında araştırmakta, öğretmekte ve yazmaktadır. Doğrusu, asıl baktığı şey Güney ve Doğu Asya'ya yerleşen Salemli tüccar cemaatleri ile bu temasların kenti ve etrafını kültürel manada nasıl zenginleştirdiğidir. Bu surette, hem mikro hem makro tarihçi veya aynı zamanda yöre ve dünya tarihçisi olabilmiştir.

Dünya tarihinin rolü ve diğer tarih türleriyle olan ilişkisini açıklamak maksadıyla doğa fotoğrafçısı ile kıyas etmek isterim. Nasıl ki vahşi yaşam fotoğrafçısı doğa olaylarını çeşitli perspektiflerden fotoğraflandırmak amacıyla yanında bir sürü mercek taşır, tarihçi de geçmişi karmaşıklığı içinde kavramak için bir dizi mercek veya perspektif kullanmalıdır. Analojiyi sürdürerek, dünya tarihi uçsuz bucaksız bir panorama sunan geniş açılı mercektir, fakat her daim belli bir yer ve zamanda sabit-kademdir.

Soru: Dünya tarihinin kavranması, çalışılması, araştırılması ve öğretilmesi imkânsız değil midir?

Cevap: Bir kez daha katılmadığımı belirtmek zorundayım. Bunun nedenleri için yukarıdaki açıklamamıza bakabilirsiniz. Ayrıca Columbia Üniversitesi ve Ohio State Üniversitesi gibi önde gelen üniversitelerin dünya tarihini, tarih doktora öğrencilerinin seçebilecekleri *birçok* çalışma sahasından *biri* olduğunu gözardı etmeyin. Her halükârda dünya tarihi sahası bu öğrencilerin seçtikleri ihtisas alanlarının tamamlayıcısı konumundadır. Dahası, dünya tarihi hızla ortaöğrenim düzeyinde zorunlu ders kabul ediliyor. ABD'nin 51 idari biriminin (50 eyalet ve başkentin bulunduğu Columbia Birimi) 46 tanesinde zorunlu ders kabul edildiği gibi, Avrupa ve ötesinde de benzer eğilimler güçlenmektedir.

Alınan bu karara destek olmak ve ABD'de ortaöğrenim düzeyinden (7-9. sınıflar) önde gelen üniversitelerin ileri lisansüstü programlarına varıncaya kadar çeşitli düzeylerde dünya tarihi öğrenen milyonlarca öğrenciye hizmet etmek amacıyla ABD'de bulunan dünya tarihçileri yayınevleriyle beraber çalışarak çok sayıda genel mahiyetli dünya tarihi ders kitabı ve daha uzmanlaşmış temalara yoğunlaşan dünya tarihi incelemeleri yazmışlardır. Amerikan Tarih Cemiyeti (American Historical Association –AHA) veya Dünya Tarih Cemiyeti'nin (World History Association –WHA) her olağan yıllık konferansında kurulan kitap tezgâhları bu türden yüzlerce kitap sergiliyor ve bu listeye devamlı yenileri ekleniyor. Büyük Britanya daha ağır bir tempoyla da olsa bu yayıncılık faaliyetini takip edegelmiştir ve Avrupa'nın diğer ulusları ile Çin de bu alana giriyorlar. Örneğin, Beijing'de bulunan Capital Normal Üniversitesi'ne bağlı Küresel Tarih Merkezi İngilizce yazılmış temel dünya tarihi ders kitaplarının Çinceye çevrilmesini teşvik etmektedir. Bir sonraki adımda tasarlandığı üzere amaç Çin'de yöreye özgü dünya tarihleri üretmektir. Bu gerçekleşecektir.

Düşünün ki dünya tarihine doğru artık küreselleşmiş olan bu hareket (kabul edildiği üzere 1980'lerde ABD'de başlamıştı) geçmişte kalan birkaç on yıl içinde öyle serpildi ki, çok sayıda yöresel ve yerel-ötesi dünya tarihi örgütleri vücuda getirildi. Bu örgütler, kendilerini tüm düzeylerde dünya tarihi öğretiminin geliştirilmesine vakfetmiş mühim ilmi cemiyetler olarak resmen tanındılar.

Zaman ve kapsam bakımında bunların ilki Dünya Tarih Cemiyeti'dir (WHA). 1982 senesinde kurulan WHA Türkiye'den ve geçmişin Osmanlı İmparatorluğu'ndan doğmuş ve diğer uluslardan olmak üzere yerküre üzerinde 40 ulustan üyeye sahiptir. Yakın zamanlarda WHA Amerikan İlmi Cemiyetler Konseyi'ne (American Council of Learned Societies) kabul edildiğinin haberini aldı. Bu son derece prestijli akademik örgüt Birleşik Devletler'deki ilmi birliklerden ancak ilim hayatının teşvikine ilişkin getirdiği katı standartları tutturabilenleri üye almaktadır. WHA'in pedagojik odaklı teşkilatlarla da birçok bağı vardır ve kendisi bu bağları en az bu üyelik kadar önemsemektedir.

2 Temmuz 2008 tarihinde Dresden'de (Almanya) dünya ve küresel tarih odaklı Amerikan, Asyalı ve Avrupalı örgütlerin temsilcileri ile Afrika ve Latin Amerika'dan akademisyenlerin katıldığı bir toplantı düzenlendi. Toplantının amacı dünya ve küresel tarihin dünya çapında mazhar olduğu yeni ilgiyi temsilen bir uluslararası ağ kurmak idi. Bu toplantı Küresel Tarih ve Dünya Tarihi Teşkilatları

Ağı'nın (NOGWHISTO) yaratılması neticesini verdi. NOGWHISTO, ilk ödevi olan Uluslararası Tarih Bilimleri Komitesi (Comité International des Sciences Historiques -CISH) başvurusunu başarıyla yerine getirdi ve Ağustos 2010'da NOGWHISTO (ve haliyle, bünyesindeki tüm kurucu örgütler) ittifakla CISH üyeliğine kabul edildiler.

Bu üyelikle beraber, tüm bu dünya tarihi grupları uluslararası bir masada artık bir sandalye sahibidirler. İnsan sorabilir: Kim bu cemiyetler? Kapsam olarak en genişi ve küreseli, elbette, WHA. Öyle ki, ABD'yi bir ucundan diğerine ve Avustralya ve Çin gibi ülkelerde dahi bir dizi bağımsız yerel şubesi vardır. Diğer cemiyetler:

1. Avrupa Evrensel ve Küresel Tarih Ağı (the European Network in Universal and Global History -ENIUGH): 2005 senesinde Leipzig'de kurulmuştur ve halen merkezi burasıdır. 300 bireysel üye ile işe koyulmuştur.

2. Asya Dünya Tarihçileri Cemiyeti (The Asian Association of World Historians -AAWH): 2008 yılında Çin, Kore ve Japonya'dan akademisyen ve öğretmenler vücuda getirmişlerdir. Daha şimdiden bir dizi uluslararası toplantı düzenlemişler ve WHA'nın bu Temmuz ayında Beijing'de düzenleyeceği konferansa 100'ün üzerinde üye göndereceklir.

3. Afrika Küresel Tarih Ağı (The African Network in Global History/ Réseau Africain d'Histoire Mondiale -ANGH/RAHM): Nijerya'da Ilorin Üniversitesi'nde 9-11 Aralık 2009 tarihinde düzenlenen, 20 delegenin katıldığı bir toplantı ile kurulmuştur. Az sayıdaki ama arzulu üyeleri 2010'dan bu yana WHA ile buluşmaktadır ve 2012 senesinde kendi Pan-Afrikan konferansını düzenleyecektir.

Halihazırda NOGWHISTO'nun 22 Ağustos 2010 tarihinde Amsterdam'da düzenlediği toplantıda buluşan Latin Amerika'dan bir avuç meslektaşımız bir Latin Amerikan Küresel Tarih Örgütü kurmak için çalışmalarını sürdürmektedirler.

Soru: Ama Türk tarihçi ve tarih öğretmenleri ne olacak? Bu değindiğiniz dünya tarihi örgütlerinden hiçbiri bize has ihtiyaç ve meraklara cevap vermeye hazır gibi durmuyor.

Cevap: Bu kaygıyı anlamakla beraber katılmıyorum. WHA küresel erişime sahiptir. Belirttiğimiz gibi, 40 ulustan üyeleri bulunmakta ve uluslararası üyelikleri sayıca ve nüfuzca artmaktadır.

Her üç yılda bir ilim ve pedagojiye eşit derecede odaklanan senelik konferansları ABD dışında toplanmaktadır. 2005 senesinde, Fas'ta bir araya gelindi, 2008 senesinde ise Londra'da ve 2011'de Beijing'de toplanıyor. Bu yıllık konferansların her biri çok sayıda milletten 500'ün üzerinde katılımcıyı bir araya getiriyor. 1 Mayıs 2011 itibariyle 7-10 Temmuz 2011'de Beijing'de yapılacak konferans için 34 ulustan gelen 550'yi mütecaviz şahıs kayıt yaptırmıştır ve bunların 150 tanesi Çinlidir.

ABD'de toplandığı zamanlarda dahi WHA konferansları küresel kapsamı sayesinde çok sayıda uluslararası katılımcı çekmektedir. Misalen, 2012 senesinde Albuquerque'de (New Mexico) toplanacak olan konferansın teması "Dünya Tarihinde Sınırlar ve Serhatlar" olacaktır.

20 senedir başarıyla düzenlenen senelik konferanslara ek olarak, WHA yakın bir tarihte küresel üyelik meselesine duyduğu arzuyu vurgulamak maksadıyla ilave bir adım atmıştır. 2010 senesinde İstanbul Şehir Üniversitesi ile güç birliğine giderek 34 ulustan 350 bilim adamının katılımıyla "Byzantine and Ottoman Civilizations in World History" (Dünya Tarihinde Bizans ve Osmanlı Medeniyetleri) sempozyumunun ortak sponsorluğunu üstlendi. WHA şimdilerde ABD dışında uluslararası bilim adamlarının muayyen bir konuya ilişkin ufuk açıcı araştırmalarını sunmak için toplanabilecekleri, dünya tarihine dair bir meseleye sıkı sıkıya odaklanan senelik sempozyumlar düzenlemeye kendini adamış bulunmaktadır. Ocak 2012'de Kamboçya'da "Southeast Asia in World History" (Dünya Tarihinde Güneydoğu Asya) başlıklı böyle bir konferans düzenleyecektir. 2013 Ekimi'nde ise Fremantle'da (Avustralya) "Indian Ocean in World History" (Dünya Tarihinde Hint Okyanusu) başlıklı bir sempozyum planlanmıştır.

WHA dünya tarihi araştırmacıları, öğretmenleri ve öğrencilerine yönelik dört iletişim ortamı sunmaktadır:

1. *Journal of World History* (Dünya Tarihi Dergisi): Ödül kazanmış olan bu dergi dört ayda bir yayınlanmakta olup hakem denetiminden geçmiş makaleler ile dünya tarihinin hayal edilebilecek tüm hususiyetleri üzerine olabilecek kitapların değerlendirmelerini içerir.

2. *World History Bulletin* (Dünya Tarihi Bülteni): Altı ayda bir yayınlanan bu bülten dünya tarihçilerini alakadar eden konularla ilişkin haberler, çoğunlukla öğretmenlerin sınıfa en son araştırmalar sokabilmelerini hedefleyen makaleler, bilhassa ders kitapları değerlendirmelerini içerir.

3. *H-World*: Dünya genelinde 2.800'ün üzerinde üyesi bulunan denetime tabi bilgi takası ve haberleşme sağlayan sanal ortam.

4. *World History Connected*: Öncelikle ortaöğretim düzeyinde görevli öğretmenleri hedefleyen bir web tabanlı iletişim ortamıdır ve ayda 100.000'in üzerinde tık almaktadır. Bu dört iletişim ve haberleşme ortamının linklerine WHA web sayfasında ulaşılabilir: www.thewha.org.

Hulasa, WHA ile ilgili daha fazlasını ve çok yönlü faaliyetlerini devamlı güncellenen resmi web sayfasından öğrenebilirsiniz. Aynı sayfadan konferanslarına ve sempozyumlarına katılmak için kaydolup organizasyona katılabilirsiniz. Umarım ki WHA'yi öğrenirken dünya tarihi hakkında da daha fazlasını bilmeyi seçersiniz.

ÇEVİRİ: KAHRAMAN ŞAKUL
İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

MAX WEBER

MODERNLEŞME, SOSYOLOJİ VE TARİHÇİLİK

TANER TİMUR

Max Weber yer yer kendisini "iktisatçı" olarak sunsa, kimi düşünürler tarafından "tarihçi" diye nitelense de düşünce tarihine önemli bir sosyolog olarak geçmiştir. Ne var ki sosyal kurama getirdiği tarihsel perspektif, eserine, günümüz tarihçilerinin de kayıtsız kalamayacağı bir boyut kazandırmış bulunuyor. Gerçekten de tarihçilerin sosyolog, sosyologların da tarihçi olmaya çalıştığı bir dönemde herhalde bizler de Weber'e kayıtsız kalamayız.

Max Weber (21 Nisan 1864 — 14 Haziran 1920).

Toplumsal tarih araştırmalarını "ontik tarih" diye küçümseyen filozof Heidegger, Max Weber'in yöntemini, Heinrich Rickert'in tarihi olayları anlamak için kullandığı Neo-Kantist ilkelerin sosyo-ekonomik hayata uygulanması olarak tanımlamıştı.[1] Kuşkusuz Weber kapitalizmi çözümlemek için Rickert'in değer kuramından yararlanmış ve bu düşünüre olan borcunu da sık sık dile getirmiştir.[2] Ne var ki Weber'in, farklı şekillerde de olsa, Rickert'den daha fazla etkilendiği diğer iki düşünür Nietzsche ve Marx olmuştur. Ölümünden birkaç ay önce, "günümüzde bir bilim adamının entelektüel dürüstlüğü, diyordu ünlü sosyolog, Marx ve Nietzsche'ye karşı tavrıyla ölçülür; çalışmasının önemli bölümlerini bu iki düşünüre borçlu olduğunu itiraf etmek istemeyenler, başkalarını ve kendilerini aldatıyor demektir. İçinde bulunduğumuz düşünce dünyası geniş ölçüde Marx ve Nietzsche tarafından belirlenmiştir".[3]

Max Weber sanayileşme sürecinin ve kapitalizmin sosyologu olarak bilinir. Gerçekten de bir toplum bilimci olarak temel sorunsalı, gecikmiş, fakat hızlı bir sanayileşme süreci içindeki Alman örneğinde kapitalizmi anlamak ve çözümlemek idi. Marx ve Nietzsche gibi, Weber de tarihi süreci anlamanın anahtarının geçmişte değil, yaşanan çağda olduğu kanısındaydı. Toplumsal yapıya ***değer ilişkileri*** ve Nietzsche gibi göreselci bir bilgi kuramı bağlamında yaklaşıyor, fakat analizini Nietzsche tarzı mitler yaratarak değil, Marx ve Engels gibi sosyo-ekonomik olguları inceden inceye araştırarak yapıyordu. Bu yüzden de -K. Löwith'in seksen yıl kadar önce yazdığı eserden[4] beri- Batı dünyasında sık sık Weber'i Marx'la karşılaştıran eserler yayınlanmaktadır.

Toplumsal yapılara değerler ve bu değerlere bağlı anlamlar açısından bakan yaklaşımı yüzünden, Weber, genellikle tarihi maddeciliğe alternatif bir kuram getiren bir düşünür olarak görülmüştür. Oysa kendisi sık sık amacının bu olmadığını, Marksizmin "materyalist determinizmine" karşı kendisinin de bir "idealist determinizm" ortaya koymaya çalışmadığını söylemiştir. Bu gibi iddialara yol açan ünlü eserinde de, açıkça, "bir *iktisadi sistem* olan kapitalizmin Reform hareketinin ürünü olduğu gibi saçma bir tezi" asla savunmadığını, "tek amacının, dini etkilerin hangi ölçüde nitelik olarak kapitalist esprinin doğuşuna, nicelik olarak da bu esprinin dünyada yayılmasına katkıda bulunduğunu saptamaktan ibaret olduğunu" yazmıştır.[5] Böyle bir ifade düşünürün tezinin Marksizmi çürütmeye değil, tamamlamaya yönelik olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ne var ki Weber, bugün genellikle kabul edildiği gibi, tarihi maddeciliğe yöneltiği kısa ve katı eleştirilerde Marx ve Engels'in temel eserlerine değil de, daha çok II. Enternasyonal'in mekanist tezlerine gönderme yaptığı için böyle bir yorum çok da inandırıcı görünmüyor. Aslında, Weber'in, Protestan etikle ilgili çalışmasında özel bir uygulama alanı bulan analizinin tarihi maddecilikten çok farklı, hatta ona zıt bir

yönteme dayandığını söyleyebiliriz. Şimdi Weber'in düşünce dünyasını biraz yakından görmeye çalışalım.

Weber toplumsal ve tarihi olaylara değer sistemleri ve bunlara bağlı "kültürel anlam"lar açısından bakıyordu. Bunlar "göreli" anlamlardı; fakat bu görelilik Weber'de de -aynı Nietzsche'de olduğu gibi- nihilizme yol açmıyordu: Değerlerin de bir hiyerarşisi vardı ve çağdaş bilimi, tekniği ve rasyonalizmi değer yapan gelişme sadece Batı'da gerçekleşmişti. "Çin ve İslam ülkelerinde, diyor Weber, bizim üniversitelerimizle ya da hiç olmazsa yüksekokullarımızla az çok benzerlik gösteren her türlü yükseköğretim kurumuna rastlayabiliriz; fakat rasyonel, sistematik ve uzmanlaşmış bir bilimsel araştırma ile yetkin bir *uzmanlar heyeti* bizdeki belirleyici öneme yaklaşan bir derecede başka hiçbir yerde mevcut olmadılar (italikler Weber'in)".[6] Ne var ki bilim ve rasyonellik, Weber'de, Neo-Kantçıların iddia ettiği gibi "aşkın" değerler değildi; Batı'da Hıristiyanlığın evrimi ve iç kavgaları bağlamında, tarihi bir süreç içinde gerçekleşmişlerdi. Weber'in "tarihçiliği" de bu süreci aydınlatma yönteminde ortaya çıkmaktadır.[7]

Weber, kapitalizmi, "hayli iddialı bir kavram" diyerek sunduğu "kapitalist espri" kavramı çerçevesinde açıklıyor. Bu espriyi anlamamızı mümkün kılacak "en uygun bakış açısı"nı da Rickert'in "tarihi birey" (*historisches Individuum*) adını verdiği yapılarda buluyor. "Tarihi birey, diyor Weber, tarihi gerçeklerden tek tek çıkarılıp, bu gerçeğin kendine özgü öğelerinden hareket edilerek oluşturulmuş" bir tarihi kavram şeklinde tanımlanabilir.[8] Böylece Weber, her tarihi olayda farklı bakış açılarının farklı "temel özellikleri" ortaya koyacağını söylüyor ve "araştırdığımız konuda *sadece* bize esasa aitmiş gibi görünen şeyleri anlamak zorunlu değildir" diye ekliyor. Bu nokta çok önemlidir ve sosyologun *tarihi olayları kavramsallaştırma* (*historische Begriffsbildung*) anlayışını ortaya koyuyor. Görüldüğü gibi, burada, gerçekleri olduğu gibi soyut kavramlar içine yerleştirmek değil, onlara özgül bir karakter verecek olan çok yönlü ve somut oluşumlara kılavuzluk edebilecek kavramları yaratmak kaygısı rol oynuyor. Weber'in temel kavramlarından olan "*ideal-tip*" kavramı da bu amaçla yaratılmıştır.

Weber ideal-tip (*Idealtypus*) kavramını şöyle tanımlamıştır: "İdeal-tip bir düşünce tablosudur (*Gedankenbild*) ve tarihsel gerçek, özellikle de 'asli' gerçek *değildir*; içinde gerçeğin örnek olarak düzenlenebileceği bir şema ise hiç değildir. İdeal-tip, gerçeğin bazı önemli öğelerinin ampirik içeriğini aydınlatmak için ölçüt teşkil edecek saf bir ideal, bir *sınır-kavram* (*Grenzbegriff*) olmanın ötesinde bir anlama gelmez" (vurgular Weber'in). Aynı bağlamda, düşünür, 'ideal-tip'in "bir varsayım olmadığını, fakat varsayımların geliştirilmesinde bir kılavuz olduğunu" da ekliyor. Kısaca, ideal-tip, "tarihi bir veri olan modern örgütlenmenin, değişim ekonomisi içerikli toplumun 'ide'sidir".[9]

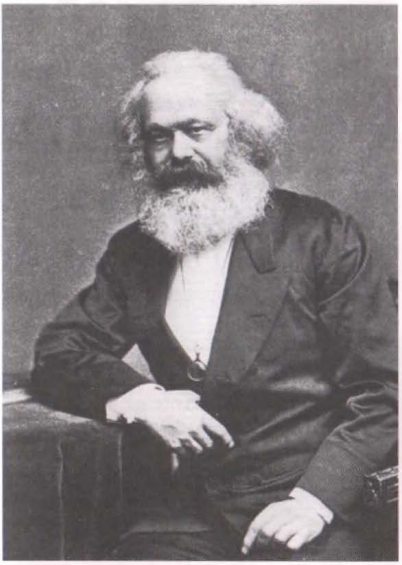
Weber, E. Meyer ile tarih-yazıcılığında kuram ve yöntem tartışmasında siyasal tarihi ön plana çıkarmış ve analizine temel oluşturan örneklerini hep bu alandan (Anibal, Büyük Friedrich (Friedrich II ve Bismarck'ın "savaş ilanı" kararları vb) vermişti. Oysa Weber'in ilgi alanı daha çok iktisat tarihidir ve ideal-tip kavramını da esas olarak bu alanda uygulamak üzere geliştirmiştir. Gerçekten de bu kavramın en ayrıntılı uygulamasını "kapitalist espri" adı altında Batı kapitalizminin doğuşunu bir yönüyle açıklamaya çalışan (ve Weber denilince ilk akla gelen) eserinde, burjuva zihin yapısının doğuşuyla ilgili araştırmasında buluyoruz. Bu bağlamda ideal-tip, P. Veyne'in ifadesiyle, "tarihin bir *tarihsel bireyim* anlaşılması (burada "kapitalist espri", T. T.) şeklindeki sorunsalda bir yorum ve hermenötik aracı olarak" karşımıza çıkıyordu.[10]

WEBER, PROTESTAN ETİK VE "KAPİTALİST ESPRİ"

Weber genel olarak kapitalist üretim biçiminin doğuşunu Protestan etikle açıklayan sosyolog olarak ün yapmıştır. Oysa kendisi böyle bir okumanın ancak kısmen doğru olduğu kanısındadır. Bu konuyla ilgili eserinde, düşünür, kapitalizmin çok çeşitli etkenlerin bir araya gelmesinin ürünü olduğunu, amacının "materyalist nedensellik yerine spritüalist bir nedensellik koymak olmadığını" yeri geldikçe belirtmiştir. Ne var ki bu konuda belirleyici bulduğu ve aydınlatmaya çalıştığı etkenin de, yine kendi ifadesiyle, "tarihi maddeciliğin önerdiğinin tam tersi bir nedensellik bağı"[11] olduğu açıktır.

Türkçeye "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adıyla çevirilen Weber'in temel eserinin Almancası.

Karl Marx, kapitalizmi başlatan "ilkel birikim" sürecini "üreticinin üretim araçlarından tamamen ayrılması" şeklinde tanımlıyordu.

Weber, Protestan etiği sorgulayan eserini sunarken önce "kapitalizm"den ne anladığını anlatır. Düşünürümüze göre kapitalist esprinin "kazanç hırsı, para peşinde koşma, mümkün olduğu kadar çok para kazanma arzusu" gibi şeylerle bir ilgisi yoktu. Kendi verdiği örneklerle, kahve garsonlarından hırsızlara, açgözlü sanatkârlardan satılık memurlara kadar her türlü insan böyle bir hırs içinde bulunabilir. Kapitalizmi doğuş koşullarında asıl belirleyen nitelik, tam tersine, "bu hırsa *hâkim olma* veya en azından bu akıl dışı hırsı *ılımlılaştırma*" olgusunda

Max Weber kardeşleriyle birlikte, 1879.

yatmaktadır (s. 15). Bu ise Weber'in "sermaye hesabı" (*Kapitalrechnung*) adını verdiği rasyonel hesap yapma yeteneğinin yaygınlaşması ile mümkün olmuştur. "Kâr etme umuduyla, diyor Weber, *değişim* olanaklarının kullanılmasına dayanan iktisadi edimi 'kapitalist iktisadi edim' olarak tanımlıyoruz" ("değişim"i vurgulayan Weber; s. 15). Görüldüğü gibi bu ifadede dikkati çeken nokta, kapitalizmin, Marx'ta olduğu gibi üretim ilişkilerinden değil, değişim ilişkilerinden hareket edilerek tanımlanmasıdır. Bu bağlamda kapitalizm de kökeni 15 ve 16. yüzyıl Akdeniz uygarlığına değil, birkaç bin yıl öncesinin antik uygarlıklarına uzanan bir iktisadi zihniyet şeklinde sunuluyor.

Weber, "temel sorununun", modern kapitalizmi eski tip kapitalizmler gibi değil, "özgür emeği rasyonel bir biçimde örgütleyen burjuva şirketi kapitalizmi" olarak çözümlemek olduğunu yazmıştır (s. 21). Burada kastedilen "özgür emek", bireysel emekten olmaktan çok "hane ekonomisi" (*Houshalt*) olup, şirketten (*Betrieb*) ayrılarak "özgürleşen" birimi ifade etmektedir. İşte kapitalizm analizinde Weber'i tarihi maddeci kuramdan ayıran temel nokta da burada karşımıza çıkıyor. Marx, kapitalizmi başlatan "ilkel birikim" sürecini "üreticinin üretim araçlarından tamamen ayrılması" şeklinde tanımlıyordu.[12] Bu şekilde "özgürleşen" emekçiler de geçimlerini sağlayacak hiçbir şeyleri olmadığı için emek-güçlerini satmak zorunda kalıyorlar ve böylece kapitalizmi yaşatan "artı-değer" yaratma mekanizması *maddi bir süreç* olarak ortaya çıkıyordu. Burjuvazi ve işçi sınıfı şeklindeki modern sınıflar da tarih sahnesinde bu ayrışma sonucunda yerlerini alıyorlardı. Oysa Weber'de "modern kapitalizmin büyük sorunu sermayenin kökeni değil, kapitalist esprinin yayılması" idi ve "yayıldığı her yerde bu espri kendiliğinden hareket edebiliyor, kendi sermayesini ve para rezervlerini yaratabiliyordu" (s.70). Aslında Weber'in kendisi de burjuvazi ve proletarya sınıflarından, hatta "sınıf kavgası"ndan[13] söz edebiliyordu; fakat düşünürün kapitalizmin oluşumunda asıl belirleyici olarak altını çizdiği olgu *şirketlerin rasyonelleşmesi* süreci idi.

Kapitalizmi rasyonelleşme süreci olarak gören Weber bu rasyonelleşmenin temeline de tekniğin, kapitalist çıkar dürtüleriyle, tüketici kitleler bazında kullanılması olgusunu oturtmuştur. Kuşkusuz, Weber'in de işaret ettiği gibi, ne tekniği ne de onu doğuran bilimsel bilgileri kapitalist çıkarlar yaratmıştı; fakat bunlar *Batı'ya özgü koşullar içinde* gelişerek yaygınlık kazandılar ve halk kitlelerinin yaşamında önemli bir rol oynamaya başladılar. Hukukun ve idarenin rasyonelleşmesi bu koşulların başında geliyordu. Fakat her uygarlıkta bulunan bu faktörler de tek başlarına açıklayıcı olamazlardı. Weber'in sorduğu gibi, "Neden kapitalist çıkarlar Çin'de ve Hindistan'da da bilimde, sanatta, siyasette ve ekonomideki gelişmeleri Batı'ya özgü rasyonelleşme yönünde geliştirmemişlerdi?" (s. 23). Batı'ya özgü rasyonelleşme süreci ise, nereden, "Batı'nın hangi özgül *toplumsal* yapısından" kaynaklanmıştı?

İktisadi faktörler kuşkusuz önemliydi; fakat bunların dışında insanın "pratikte bazı rasyonel *davranış* biçimlerini benimsemesini sağlayacak yetenek ve eğilimlere sahip olması" da gerekli değil miydi? İşte Weber'in açıklamaya çalıştığı ve tüm analizine kılavuzluk eden süreç bu rasyonel "davranış biçimi" idi. Düşünür bu süreci "kapitalist espri"yi temsil eden bir "*tarihsel birey*" (*historisches Individuum*) çerçevesinde ele alıyor ve "bakış açısı"nı sağlayacak kavram olarak da dini duygular ve zihin yapısı temelinde geliştirdiği "*ideal-tip*" kavramını benimsiyor. Böylece, araştırma yöntemini açıklarken, "sadece, diyor Weber, dini duyguları, sistemleştirilmiş bir halde, gerçek tarihte ender olarak karşımıza çıkabilecekleri şekilde, 'ideal-tip' halinde sunarak hareket edebiliriz" (s. 113).

Weber Protestanlıkla ilgili "ideal-tip"ini içinde yaşadığı toplum (20. yüzyıl başları Almanya'sı) ile ilgili bazı somut ve sayısal verilerden hareket ederek kurmuştur. Gerçekten de o tarihlerde Alman istatistikleri ülkede sermaye sahiplerinin, firma şeflerinin, ticari ve teknik kadroların büyük çoğunlukla Protestanlar arasından çıktığını ortaya koyuyordu. Üstelik bu oranlar etnik kökenler dışında da –örneğin Polonya kökenli Almanlar arasında da- geçerli bulunuyordu. Dahası, Weber, benzer istatistik verilerinin Hollanda ve İngiltere gibi Protestanlığın egemen olduğu başka ülkelerde de doğrulandığını saptamıştı. Böylece düşünürümüz bu gibi ampirik verilerden hareket ederek -çalışmasının gövdesini oluşturan- üç yüz yıllık bir "düşünce tablosu" (*Gedankenbild*) çiziyor, Bu tabloya göre yaşantısını ve çalışma-

sını ekonomik hesap üzerine kurmuş olanlar en çok Protestanlığın belli (Kalvenist) eğilimine mensup olanlar arasından çıkıyordu. Bunların yaşantısının, daha sonraları sanıldığı gibi Aydınlanmacı "ilerleme", ya da İngiliz püritenlerinin "yaşam keyfi" ile ilgisi yoktu. Aksine bu yaşam tam bir sadelik ve "son derece gelişmiş bir iş bilinci ile tüm yaşama egemen olan bir din duygusu"nun bileşimi üzerine kurulmuştu (s. 40). Weber bu yaşamı en iyi ifade eden kavram olarak -dini bir çağrı içeren- *Beruf* (*meslek, vocation, calling*) kavramını seçmiştir. Bu bağlamda, dern uygarlığımızın gelişmesine katkıda bulunmuş olan sayısız öğeden sadece bu dünyaya yönelik olanların payını aydınlatmaya çalıştık" (s. 106). Bir de şu var: Weber dindeki bu dünyaya dönük öğeleri "sadece geçici, tarihi-siyasal koşullar içinde değil, dini duyguların *içsel ve devamlı* niteliği (*in der dauernden inneren Eigenart*) içinde" sorguluyordu (s. 37). Düşünürün yöntemini tartışırken bu noktaya tekrar döneceğiz.

Weber bu şekilde betimlediği "*kapitalist espri*"nin "adeta klasik arılık" içindeki ifadesini Benjamin

PROTESTAN ETİĞİN TARİHİ ÖNCÜLLERİ

Weber bu soruyu Kalven'ci Protestanlığı bir yandan Katolik öğretiden, öte yandan da Luther'ci Protestanlıktan ayırarak aydınlatmaya çalışıyor.

Fransa'da kapitalizmin öncülüğünü bir azınlık mezhebi olan ve baskı altında tutulan Fransız Protestanları (*Huguenot*'lar) yapmışlardı. Ne var ki bu öncülük azınlık oluşlarının ve zulme uğrayışlarının yarattığı dürtülerden kaynaklanmıyordu. Gerçi, Rusya'daki ve Doğu Almanya'daki Po-

"Kâr etme umuduyla, değişim olanaklarının kullanılmasına dayanan iktisadi edimi 'kapitalist iktisadi edim' olarak tanımlıyoruz". Weber, burada kapitalizmi, Marx'ta olduğu gibi üretim ilişkilerinden değil, değişim ilişkilerinden hareket ederek tanımlıyor. Kapitalizmi, kökeni 15 ve 16. yüzyıl Akdeniz uygarlığına değil, birkaç bin yıl öncesinin antik uygarlıklarına uzanan bir iktisadi zihniyet şeklinde sunuyor.

Kalven'cilerin şevkle sarıldıkları "meslek"lerinin öncelikli amacı, sanıldığı gibi, mümkün olduğu kadar çok para kazanmak değildi. Kuşkusuz bu da olumlu bir işaretti; fakat asıl önemli olan, içlerinden gelen ve bu dünyadaki başarılarıyla kendilerinin Allah'ın seçilmiş kulları arasında olduğunu ortaya koyacak bir çağrıya yanıt vermekti. İşte, Weber'e göre, kültürel bir toplulukta bu "*Ethos*"u paylaşanlar "kapitalist espri"yi temsil etmiş ve modern kapitalizmin doğuşunu sağlamışlardır.

Aslında Kalvenistler bu işlevi bilerek, isteyerek, planlayarak yerine getirmemişlerdi; "ahlaki reform" gibi bir amaçları yoktu; hedefleri dini duygularıyla sınırlıydı ve "ruhlarını kurtarmak"tan ibaretti. Kapitalist espri de bu yöndeki çabalarının bir yan ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Zaten Weber'i ilgilendiren husus da dinin asli (authentisch) öğeleri değil, dünyevi pratiği idi. "Devamlı olarak, diyor Weber, Reform hareketinde asli dini bilince ikincil, hatta yüzeysel görünecek yönleri açısından ilgi duyduk. Dini duygular içinde, mo-

Franklin'in bir söylevinde bulmuştur. Bir vaaz özellikleri taşıyan bu söylevinde, B. Franklin, yaşadıkları çağda zamanın, itibarın ve dürüstlüğün para haline geldiğini; bu ilkeye uyanların hayatta daha başarılı olacaklarını ve daha çok para kazanacaklarını söylüyordu (s. 46-48). Amerikalı düşünür ve devlet adamının Aydınlanma yüzyılının ortalarında söylediği bu sözler için, Weber, "Burada çok karakteristik biçimde kapitalizmin esprisinin ifade edildiğinden kim kuşku duyabilir?" diyor. Gerçekten de burada asıl önerilen şey, Weber'in altını çizdiği gibi, o tarihlerde başkalarının çok daha iyi anlattıkları "zenginleşmenin yolları" değildi. Bu metinde "ideal-tipik" hatları içinde yeni bir *etik*, yeni bir *ethos* öneriliyordu. Üstelik B. Franklin'in söylediklerinin dinle doğrudan ilişkili olmaması, Weber'in "ön-yargılardan uzak olma" kaygısına uygundu. Din kökenli bu yaşam tarzı, büyülerin bozulması (*Entzauberung*) ile giderek seküler bir etik anlayışı haline gelmemiş miydi?

Böyle bir etiğin tarihi öncülleri nelerdi?

Max Weber, Marianne Weber ile birlikte, 1894.

lonyalılar gibi, ulusal ya da dini azınlıkların uğradıkları baskılar yüzünden kendilerini iktisadi etkinliklere verdikleri çok görülmüştü. Fakat azınlık olarak dışlanan İngilere ve Hollanda Katolikleri gibi buna aykırı örnekler de vardı. Protestanlığın belli bir dalı, kapitalist espriyi kendine özgü özellikler nedeniyle yaratmıştı. Oysa örneğin Fransız Katoliklerinde durum farklıydı. Bunlar, toplumun alt tabakalarında kendilerini yaşam zevkine

1917 yılında Max Weber.

kapılırmış, üst tabakalarda ise dinden tamamen uzaklaşmışlardı. Bu duruma isyan eden dindarlar ise dünyevi hayattan uzaklaşıyor (*Weltfremdheit*), manastırlara çekilerek bir keşiş hayatıyla ruhlarını kurtarmak istiyorlardı (s. 36-37). Bu da, Weber'in sık sık tekrarladığı gibi, kapitalist espriye aykırı bir yaşam tarzıydı.

Katolik Kilisesi'ndeki reformu Luther başlattığı halde, onun öğretisi de kapitalist espriye uygun değildi. Sofu Katoliklerin dünyadan elini eteğini çeken davranışını onaylamamış olsa da, Luther, İncil'i skolastik bir biçimde okumuş ve meslek (*Beruf*) kavramını dini boyuttan (ilahi çağrıdan) bağımsız olarak yorumlamıştı. Bu ise kendisini "her meşru işin Allah karşısında mutlak olarak aynı değerde olduğu" gibi muhafazakâr bir fikre götürmüştü (s. 93). Weber, Luther'in büyük ticari şirketlerin ayrıcalıklarına karşı çıkmasını, kendi zamanında (20. yüzyıl başlarında) tekellere, büyük spekülatörlere, bankalara vb karşı çıkanlara (yani, adını anmadan *emperyalizm* karşıtlarına) benzetiyor ve bunun "hiçbir şey ifade etmediğini" söylüyor. Anglikan Kilisesi'nin koruduğu bu sermaye mihraklarına karşı, Weber'in işaret ettiği gibi, Huguenot'lar ve İngiliz Püritenler de savaş açmışlardı. Ne var ki tarihi maddeci perspektifte ayrıntılı bir sınıf analizi davet eden bu konu için, Weber, sadece kralın bunları "vergi gelirleri ve siyasal çıkarlar için" desteklediğine işaret etmekle yetinmiştir. Kısaca Weber'in gözünde Luther tam bir gelenekçidir ve ona göre "herkes bilerek ve isteyerek Allah'ın kendisini yerleştirdiği yerde kalmalı" ve "mevcut duruma mutlak şekilde uymalıdır" (s. 99).[4]

Kuşkusuz Luther Reform hareketini başlatmasaydı, Calvin de bilinen reformcu önderolmayacaktı. "Luther'in dini evrimi olmadan; diyor Weber; Reform tasavvur edilemezdi; Reform, uzun süre Luther'in damgasını taşıdı" (s. 105). Ayrıca bu hareketin ilk temsilcileri başlangıçta hiç de "etik kurallar" yaratma peşinde değillerdi. Tüm amaçları Allah'ın iradesine uymak suretiyle "ruhlarının kurtuluşu ve sadece ruhlarının kurtuluşu" idi. Bu bakımdan ortaya çıkan etik de bu arayışın "ön görülmemiş, *istenmemiş*" (italik Weber) sonucu oldu. Ve böylece kapitalist espri de, bir ölçüde, dini duyguların etik kurallara dönüşmesi ile ortaya çıktı.

Weber metodolojik açıklamalarını, araştırmasının, "*fikirlerin* nasıl etkili tarihi kuvvetler haline geleceğinin anlaşılmasına mütevazı ölçüde katkı sağlayacağını" söyleyerek sürdürüyor (s. 106). Düşünüre göre kapitalist esprinin sadece Reform'un bazı etkilerinin sonucu olduğunu söylemek ne kadar yanlış ise, onun somut iktisadi ilişkilerin bir ürünü olduğunu ileri sürmek de o kadar yanlıştır. Kendisi, bu bağlamda, "sadece dini etkilerin *nitelik* olarak kapitalist esprinin oluşumuna, *nicelik* olarak da bu esprinin dünyada yayılmasına katkı sağladıklarını saptamak" istemişti. Ve bunun için de, "maddi temel ile sosyal ve siyasal örgütlenme biçimleri arasındaki sonsuz etkileşim ağı" içinde, mesleki ahlak ile dini inanç şekilleri arasında bağlar olup olmadığını sorgulamıştı (s. 107).

Weber'in araştırmasının (ve iddiasının) sınırlarını çizen bu açıklamalar kuşkusuz ilk bakışta düşünürün hırlgularını da hayli mütevazı bir statüye yerleştiriyor. Ne var ki, bu çalışmanın yankılarına ve toplum bilimlerinin evrimi içindeki yerine bakarak, günümüzde Weberci tezlerin algılanma ve kullanılma biçiminin çok farklı olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten de Weber'in, katı bir ekonomik determinizme indirgeyerek sunduğu tarihi maddeciliğe hemen her vesileyle yönelttiği eleştiriler dikkate alınırsa, aslında tüm eserinin, hem konusu hem de metodolojisi itibariyle bu konuda almaşık bir açıklama yöntemi peşinde olduğunu yadsımak zor görünüyor. Bu bakımdan düşünürün "değer yargılarından arınmış, saf bir tarih araştırması" (s. 251) olarak sunduğu esere egemen olan metodoloji-

yi tarihi maddecilikle karşılaştırarak bazı gözlemlerde bulunabiliriz.

KAPİTALİST ESPRİ VE TARİHİ MADDECİLİK

Weber eserini Hıristiyanlığın gelişmesinde ortaya çıkan belli bir duyarlılık ve yaşam tarzı bağlamında oluşturduğu bir "ideal-tip" üzerine kuruyor ve bu "ideal-tip'in "adeta klasik örneğini" de Benjamin Franklin'in 1736 tarihli bir metninde buluyor. Bu ideal tip, düşünürün optiğinde, olguları "sadece geçici, tarihi-siyasal koşullar içinde değil, *dini duyguların içsel ve devamlı niteliği (in der dauernden innneren Eigenart)* içinde" sorguluyordu (italikler bize ait; s. 37). *İdealizm ve aşkınlık* çağrıştıran bu satırlarda Weber'i tarihi maddecilikten ayıran orada kullanacağı dokuma işçilerini dikkatle seçti; bunların ürünlerinin kontrolünü artırdı ve bağımlılıklarını ağırlaştırdı ve böylece köylüleri işçi haline getirdi" (s. 69-70). Oysa aynı süreci, Marx, *Kapital*'de hayli farklı bir yaklaşımla ele almıştır. Onun kaleminden bu konuda şu satırları okuyoruz: "Reel tarihin yıllıklarında galebe çalan şey, hep fetihler, köleleştirme, silahlı soygun ve kaba kuvvetin hâkimiyeti oldu. İktisat politikasının safdil kitaplarında ise, aksine, daima kır şiirleri hüküm sürdü. Onlara göre, içinde bulunulan yıl hariç, zenginleşmenin hukuk ve çalışma dışında başka bir yolu olmamıştı. Gerçekte ise, ilkel birikim yöntemleri şiirden başka her şeye malzeme oluşturdular".[15] Rasyonel hesap ve Protestan etiğe dayanan bir "çalışma" (Beruf) anlayışı bağlamında işçi emeği ile işveren rak satılık bir *emek-gücü* haline gelmesiyle başladığını ileri süren Marx ve Engels'in görüşleri çok farklıydı. İlginçtir ki, dini bir ideoloji olarak yorumlayan Marx ve Engels de, ayrıntıya girmemekle beraber, Protestanlığın kapitalizmin doğuşunda rol oynadığını yazmışlardı. Örneğin Marx, daha Weber doğmadan beş yıl önce şunları yazmıştı: "Paraya tapınmanın azla yetinme, kendini feda etme, sade ve disiplinli (asketisch) yaşam gibi karşılıkları vardır. İngiliz Püritanizmi ile Alman Protestanlığının para yapma sanatı ile bağları buradan geliyor."[16] İlerleyen satırlarda işaret edeceğimiz gibi, Weber, bu plandaki farklılıkları hep küçümseme eğilimi göstermiştir

Aslında Weber'i Marx'tan daha katı çizgilerle ayıran nokta düşünürün

Kalven'cilerin şevkle sarıldıkları "meslek"lerinin öncelikli amacı çok para kazanmak değildi. Kuşkusuz bu olumlu bir işaretti; fakat asıl önemlisi içlerinden gelen ve bu dünyadaki başarılarıyla kendilerinin Allah'ın seçilmiş kulları arasında olduğunu ortaya koyacak bir çağrıya yanıt vermekti. Weber'e göre, kültürel bir toplulukta bu "Ethos"u paylaşanlar "kapitalist espri"yi temsil etmiş ve modern kapitalizmin doğuşunu sağlamışlardır.

temel bir noktayla karşılaşıyoruz. Weber bu yöntemle ve çok zengin bir bilgi ve belge hazinesi temelinde, üç yüz yıllık bir dönemi ve Batı Avrupa ile Birleşik Amerika'yı kapsayan bir coğrafyayı içeren bir tablo çiziyor. Böylece "kapitalist espri"nin oluşmasını Reform hareketinin Kalvenist, Pietist, Metodist ve Baptist versiyonları içinde izliyoruz. Düşünür, bu gelişmeleri, tarihi seyirlerine ve nesnel koşullarına göre değil de "ideal tip"e uygunlukları ölçüsünde seleklif bir şekilde tablosuna katarak bizlere anlatıyor. Weber'in tablosunda rasyonel hesaba dayanan Protestan etiğin, gelenekçi değerleri nasıl tarihsel ve diyalektik bir akış içinde alt ettiği sergilenmiyor. "Birdenbire (plötzlich), diyor Weber, belli bir anda, bu sakin hayat sona erdi (...) Olan, basit şekilde şuydu: Girişimci bir aileden genç bir adam köye gitti; organizasyonunu aynı plana yerleştiren Weber'in "ideal tip"i, Marx'ın sözünü ettiği "kırsal aşk şiirleri"nin kendisinden sonra da devam ettiği şeklinde yorumlanabilir mi?

Protestan etiğin bir üst-yapı öğesi yani "ideoloji" olmadığını, tarihin aktif bir unsuru olduğunu ileri sürerken Weber'in temel muhataplarının aslında Marx ve Engels olduğu açıktır. "Bu konuda şunu söylemek yeter ki, diyor Weber, (bizim anladığımız anlamda) *kapitalist espri*, B. Franklin'in doğduğu memleket olan Massachusetts'de kapitalist düzen kurulmadan önce de kuşkusuz mevcuttu" (parantez Weber'in; s. 54). Gerçekten de üç bin yıllık kapitalizm tarihinden söz eden Weber'in yaklaşımı ile kapitalizmin 15 ve 16. yüzyıllarda *doğrudan üreticinin* üretimin maddi koşullarından kopaNeo-Kantist ön-kabulleri ve değer kuramı idi. Weber "bilimsel tarafsızlık" (*werturteilsfreier Wissenschaft*) ilkesine bağlı olarak bilim adamlarının her türlü değer yargısının dışında kalmaları gereğine inanıyordu. Bir profesörün, kürsüsünden, kendisiyle eşit statüde bulunmayan öğrencilerine kendi değerlerini empoze etmeye hakkı yoktu. Ne var ki asıl sorun da burada ortaya çıkıyordu: Toplum bilimlerinde ve tarih yazıcılığında olgularla değerler arasında böyle kesin bir ayrım yapmak mümkün müydü?

Weber'e göre mümkündü ve sosyolog bu konuda verdiği ünlü bir konferansta "pratik olarak siyasal tavır koyma başka, siyasal yapıları ve parti yapılarını bilimsel olarak analiz etmek başka şeydir" diyordu. Örneğin "akademik bir sunuşta 'demokrasi' incelenmek isteniyorsa, önce

Karl Kautsky (16 Ekim 1854-17 Ekim 1938). Weber, *Manifesto*'yu, Kautsky'nin betimlediği emperyalizm koşullarıyla birlikte ele alarak tartışmış ve bu üretim biçimini tarihi ve diyalektik evrimi içinde değil, bu evrimi hesaba katmayan ideal-tipik bir model çerçevesinde eleştirmiştir.

bunun çeşitli biçimleri ele alınmalı, her birinin işleyiş şekli çözümlenmeli, bunların her birinin hayatta karşılaşılan sonuçları incelenmeli; daha sonra da bunlar siyasal düzenin demokratik olmayan biçimleri ile karşılaştırılarak, dinleyicinin (öğrencinin) bizzat kendi temel idealleri çerçevesinde bir tavır alabileceği noktaya kadar analiz ilerletilmeli" idi.[17] Weber kapitalist espriyi ve bunu doğuran Protestan etiği de bu yöntemle incelediği kanısındadır. Ne var ki onun okuyucuları olarak, bizler, bu analizin iddia edildiği kadar masum olduğuna inanabiliyor muyuz? Aslında Weber'in açıklamaları Batı'ya özgü rasyonalizmi ve "sermaye hesabı"nı yaşam tarzı haline getirmiş "burjuva"ların "değer" haline getirilmesini içermiyor mu?

HERBERT MARCUSE VE WEBER ELEŞTİRİSİ

Weber'de rasyonellik, kapitalist espri ve teknoloji bağlarının aslında itiraf edilmemiş bir ideolojiyi içerdiğini en açık bir şekilde ortaya koyanlardan biri H. Marcuse olmuştur. Marcuse'e göre, Weber, bilimi değer yargılarından kurtarmak isterken,

Weber "kapitalist espri"nin "adeta klasik arılık" içindeki ifadesini Benjamin Franklin'in bir söylevinde bulmuştur. Bir vaaz özellikleri taşıyan bu söylevinde, Franklin, yaşadıkları çağda zamanın, itibarın ve dürüstlüğün para haline geldiğini; bu ilkeye uyanların hayatta daha başarılı olacaklarını ve daha çok para kazanacaklarını söylüyordu.

bunu aslında "bilime kendi dışından alınan bazı zorlayıcı değerleri kabul ettirmek" için yapıyordu.[18] 1895 yılında Fribourg Üniversitesi'nde yaptığı açılış konuşmasında, "bilimsel olarak tarafsız ekonomi politiği emperyal güç siyasetinin isteklerine bağlarken" bunu "kaba bir açık yüreklilikle" ortaya koymuştu.[19] Bu konuşmada, Weber, "Ben burjuva sınıfına mensubum, demişti; kendimi öyle hissediyorum ve burjuva dünya görüşüne ve ideallerine uygun bir eğitim gördüm".[20] Bu bağlamda, düşünür, insan bilimlerinin ve iktisadın "nihai kriter"inin Alman devlet ve milletinin çıkarları olduğunu ileri sürerek, "tarih, diyordu (Nietzsche'nin izinde), ırklar ve milletlerin varlık ve güç kazanma için yürüttükleri ezeli kavganın alanıdır".[21] Daha sonraki bir konuşmasında (1909) ise, ünlü sosyolog, bilim ve değer yargıları arasındaki ilişkiler konusunda daha açık olma ihtiyacını duymuş ve şunları söylemişti:

"Her fırsatta, son derece şiddetle –ve kabul etmeliyim ki belli bir ukalalıkla- *olan* ile *olması gereken* (*Sein und Sollen*) arasında aceleci bir özdeşlik kurulmasına karşı çıkmış olmam, *olması gereken* (değer yargılarını T. T.) küçümsemiş olmamdan ileri gelmiyor; bu, tam tersi nedenlerden kaynaklanıyor. Çünkü dünya için hayati önemdeki sorunların, düşünsel etki alanı en büyük sorunların, bir anlamda insanı heyecanlandıracak en üst sorunların teknik-ekonomik bir 'verimlilik sorunu' haline dönüştürülmesine ve ekonomi politik denilen özel bir disiplin içinde tartışma konusu yapılmasına tahammül edemezdim".[22]

Görüldüğü gibi değer yargıları küçümsenmiyordu; ne var ki *olması gereken* (*Sollen*), "asla bilimsel malzemeden tümdengelim yoluyla çıkarılamayacağı için" bilimden kopunca, bilimsel eleştiriye de kapanıyor ve onun (ideolojik) koruması altına giriyordu. Weber'de bu bağlamda –sonunda kapitalizm hakkında kötümser şeyler söylese de- kolayca Alman milliyetçiliğini ve emperyalizmini savunabiliyordu.

Weber'in eserinde bu bilim-ideoloji bağlantılarını Marcuse nasıl çözümlemiştir?

Marcuse, Weber'in kapitalist espriyi biçimsel rasyonellik bağlamında çözümlerken bu rasyonaliteyi, teknik ve tekniği uygulayan bürokrasi çerçevesinde düşündüğünü, fakat bunu yaparken tekniğin maddi içeriği olan insan unsurunu görmezden geldiğini ileri sürüyor. Weber böylece "tarafsız bilim" sınırları içinde kaldığını sanıyordu. Oysa Marcuse, "tarafsız bilim" görüntüsü altında sunulan şeyin aslında sınıf çıkarlarını gizleyen bir ideoloji olduğunu şu satırlarla açıklıyor:

"Belki de bizzat *teknik akıl kavramı* bizatihi ideolojidir. Sadece uygulanması değil bizzat tekniğin kendisi (doğa ve insan üzerinde) hâkimiyettir; metodlu, bilimsel, hesap eden ve hesap konusu olan bir hâkimiyet. Bu hâkimiyetin amacı ve belirli çıkarlar tekniğe sonradan, dışarıdan eklenmiş şeyler değildir; teknik, daima bir tarihi-toplumsal *tasarıdır*. Bir toplum ve ona egemen çıkarların insanlardan ve şeylerden ne yapacağı beklentisi bu teknikte yatmaktadır. Böyle bir hâkimiyetin 'amacı' 'maddi'dir ve bizzat teknik aklın şekline aittir" (italikler ve vurgular Marcuse'e ait).[23]

Weber, belli hâkimiyet formlarını tarafsız teknik ve bürokratik kalıp-

lar olarak sunmuş, fakat daha sonra 'teknik akıl'ın insanları nasıl köleleştirdiğini, onları nasıl "çelik kafes" içine hapsettiğini, bürokratik egemenliğin "karismatik otorite" bağlamında nasıl "führer"ler yarattığını da göre rek kendi soyut tablosu hakkında bir özeleştiriye girmiştir. "Ölü makineye bağlı olarak, diyor Weber, bürokratik örgütlenme geleceğin disiplin hücrelerini üretir. İnsanlar bu hücrelere, eğer onlar için memurlar tarafından idare edilmek ve donatılmak tek ve nihai değer ise, belki de eski Mısır devletindeki fellahlar gibi, iktidarsız bir şekilde girmek zorunda kalacaklar ve bütün bunlar da, sadece, 'rasyonel' anlamına gelen salt teknik bakış açısından iyi görünecek."[24]

Özetlersek, sosyo-ekonomik gelişime Marx ve Engels'ten çok farklı felsefi ön-kabullerle yaklaşan Weber, sonunda kapitalizmin niteliği ve geleceği konusunda neredeyse Marx kadar kötümser sonuçlara varmıştır. Bu sonuçta düşünürün tarihi maddecilikle ilgili okumalarının da önemli bir payı olduğu düşünülebilir.[25] Ne var ki, Weber, her fırsatta tarihi maddeci tezleri ekonomizme indirgeyerek yadsıdığını ifade ederken, bu kuramla *Kapital*'in ciddi bir tetkiki ve eleştirisi temelinde bir diyaloga girmemiştir. Bu konudaki en ayrıntılı eleştirisinde, rekabetçi kapitalizmi anlatan *Manifesto*'yu, Kautsky'nin betimlediği emperyalizm koşullarıyla birlikte ele alarak tartışmış ve bu üretim biçimini tarihi ve diyalektik evrimi içinde değil, bu evrimi hesaba katmayan *ideal-tipik* bir model çerçevesinde eleştirmiştir. Gerçekten de Weber, bir yandan "kendi alanında birinci sınıf bir bilimsel belge", "dâhiyane hatalarıyla bile siyasal planda büyük sonuçlar doğurmuş bir inceleme" gibi övücü sözlerle sunduğu *Manifesto* eleştirisinde proletarya örgütlenmesini ve sınıf kavgasını yadsırken, öte yandan da finans hegemonyasını anlatan emperyalizm kuramlarını çürütmeye çalışmıştır.[26] Marx ve ondan esinlenen devrimci hareketler kapitalizmi tarihi bir dönem olarak kabul ediyor ve onu insancıl bir toplum perspektifinde aşmanın kavgasını veriyorlardı. Kapitalizm için kötümser olsalar da sosyalist geleceğe umutla bakıyorlardı. Weber ise kapitalist rasyonelleşmeyi mutlaklaştırıyor ve "iktisadi kategorilerin, Marx'ın düşündüğünün aksine, bir çeşit tarih-ötesi kategoriler olduğuna, pazar ekonomisi ötesinde bir şey bulunmadığına" inanıyordu.[27] Hayatının son yıllarında tanık olduğu Rusya sosyalizminin de rasyonel hesaba dayanan ve insanı yok sayan bürokratik yapısıyla kapitalizmden farklı olmayacağı düşüncesinde idi. Düşünürün (samimi ya da içten pazarlıklı) kötümserliği de buradan kaynaklanıyordu. Bununla beraber Weber de Marx gibi toplum düzenini tarihi öncülleri bağlamında ve çok disiplinli bir yaklaşımla ele aldığı için 20. yüzyılda birçok Marksist kuramcının ilgisini çekmiştir. Bunların başında kuşkusuz "Weberci Marksizm" kavramının ortaya çıkmasına yol açan ünlü kuramcı G. Lukacs geliyor.

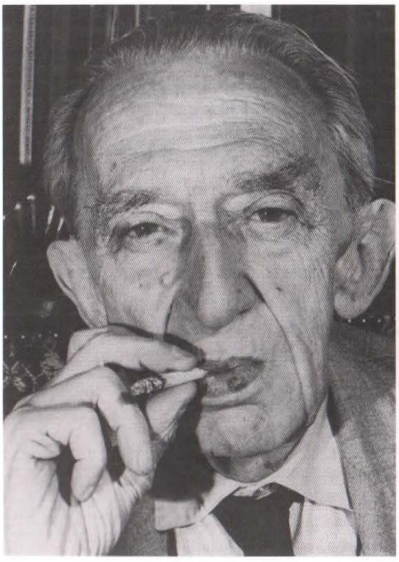
Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ile birlikte, Heidelberg, 1965.

LUKACS, WEBERO-MARKSİZM VE TARİH FELSEFESİ

Lukacs'ın Weber'e ilgisi daha Marksist olmadığı yıllarda başlamış ve genç araştırıcı üç yıl boyunca (1912-1915) Max ve eşi Marianne Weber'in evlerindeki "Pazar toplantıları"na katılmıştı.[28] Bu toplantılar sayesinde, Lukacs, Weber'e ilgi duyan ilk Marksist kuramcı olmuş ve Weber'in etkilerini en önemli eserlerinden *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) başlıklı çalışmasında yansıtmıştır. Gerçekten de bu eserin "şeyleşme" süreci (*Verdinglichung, réification*) konusundaki bölümünde, Lukacs, "Marx'ın *mal fetişizmi* kuramı ile Weber'in *rasyonelleşme* kuramı arasında özgün ve güçlü bir sentez oluşturmuştu".[29]

Marx, *Kapital*'deki analizinde kapitalist üretim biçiminin her şeyi "mal" haline getirme eğilimini "mal fetişizmi" olarak çözümlemişti; Lukacs ise Weber'in rasyonelleşme kavramından esinlenerek bu eğilimi üstyapı kurumlarına (bürokrasi, kültür vb) yayıyor ve tüm toplumu kapsayıcı şekilde "şeyleşme"den söz ediyordu. Bunun dışında, Lukacs, Weber'in 'ideal tip' kavramına da gönderme yapıyor ve "modern kapitalizmin keskin görüşlü tarihçileri" arasında saydığı Alman sosyologun adını Engels'in kapitalizmle Kalvenizm arasında ilişki kuran cümleleriyle birlikte anıyordu.[30] Weber'le bağlantı da işte bu noktalarda kurulmuştu.

Genç Lukacs, Weber'den etkilenmişti; fakat şunu da eklemek gerekiyor ki düşünür kendi Marksizmini hiçbir zaman "Webero-Marksizm" olarak nitelememiştir. Aslında böyle bir ad-

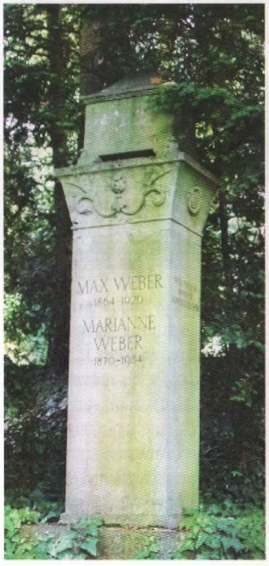

landırma daha sonra Fransız filozof M. Merleau-Ponty tarafından yapılmış ve kavram felsefe literatürüne de bu kanalla girmiştir.[31] Diyalektikle ilgili eserinde (1955), Merleau-Ponty, "diyalektiğin son otuz beş yıldan beri geçirdiği maceralar, diyordu, ancak Weber ve *'Weberci Marksizm'*den hareket edilerek anlaşılabilir". Düşünüre göre Lukacs'ı Marx ve Weber'e yaklaştıran husus her ikisinin de tarihe toplumsal yaşamı sorgulayıcı ve çok disiplinli bir yöntemle eğilmeleri idi. Fransız filozof bu yaklaşımı, Marx vesilesiyle, özlü bir biçimde, şu şekilde ifade etmiştir: "Marksizm, tarihin bir anlamı olduğunu söylediği vakit bunu belli amaçlara doğru karşı konulmaz bir ilerleme şeklinde değil, her meydana gelen şeyin kendisine göre bir ilerleme ya da gerileme şeklinde konumlanabileceği, sınıflanabileceği ve değerlendirileWeber daha sonra Lukacs ve Karl Löwith aracılığıyle Frankfurt Okulu düşünürlerini de etkilemiş ve "*Eleştirel kuram*"ın oluşmasına katkıda bulunmuştur.[35] Bunlardan H. Marcuse'ün Weber'e önceki sayfalarda sözünü ettiğimiz eleştirilerini yöneltmesinden önce de Horkheimer ve Adorno rasyonalite tartışmaları (araçsal akıl, değere dönük akıl, işlevsel akıl vb) çerçevesinde Weber'i okumuş ve değerlendirmişlerdi. Okulun ortodoks Marksizme daha yakın olduğu ilk dönem, beklenen devrimin gerçekleşmemesi ve Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesiyle düş kırıklığı ile sona erince, Frankfurt kuramcılarının gözleri Nietzsche ve Weber'e çevrilmişti. Weber'in Marx gibi toplumsal olayları çoğulcu ve çok disiplinli bir yaklaşım içinde ele alması da bu yeni yönelişte etkili olmuştu. Aynı okulun ikinci neslinin en

Kapitalist esprinin sadece Reform'un bazı etkilerinin sonucu olduğunu söylemek ne kadar yanlış ise, onun somut iktisadi ilişkilerin bir ürünü olduğunu ileri sürmek de yanlıştı. Weber bu bağlamda, "sadece dinî etkilerin nitelik olarak kapitalist esprinin oluşumuna, nicelik olarak da bu esprinin dünyada yayılmasına katkı sağladıklarını saptamak" istemişti.

György Lukacs (1885 Budapeşte — 1971 Budapeşte) Weber'e ilgi duyan ilk Marksist kuramcı olmuş ve Weber'in etkilerini en önemli eserlerinden *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923) başlıklı çalışmasında yansıtmıştır. Luckas daha ortodoks bir sosyalizm anlayışına kaydıktan sonra bu eseriyle ilgili bir özeleştiri yapmış ve bu tezlerini artık benimsemediğini yazmıştır.

Max Weber'e ait mezar taşı, Heidelberg.

bileceği bir sorun veya sorgulamanın tarihe içkinliği (tarihselliği) şeklinde anlamalıdır".[32]

Lukacs daha ortodoks bir sosyalizm anlayışına kaydıktan sonra *Tarih ve Sınıf Bilinci* konusundaki eseriyle ilgili bir özeleştiri yapmış ve bu eserdeki tezlerini artık benimsemediğini yazmıştır. Macar filozof ayrıca bununla da yetinmemiş, hayli sonra kaleme aldığı ünlü eserinde Weber'i de Nazizm öncesi Almanya'ya damgasını vuran irrasyonalist filozoflar ("aklın yıkıcıları") arasında saymıştır.[33] Yine de, çok daha sonraları, bir Alman sosyologu ile yaptığı söyleşide, Lukacs, "toplum bilimlerinde ilk derslerimi Kautsky'den değil de Weber ve Simmel'den almış olmaktan bugün de hiç esef etmiyorum" demekten de kendisini alamamıştır.[34]

önemli temsilcisi olan J. Habermas ise, "iletişimsel akıl ve edim"e dayanan düşünce sistemini en çok Marx ve Weber'le tartışarak geliştirdi.[36]

Weber'in Fransız sosyolojisi ve tarihyazıcılığı üzerindeki etkileri de birbirine karşıt iki yönde gelişti. Bir yandan bazı liberal düşünürler Weber'in Marx'la ilişkilerini görmezden gelerek onu tamamen Marksizme bir almaşık olarak sunarken, Bourdieu ve Foucault gibi özgün bir düşünce peşinde olanlar da sistemlerine her iki düşünürden öğeler kattılar.

Aslında Fransa'ya Weber'in düşüncesinin girmesinde, daha 1935 yılında yayınladığı (Alman sosyolojisini Fransa'ya tanıtan) eseriyle, liberal sosyolog Raymond Aron öncü bir rol oynamıştı.[37] Fakat bu alandaki asıl gelişmeler Fransız düşünce

hayatında önemli dönüşümlerin gerçekleştiği 1960'larda oldu. Bu yıllarda ABD'de Weber'in düşüncesi Talcott Parsons yorumu ve fonksiyonalizm çerçevesinde hüküm sürüyor, Fransa'da ise yapısalcılık moda akım haline geliyordu. Aynı dönemde Fransız Marksistleri, ender istisnalar dışında, Weber'e uzak dururken, P. Bourdieu ve M. Foucault gibi düşünürler Alman sosyologa olan borçlarını açıkça ortaya koymaktan kaçınmıyorlardı. Aslında bu iki düşünürün de Marx ile Weber arasında "Webero-Marksizm" gibi bir sentez oluşturma iddiaları yoktu. Ayrıca kendi çizgileri de farklıydı ve Foucault Weber'e daha çok Almanya'da etkin olan Frankfurt Okulu ve Eleştirel Teori bağlamında yaklaşırken,[18] Bourdieu bu akıma hiçbir sempati duymuyordu.[19] Üstelik her iki düşünürün de Marx ve Weber dışında çok çeşitli ilham kaynakları olmuştu. Ne var ki bu ayrı bir konudur ve ayrı bir makalede ele alınmalıdır.

DİPNOTLAR

1 Jeffrey Andew Barash alıntılıyor; *Heidegger et le Sens de l'Histoire*; Paris, Galaade Editions, 2006, s. 93.

2 Örneğin, Weber, "değer yargılarından arınma" (*wertfreiheit*) ve "değer yargılarının ilişkilendirilmesi" (*Wertbeziehung*) yöntemini açıklarken "özellikle H. Rickert'in bilinen çalışmalarına" dayandığını söylüyordu. Bkz. M. Weber; *Essais sur la Théorie de la Science*; Paris, Plon, 1965, s. 343. (Weber'in 1917 tarihli, *Essai sur le Sens de la "Neutralité Axiologique" dans les Sciences Sociologiques et Economiques* başlıklı yazısından).

3 *Actuel Marx* dergisi, *Weber ve Marx* özel sayısı, no: 11, 1992, s. 122. (Philippe Despoix yazısında alıntılıyor).

4 Karl Löwith, *Max Weber et Karl Marx*; Paris, Payot, 2009 (ilk baskı 1932).

5 Max Weber; *L'Ethique Protestante et l'Esprit du Capitalisme*; Paris, Plon, 1967, s. 106-107.

6 Weber, aynı eser; s. 13.

7 Weber çağının tarih-yazıcılığı konusundaki düşüncelerini, ayrıntılı olarak, Eduard Meyer'in 1902 yılında yayınlanan tarih kuramı ve yöntemiyle ilgili eseri (*Zur Theorie und Methodik der Geschichte*; Halle, 1902) hakkında 1906'da yazdığı makalede ortaya koymuştur. Bu makalede, düşünür, tarihçinin gerçeğe soyutlama, genelleme ve "olabilirlik hükmü" gibi yöntemlerle ulaşabileceğini örneklerle anlatmıştır. "Bir tarihsel hükümün için atılacak ilk adım, diyor Weber bu yazısında, doğrudan karşılaştığımız verilerin elemanlarını düşüncede tecrit etmeye analiz (Analyse und gedankliche Isolierung) yoluyla başlarve bunlara sadece, sonunda "gerçek" nedensel bir sentezе ulaşacak olan olası bir ilişkiler bütünü olarak bakar". Kendi düşüncesinin özgüllüğü'en çok 1904'te geliştirdiği vetarih yazıcılığı ile sosyoloji arasında bağkuran "ideal-tip" kavramında yatıyor; Weber; *Essais...* s. 215-323. (*Etudes Critiques pour Servir à la Logique des Sciences de la "Culture"* başlıklı makale. s. 303).

8 Aynı eser; s. 45.

9 Weber; *Essais...*; s. 180, 185.

10 Paul Veyne; *Comment On Ecrit L'Histoire*; Paris, Seuil, 1971, s. 191. Veyne, "ideal-tipik yöntemin temel fikri, sadece tamamlanmış bir bireysayesinde, henüz tamamlanmamışbir bireyi anlayabileceğimiz şeklindedir" diyor kitbu bizlere Marx'ın "maymunu anlamanın anahtarı insanın anatomisidir" şeklindeki ünlü cümlesini anımsatıyor (s. 193).

11 Weber; *L'Ethique Protestante*, s. 54, 252. Bu eserle ilgili alıntıları izleyen satırlarda aksi belirtilmedikçe, metin içerisinde vereceğiz.

12 K. Marx; *Le Capital*, Paris, Garnier-Flammarion, 1969, kitap I, s. 528. Aynı konuda, daha da açık bir ifadeyle, "emeği dış koşullarından ayıran tarihi hareket" diyor Marx, "işte, burjuva dünyasının tarih öncesine ait olduğu için ilkel' birikimdediğimizince sözcük" (s. 528).

13 Weber "sınıf kavgası"ndan şu şekilde sözediyor: "Her yerde, çeşitli biçimlerde 'sınıf kavgası'yla (italik. Weber'in) karşılaşıyor. Alacaklılarla borçlular arasında, toprak sahibi ile topraksız köylü, serf veyaçıftçılarasında; tüccarlarla üreticiler yada mülk sahipleri arasında". *L'Ethique Protestante*, s. 21.

14 Weber İslamiyet'in "kapitalist espri" açısından anlamı hakkında ayrıntılı bir çalışma yapmamıştır; fakat Protestanlıkla ilgili eserinekledeği bir notta bu konuda ilginç gözlemlerde bulunmuştur. Buna göre İslam iktisatahlakıyla Protestan (Kalvenist) etik arasında hiçbir benzerlik yoktur. Weber, buna neden olarak, İslam'daki (*prädeterministisch*) ilahi yazgı anlayışı ile Protestanliktaki (*prädestinatianisch*) ilahi yargıanlayışlarının çokfarklışeyler olduğunu ileri sürmüştür. Düşünüregöre İslamiyanlıkta, kader, Allah'ın takdirinolmakla beraber sadeceöbür dünyayı ilgilendiriyordu. Ancak, insanlar, bu dünyada Allah'ın şanına layık başarılı (sade ve rasyonel) birhayat yaşadıklarını ve bunun somut göstergelerini meslekî yaşamlarında ortaya koyduklarını, yani "kendilerini kanıtladıkları" (*Bewährung*) ölçüde Allah'ın "seçilmiş kulu" olduklarını da keşfedebiliyorlardı. Oysa İslam kadercliği bu dünyayı da içerdiği için böyle bir çalışma ahlakına (*Berufsarbeit*) olanak sağlamıyordu; Max Weber; *L'Ethique Protestante*; s. 130-131, 37 no'lu dipnotu.

15 K. Marx; *Le Capital*, kitap I, s. 528.

16 K. Marx; *Manuscrits de 1857-1858*. Paris, Editions Sociales, 1980, c. I, s. 172.

17 M. Weber; *Le Savant et le Politique*, s. 102.

18 H. Marcuse; *Industrialisation et Capitalisme (Actuel Marx* içinde, Paris, PUF, 1992, s. 22).

19 Aynı eser; s. 22.

20 Aynı eser; J. Bidetdalıntılıyor, s.8. (Weber'in siyasal tavırlarının gelişimini anlatan bir çalışma için bkz. Wolfgang Mommsen: *Weber et la Politique Allemande*, 1890-1920; Paris, PUF, 1985).

21 Pietro Besso; *Le Caractère Evaluatif de la Science Webernne*, Agone, 1998, no: 18-19. Besso'nun naklettiğine göre, revizyonist tarihçi E. Nolte, bu konuşmada "genel anlamları itibariyle, hatta bazen de kelimesi kelimesine (Hitler'in) *Mein Kampf*'ında yer alacak birçok cümle olduğunu" yazmıştı (s. 92).

22 H. Marcuse; age, s. 22.

23 *Actuel Marx*, age, s. 38-39.

24 Aynı eser: s. 38 (Marcusealıntılıyor).

25 Weber'in tezleriyle tarihi maddeci tezler arasındaki paralelikler için bkz. Catherine Colliot-Thelene; *Max Weber et l'Héritage de la Conception Matérialiste de l'Histoire*; Philosophie, 1991, sayı: 31.

26 *Actuel Marx*; s. 53-59. (Weber'in *Zur Politik im Weltkriege. Schriften und Reden 1914-1918* [Tubingen, 1984] başlıklı eserinin *Der Sozialismus* kısmından çevrin).

27 M. Weber; *Histoire Economique*; Paris, Gallimard, 1991 (Philippe Ranaud'nun sunuş yazısından).

28 Michael Löwy; *Figures du Marxisme Weberien (Actuel Marx*, sayı: 11 içinde) s. 83-94. Löwy'nin ifadesine göre Lukacs'la Weber ailesi arasında kurulan dostluk ilişkileri Lukacs'ın 1918'de Marksizm'i benimsemesinden sonra da devam etmişti. (Weber'ci Marksizm konusundaki izleyen bilgileri de, aksi belirtilmedikçe, bu makaleye borçluyum).

29 Aynı kaynak; s. 84.

30 K. Löwy'nin işaret ettiği gibi, Engels kapitalizm ile Kalvenizm arasındaki ilişkiyi *Ütopyacı Sosyalizm. Bilimsel Sosyalizm* başlıklı incelemesinin 1892 baskısına yazdığı önsözde kurmuştu.

31 M. Merleau-Ponty; *Les Aventures de la Dialectique*, Paris, Gallimard, 1955, s. 42-80.

32 Aynı eser; s. 42.

33 G. Lukacs; *La Destruction de la Raison*, Paris, 1958.

34 Lukacs'ın W. Abendroth'le 1966 yılında yaptığı bu görüşmeyi K. Löwy alıntılıyor; age, s. 87. Wolfgang Abendroth daha on dört yaşında iken Doğu Almanya Komünist Partisi gençlik kollarında çalışmış, fakat savaştan sonra Batı'ya sığınmış bir toplum bilimci idi. Marbourg Üniversitesi'nde "Kamusal Alan" başlıklı ünlü eserini hazırlayan J. Habermas'ın danışman profesörü olmuştur.

35 Bu konuda bir inceleme için bkz. Andrew Feenberg; *Lukacs, Marx and the Sources of Western Marxism*; Oxford University Press, 1981. Ayrıca Löwith, daha önce işaret ettiğimiz eserinin ilk satırlarında, kapitalizmi ve kapitalizm içinde "kader"e dönüşen insan koşulunu *rasyonelleşme* ve *yabancılaşma* açılarından inceleyen eğilimlerin "en önemli iki temsilcisi" olan Weber ve Marx'ın "bir değil, iki ilim" ("burjuva sosyolojisi ve Marksizm") ortaya koyduklarını not eder (s. 43).

36 J. Habermas'ın *Frankfurt Okulu* içindeki yeri, düşünce sistemi ve Marx ve Weber'le "iletişimsel eylem" perspektifindeki diyalogu konusunu *Habermas'ı Okumak* (Ankara, İmge Yayınları, 2008) başlıklı kitabımda ayrıntılı bir şekilde ele aldığımızın buradaayrıntılı konuyayeniden dönmüyorum.

37 Raymond Aron; *La Sociologie Allemande Contemporaine*; Paris, Quadrige, 2007 (ilk baskı 1935).

38 Michel Foucault, bir söyleşisinde düşünce kaynaklarını şöyle açıklıyordu: "İçinde çalışmayı denediğim düşünce tarzı Hegel'den Max Weber ve Nietzsche aracılığıyla Frankfurt Okulu'na uzanan felsefe şekli oldu". *Dits et Ecrits*, c. 4, s. 688.

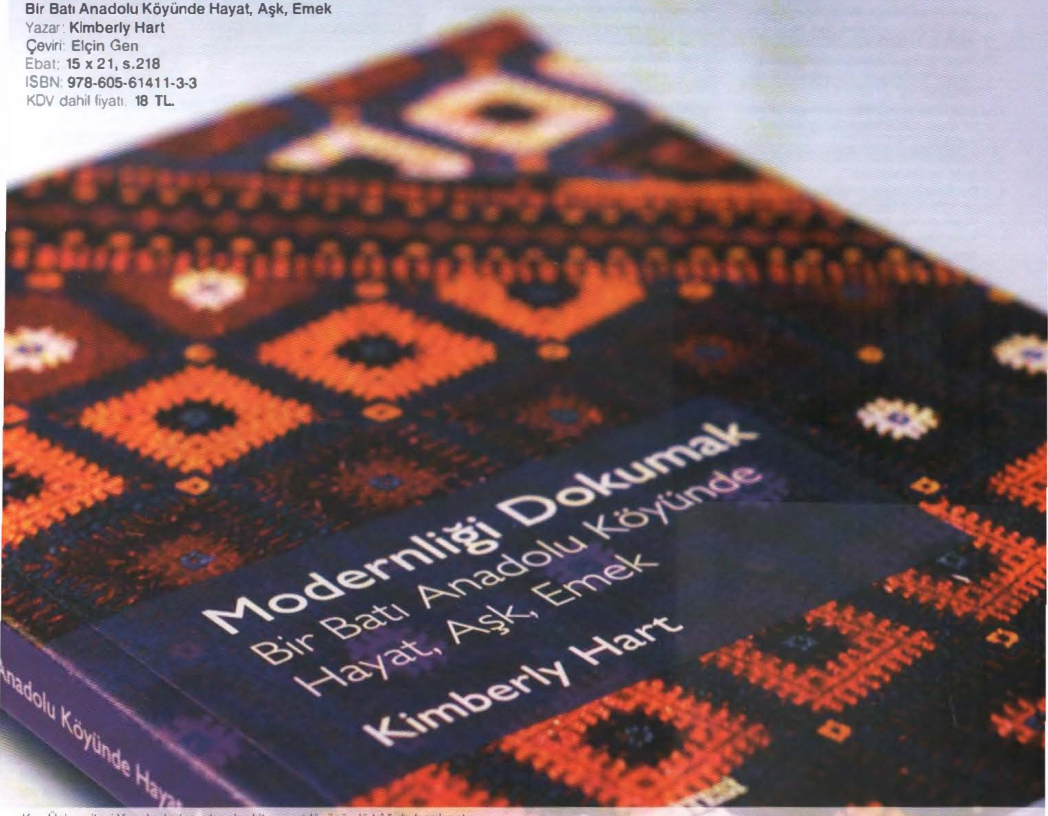
39 Bourdieu savaş sonrası Fransa'sına –ve de dünyaya- Amerikan sosyolojisinin ve bu kanalla "budanmış" bir Weber'in nasıl nüfuz ettiğini oto-analizinde şöyle anlatıyor: "Amerikan sosyolojisi, toplum bilimlerine Parsons, Merton ve Lazarsfeld üçlüsü aracılığıylabir sürü budamageçtiriyorduki, bunlardan, özellikle tahrif edilerek Parsons'un sistemine katılmış olan Weber ve Durkheim'in metinlerinindönerekkurtulmak bana zorunlu görünüyordu. Ayrıca Weber'in eserinin, onu Fransa'ya sokan Raymond Aron'un kendisine getirdiği Neo-Kantist elbiselerden soyularak yeniden üçüncülmesi lazımdı". Pierre Bourdieu; *Esquisse pour une Auto-Analyse*; Paris, Raisons d'Agir, 2004, s. 95. (Ne var ki burada şunu da unutmamamız gerekiyor: Daha önceki açıklamalarımızda da göstermeye çalıştığımız gibi, Weber'in kendisi de Neo-Kantistlere özellikle H. Rickert'e olan borcunu yinelemiyordu).

Bir Batı Anadolu köyünde hayat, aşk, emek

Amerikalı antropolog Kimberly Hart'ın Batı Anadolu'da Örselli köyünde 1998-2008 yılları arasında sürdürdüğü etnografik araştırmalara dayanan bu kitap, köyde gelenek ve modernliğin kurgulanması, kalkınma projelerinin toplumsal dönüşümde oynadığı rol, evlilik ritüelleri ve akrabalık ilişkileri, kente göç, sosyo-ekonomik farklılıkların oluşturduğu kaygılar ve bunların dini pratiklere yansıması gibi olguları ele alıyor. Doğal Boya Araştırma ve Geliştirme Projesi'nin yürütüldüğü halı dokuma kooperatifinin gelişimi ve gerilemesi, köyde toplumsal hafıza ve gelenek fikrinin kurgulanması, toplumsal cinsiyet, iktidar ve hane ilişkileri ve İslami pratikler, kitabın ana temalarını oluşturuyor.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ANTROPOLOJİ / TOPLUMSAL CİNSİYET ÇALIŞMALARI

Modernliği Dokumak
Bir Batı Anadolu Köyünde Hayat, Aşk, Emek
Yazar: **Kimberly Hart**
Çeviri: **Elçin Gen**
Ebat: **15 x 21, s.218**
ISBN: **978-605-61411-3-3**
KDV dahil fiyatı: **18 TL.**

Koç Üniversitesi Yayınları'ndan çıkan bu kitap geridönüşümlü kâğıda basılmıştır.

KOÇ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Rumelifeneri Yolu 34450 Sarıyer İstanbul
T: 0212 338 1797 **F:** 0212 338 1415 **E:** kup@ku.edu.tr
www.kocuniversitesiyayinlari.com

Genel Dağıtım
YKY Yapı Kredi Yayınları

İstiklal Cad. No: 161 Beyoğlu 34433 İstanbul
T: 0212 252 4700 **F:** 0212 252 4034 **E:** ykykultur@ykykultur.com.tr
www.ykykultur.com.tr

TÜYAP

www.tuyap.com.tr

Tüyap Beş Fuar Merkeziyle Ülkemiz Ekonomisine Hizmet Sunmaktan Gurur Duyuyor.

ufi Küresel Fuar Endüstrisi Birliği Üye Kuruluş

ICCA Üye Kuruluş Uluslararası Kongreler Birliği

Üye Kuruluş / Member Uluslararası Ticaret Fuarlarına Ulusal Katılımlardan Sorumlu Organizatörler Birliği

TFYD Üye Kuruluş TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

K-Q TSE-ISO-EN 9000 TS EN ISO 9001:2008

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

Fuar Alanı - Merkez Ofis : Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi

Karayolu Üzeri, Gürpınar Kavşağı 34500, Büyükçekmece, İSTANBUL - TÜRKİYE **Tel:** +90212 867 11 00 - 867 12 00 **Faks:** +90212 886 66

İDEALİST BİR MÜCADELE ADAMI:

TEŞKİLAT-I MAHSUSA BAŞKANI TUNUSLU ALİ BAŞHAMBA-II

SEZAİ BALCI - MUSTAFA BALCIOĞLU

Tunus'taki Fransız yönetimine ve yönetimin baskısına karşı olan birçok Tunuslu 1909-1914 arasında İstanbul'a göçmek zorunda kalmışlar. bu tarihlerde İstanbul adeta Tunuslu göçmenlerin sığınağı haline gelmiştir. İstanbul'da bulunan Tunuslular. Cezayirlilerle birlikte 1910 yılında "Tunuslular ve Cezayirliler Dostluk ve Kardeşlik Cemiyeti"ni de kurmuşlardır. İstanbul'a iltica edenler arasında Ali Başhamba'nın yanı sıra Şeyh Salih Şerîf, Şeyh İsmail Sefâyihî, Şeyh Hâdir b. Hüseyin, Şeyh Abdülaziz el- Talibî gibi din adamları ve bilginler de bulunmaktadır.

İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişiye Başkanlığı ve Şura-yı Devlet Azalığı

İstanbul'a gelen Tunuslu ve Cezayirli siyasi göçmen grubu Kuzey Afrika'daki Fransız egemenliğine karşı devlet, toplum ve basın organlarında yoğun faaliyetlerde bulunmuşlardır. İttihad ve Terakki Partisi'nin Türkçülük yanında İslamcılık harekeilerini de desteklemesi İstanbul'da bulunan Tunuslular tarafından oldukça iyi karşılanmıştır.[1]

Ali Başhamba, kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da İttihad ve Terakki mensupları tarafından oldukça iyi karşılanan Ali Başhamba aynı zamanda İstanbul'da Libyalı Süleyman el-Bârûnî ve Lübnanlı Emir Şekip Arslan gibi çok sayıda Müslüman liderle de bir araya gelmiştir. Bu atmosfer içinde Ali Başhamba, Tunus için çalışmaya devam etmiştir. Tasvir-i Efkâr ve Vatan gibi gazetelerde yazdığı pek çok sayıdaki makalelerde Osmanlı Devleti'nin Tunus, Cezayir, Tripolis ve Fas'a yeniden egemen olması gerektiğini dile getirmiştir.[2]

Daha sonra Osmanlı bürokrasisi içine girecek olan Ali Başhamba'yı Şeyh Muhammed Abduh'un öğrencisi Emir Şekip Arslan, Osmanlı yöneticileriyle tanıştırmıştır.[3] Buna mukabil İngiliz istihbarat raporlarındaki bir bilgi, Ali Başhamba'nın Şeyh Abdülaziz Çaviş'in daveti ile İstanbul'a geldiğini bildirmektedir. Yine Çaviş'in yardımıyla Osmanlı Temyiz Mahkemesi üyeliğine 50 sterlin maaşla atandığı, ardından yüksek bir ücretle devlette konsey üyesi olduğu da aynı belgede anlatılmaktadır.[4] Şu halde Ali Başhamba'nın Lübnanlı Emir Şekip ve aslen Tunuslu olan Abdülaziz Çaviş'in referansıyla İttihatçı mahfillere girdiği açıktır.

Tunus'u terk etmek zorunda kalan Ali Başhamba bir süre Paris'te kaldıktan sonra İstanbul'a gelir.

Emir Şekip Arslan ve Abdülaziz Çaviş'in delaletiyle İttihatçılar tarafından desteklenen Ali Başhamba, Osmanlı bürokrasisi içinde Adliye ve Mezahib Nezareti, Şura-yı Devlet ve Teşkilat-ı Mahsusa'da çalışmıştır. İlk olarak İstanbul'a geldikten sonra Adliye ve Mezahib Nezareti bünyesinde oluşturulan Heyet-i Teftişiye Riyaseti refakatine 22 Eylül 1913'te Esad, Feyzi Daim ve Mehmed Tahir beyler ile birlikte atanmıştır.[5] Heyet-i Teftişiye Riyaseti'nde yaklaşık üç ay kadar çalıştıktan sonra ayrılmış ve yerine 28 Aralık 1913'te kendisi gibi Paris Hukuk Fakültesi'nden mezun olan Hüsamedddin Haydar Bey getirilmiştir.[6] Ali Başhamba başta olmak üzere İstanbul'a gelen bazı Tunusluların himaye edilerek resmi görevlere atanması Fransız Büyükelçisi Bompard'ın itirazlarına yol açmışsa da[7] daha sonraki gelişmelerden Fransızların itirazının dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın itiraz ettiği hususlar aslında devlet politikasıydı. Buna göre, Osmanlı Devleti Tunus'taki Fransız egemenliğini hiç tanımamış olduğu için, İstanbul'a gelen Ali Başhamba gibi Tunuslular hiçbir tabiiyet

işlemi yapılmaksızın devlet hizmetinde görevlendirilmişlerdir.[8]

Ali Başhamba, Heyet-i Teftişiye başkanlığından ayrılmasından 10 gün sonra 8 Ocak 1914'te Şura-yı Devlet azalığına atanmıştır.[9] Ali Başhamba bu dönemde Şura-yı Devlet'te Defter-i Hakani Emini Mahmud Esad Efendi, Adliye Nezareti müsteşarlığından istifa etmiş olan Sadeddin Bey, Maliye'den Haşim Bey ile İstanbul ve Paris Hukuk Fakültesi mezunu Haşim beylerle birlikte çalışmıştır. Türkçeyi İstanbul'a geldikten sonra öğrenmeye başlayan Ali Başhamba'nın resmi müzakerelerde Fransızca söylemesine müsaade edilmiştir. Bu dairedeki görevi esnasında Doğu ve Batı kültürlerine hâkimiyetinden pek çok istifade edilmiştir.[10] Halil Menteşe anılarında, bu kadro ile Şura-yı Devlet'in gerek bilgi ve gerek nitelik bakımından oldukça iyi bir duruma geldiğini belirtmektedir.[11]

Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi Başkanı

Ali Başhamba'nın yaklaşık 3,5 yıl başkanlığını yürüttüğü Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'nin kuruluş tarihi ile ilgili yakın zamana kadar bazı tereddütler vardı. Buna göre; *Umumi Harp'te Teşkilat-ı Mahsusa* adıyla 1934 yılında *Vakit* gazetesinde A. Mil imzasıyla tefrika edilen ve daha sonra kitap haline getirilen yazı dizisinde teşkilatın kuruluşunun seferberliğin ilan edildiği günün gecesi gerçekleştiği ifade edilmektedir.[12] Bu ifadeye göre teşkilat, 2 Ağustos 1914'te kurulmuştur. Mütareke'den sonra siyaseten ilga edilen teşkilatın tasfiyesi için 5 Aralık 1918'de[13] görevlendirilen Süvari Kaymakamı (Yarbay) Hüsamettin Ertürk 1957 yılında yayınlanan anılarında, teşkilatın adının Enver Paşa tarafından bulunduğunu[14] ve kuruluşunun I. Dünya Savaşı'ndan biraz evvel olduğunu anlatmaktadır.[15] 1963 yılında Teşkilat-ı Mahsusa başlıklı bir doktora tezi hazırlayan Philip H. Stoddard, teşkilatın kuruluş tarihini tam olarak saptamanın güç olduğunu ifade ettikten sonra, Tevfik Bıyıklıoğlu'nun *Trakya'da Milli Mücadele* adlı eserini kaynak göstererek, teşkilatın 5 Ağustos 1914'te resmen kurulduğunu belirtmektedir.[16] Bununla birlikte Teşkilat-ı Mahsusa isminin büyük bir ihtimalle 1913'te ya da Ağustos 1914'te verildiğini düşünmektedir.[17] Mütareke'den sonra oluşturulan Divan-ı Harbi Örfi'nin yargılamaları sırasında Teşkilat-ı Mahsusa ile ilgili birçok husus yargılama konusu yapılmıştır. Bu bağlamda teşkilatın ne zaman ve nasıl kurulduğu sanıklara sorulmuştur. Bir celsede mahkeme reisi "fakat Harbiye Nezareti; resmen bu teşkilatı yapmadan evvel İttihad ve Terakki'ce teşebbüs olunmuş ve fiiliyatda başlanılmış olduğunu söylüyor"[18] diyerek teşkilatın, İttihad ve Terakki Partisi'nin ürünü olduğunu belirtmek istemiştir. Gerçekten de arşivden bulunup Balcıoğlu tarafından yayınlanan bir belge de mahkeme reisinin tespitini doğrulamaktadır. Belgede, Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluş tarihi 17 Kasım 1913 olarak gösterilmektedir.[19]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkili, Babıâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Edirne'nin geri alınması, Garbi Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulması ve hükümetin dağılması gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların içinde olduğu gelişmelerin sonrasına tesadüf etmektedir.

Hanedan ve Kamera. Osmanlı Sarayında Portreler
Bahattin Öztuncay

Bu meyanda, Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkili Babıâli Baskını, Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesi, Edirne'nin geri alınması, Garbi Trakya Geçici Hükümeti'nin kurulması ve sözü edilen hükümetin dağılması gibi başta Enver Paşa olmak üzere İttihatçıların içinde oldukları bir dizi gelişmeden sonraya tesadüf etmektedir. İslam ve Türk birliğini sağlamaya çalışmanın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarını ele geçirmek, iktidarını pekiştirmek ve devam ettirmek amacında olan İttihad Terakki'nin önde gelen isimleri Talat, Enver, Cemal paşalar için böyle bir örgüt son derece gerekliydi. Süleyman Askeri Bey'in başkanlığında kurulan teşkilatın üyeleri İttihatçı sivil, asker fedailerdi. Teşkilatın kurulmasından sonra Enver Paşa Harbiye Nazırı, Cemal Paşa da önce nafıa, ardından bahriye nazırı olmuşlardır. Dolayısıyla İttihatçıların en önemli isimleri olan Talat, Enver ve Cemal paşalar en kritik mevkileri ele geçirmişlerdir. İttihatçıların devleti ele geçirmek için kullandıkları bir araç olan Teşkilat-ı Mahsusa kısa bir süre sonra başlayacak olan I. Dünya Savaşı'yla birlikte Pantürkist ve Panislamist amaçların uygulayıcılığına doğru evrilmiştir.

Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'nin I. Dünya Savaşı sırasındaki amacı, Balcıoğlu tarafından yayınlanan bir belgede şu şekilde açıklanmaktadır:

"Alelumum âlem-i İslam ve hükümet-i şarkiye-i İslam'ın inkırazı ile hükümet-i garbiye kuvvetlenmeğe başlamıştır... Hükümet-i Osmaniye'nin ve Şarkın ve alelumum âlem-i İslam'ın Şarkın menfaatine olarak ittihadı ve bunu vücuda getirme kuvveti Osmanlılardaydı. Dost ve düşman Garplı devletler, hükümet-i Osmaniye'nin ve âlem-i İslam'ın ictimai', siyasi, iktisadi işlerinde istiklal hakkını harpten önce anlamışlardı. Bu kuvveti mecmu' etmek ve birleştirmek Osmanlıların menafi-i icabatından olduğu gibi bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirecek devlet tabiatıyla Devlet-i Aliye olacaktı.

Bu heyet-i ittifakiyeyi vücuda getirmek için Harb-i Umumi'nin bidayetinden itibaren Fas, Cezayir, Tunus, Trablusgarb, Bingazi, Afrika Merkezi, Mısır, Habeşistan, Sudan, Zengibar, Somali, Malay Adaları, Açe Adaları, Belucistan, Afganistan, Çin ve Türkistan-ı Rus, Hive, Rus ve Şimali, Şimal Kafkas ve Azerbaycan, Cenub-i Kafkas, Moğolistan, Kırım, Arnavutluk, Trakya ve Makedonya gibi menatıkda ruhları uyandırmak, İslam'ın parçalanan, dağıtılan ruhunu yavaş yavaş canlandırmak, hükümetimizin Avrupa'daki ehemmiyet-i siyasiyesini artırmak, Harb-i umumi'den önceki planlarını akamete düçar etmek, Harb-i Umumi esnasında imhaya mü-

Teşkilat-ı Mahsusa, İttihad Terakki'nin önde gelen isimleri Talat (altta), Enver, Cemal paşalar için son derece gerekliydi. Yandaki fotoğraf Harbiye Nazırı Enver Paşa, solunda 4. Ordu Kumandanı Ahmed Cemal Paşa ve sağında Harekât Şubesi Müdürü Yarbay İsmet Bey (İnönü) Filistin Cephesi'nde. Arapçadan tercüme, elyazısı ile: "Saltanat-ı Seniyye'nin büyük rüknü – Allah onları daim etsin". Baskı: "Yüce Saltanatın en nurlu kişisi[enveri] yüce Osmanlı Devleti'nin güzel yüzü [cemali] Zebdel Bahçesi'nde [Şam] 13 Haziran 1917".

Hanedan ve Kamera, Osmanlı Sarayında Portreler, Bahattin Öztuncay

teallik ittifaklarının izalesini temin için Nezaret-i celileye merbut Umur-ı Şarkiye Dairesi teşekkül etti..."[20]

Buna göre Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Devleti'nin bölünmesine engel olmak, İslam kardeşliği fikri etrafında Müslümanları toplamaya çalışmak, sömürgeci devletlerin amaçlarını akamete uğratmak gibi zor işleri başarmak için kurulmuştur. Nitekim savaş sırasında kısa süre de olsa Süleyman Askeri'nin ve bilhassa Ali Başhamba'nın liderliğinde her türlü operasyona katılmıştır.

Bu bağlamda; Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi ve Almanlarla birlikte teşkil edilen Rauf Bey Müfrezesi de Teşkilat-ı Mahsusa'nın eseridir. Afganistan'ı İngilizlere karşı harbe hazırlamak, buradan Hindistan'da tahriklerde bulunmak amacıyla kurulmuş ve 15 Eylül 1914'te ilk kafile yola çıkmıştır.[21] Teşkilat-ı Mahsusa bilhassa Hindistan'da savaş sırasında önemli etkinliklerde bulunmuştur. Bu bağlamda 1915'te 36, 1916'da 25 ayaklanma meydana gelmiştir.[22]

Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanı Süleyman Askeri Bey daha savaşın başlangıcında, beraberinde Teşkilat-ı Mahsusa'nın teşkil ettiği Osmancık Gönüllü Taburu olduğu halde Irak'a gelmiştir. Irak ve Havalisi Komutanı olarak İngilizlere karşı burada sa-

vaşmıştır. 13 Nisan 1915'te İngilizlere karşı yapılan saldırılarda uğranılan mağlubiyeti hazmedememiş, üzüntüsünden intihar etmiştir.[23] Teşkilat-ı Mahsusa Irak'taki aşiretlerin İngilizlerin etki alanına girmemesi için Irak uleması ve aşiret önderleriyle ilişkiler kurmuştur.[24]

1917 yılında Eşref Sencer Kuşçubaşı önderliğinde Yemen'e küçük bir grup gönderilmiştir. Eşref Bey yönetimindeki Teşkilat-ı Mahsusacılar daha önce İngilizlerin altın ve devlet olma vaadiyle etkinlik gösterdikleri Arabistan Yarımadası'nda faaliyet yürütmüşlerdi. Suriye, Lübnan, Mısır savaş boyunca bu örgütün etkinliklerine sahne olmuştur.[25]

Yine Osmanlı Devleti'nin savaş dışı olduğu bir sırada Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu sırasında Süleyman Askeri Bey'den sonra en önemli isim olan Bahaeddin Şakir beraberinde Hilmi, Ruşeni ve Ömer Naci ile birlikte Erzurum'a gönderilmişlerdir. Bu heyet Kafkasya'da Ruslara karşı hazırlıklarda bulunacaklardı.[26] Teşkilat-ı Mahsusa Kafkasya'daki etnik grupları Ruslara karşı örgütlemiştir.[27] Bilhassa Azeriler Teşkilat-ı Mahsusa ile çok yakın temas kurmuşlardır. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Azerbaycan'a sevk edilecek olan Kafkas İslam Ordusu ile ilgili olarak Azerbaycan'dan gelen heyetin içinde yer alan Naki Keykurun da hatıralarında Harbiye Nezareti başyaveri Kazım (Orbay) Bey'in kendisini Umur-ı Şarkiye Müdürü Ali Başhamba ile tanıştırdığını ve yarım saat kadar görüştüklerinden söz etmektedir.[28] Bu yoldaki faaliyetler Bolşevik İhtilali ile birlikte hız kazanmış, Kırım'a,[29] Türkistan'a doğru yayılmıştır.[30] Bolşevik İhtilali ile Teşkilat-ı Mahsusa Rusya'da yeni bir anlayışla örgütlenmeye girişmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi adına bu işleri yürütmek için Türkistan Türklüğü arasında Kadı Reşid, İstanbul'da Seyyah-ı Şehir, Hatib-i Şehir ve Teşkilat-ı Mahsusa belgelerinde Hoca Abdürreşid İbrahim olarak anılan Türk dünyasının ünlü bilgini görevlendirilmiştir.[31] Rusya'daki olayları daha iyi takip etmek için Teşkilat-ı Mahsusa İsveç'in başkenti Stockholm'de bir istasyon kurmuştur.[32]

Kuzey Afrika da Teşkilat-ı Mahsusa'nın en etkili biçimde faaliyet yürüttüğü saha olmuştur. Ali Başhamba'nın Tunuslu olması da teşkilatın buralardaki etkinliğini artırmıştır. Bu meyanda Teşkilat-ı Mahsusa tarafından teşkil edilen takviyeli bir Türk taburu savaş sonuna kadar Trablusgarp'ta kalmış ve yerli mücahitlerle birlikte İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetlerine karşı savaşmıştır.[33]

Savaş içerisinde Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'da bir saldırı planlamış ve operasyon bölgesi olarak Trablusgarp seçilmiştir. Bu bağlamda

bölgedeki aşiretlerle ilişkiler kuvvetlendirilmiştir. Nitekim Güney Tunus halkı ve Tuaregler arasında Osmanlılara olan bağlılık pekiştirilmiştir. 1917-18 kışında Kuzey Afrika mültecilerinden Ali Başhamba'nın öncülüğünde bir tugay oluşturma çabaları, Başhamba'nın hastalanması üzerine akamete uğramıştır.[14]

Teşkilat-ı Mahsusa, I. Dünya Savaşı içinde İslam Birliği politikasının gereği olarak özellikle uluslararası toplantılara da iştirak etmiştir. Bu amaçla 27 Haziran 1916 tarihinde Lozan'da başlayan Milliyetler Konferansı'na Teşkilat-ı Mahsusa adına Yusuf Akçura[15] katılmıştır. Teşkilat-ı Mahsusa, Almanya'da da etkinliklerde bulunmuştur. Müttefik Almanlar ile İslam Birliği siyaseti etrafında çalışmalar yürütmek üzere Abdülaziz Çaviş, Mehmed Akif, Abdürreşid İbrahim, Şeyh Şerif Tunusi Almanya'ya gönderilmiştir. Abdülaziz Çaviş, tarafından Almanya'da ve İstanbul'da *el-Alemü'l-İslamiye (Islamische Welt)* dergisi Teşkilat-ı Mahsusa adına çıkarılmıştır.[16] Teşkilat-ı Mahsusa Uluslararası Müslüman Birliği'ni de Hıdiv Abbas Hilmi'ye kurdurmuş, bu cemiyet Şubat 1917'de Birleşik Devletler Başkanı Wilson'a savaşta İslam aleyhine faaliyette bulunmamalarını salık vermiştir.[17] Diğer taraftan, Berlin'deki Müslümanların sözcüsü olan "Berlin Hindistan İstiklal Komitesi" çatısı altında Almanlarla birlikte faaliyet gösteren Muhammed Abdülcebbar Hayri'ye ve *Cihan-ı İslam* ve Bağdat'ta *Uhuvvet (Brotherhood)* gazetelerini çıkaran ve etkili makaleleriyle İslami çevrelerde hatırı sayılan Ebu Said el-Arabi'ye de Teşkilat-ı Mahsusa bütçesinden ödenek de verilmiştir,[18] Yine Berlin'de Salih Şerif'in öncülüğünde Ali Başhamba'nın da üyesi göründüğü "Deutsch-Islamisch Gesellschaft für Islam-kunde" adlı dernek de bu dönemde faaliyete geçirilmiştir.[19] Ali Başhamba bu dönemde Osmanlıların *Oppenheim*'ı olarak anılmaktaydı.[20]

I. Dünya Savaşı sırasında böylesine geniş bir alanda etkinlik gösteren Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'ni kimlerin -bilhassa hangi tarihlerde- yönettiği yakın zamana kadar bilinmemekteydi. Bu hususta yapılan en ciddi araştırmalardan birisi sayılabilecek olan ve daha önce sözünü ettiğimiz Philip H. Stoddard'ın eserinde örgütün Süleyman Askeri Bey'in idaresinde olduğu belirtilmiştir. Fakat Askeri Bey'in görev yaptığı tarihler hususunda açıklık yoktur. Teşkilatın uzun süre başkanlığını yapan Ali Başhamba'nın bu görevinden hiç söz edilmez. Ali Başhamba eserde, Tunus'taki Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir üyesi olarak gösterilmektedir.[21] Tarık Zafer Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasal Partiler* başlıklı çalışmasında "başkan olarak Süleyman Askeri Bey'i Halil Bey ve Cevat Bey izlemiştir. Cevat Bey, Teşkilat-ı Mahsusa'nın son başkanı olmuştur" denmektedir. Eserde Ali Başhamba, Hüseyin Tosun Bey'le birlikte Afrika, Trablusgarb masasına bakan kimseler olarak gösterilmektedir.[22] Yine İngiliz istihbarat raporlarında Harbiye Nezareti İstihbarat Servisi'nin Tunus ve Cezayir kollarında görevli olduğu bildirilmektedir.[23] Hüsamettin Ertürk hatıralarında, Teşkilat-ı Mahsusa'nın başkanları olarak Süleyman Askeri Bey'i, Ali Başhamba'yı ve kendisini saymaktadır. Fakat eserde başkanların görev yaptıkları tarihler yoktur. Her iki araştırmacıda Ertürk'ün eserini gördükleri halde Ali Başhamba'nın teşkilattaki görevinden hiç söz etmemişlerdir. Tunaya, Halil ve Cevat Bey'in de teşkilatta başkanlık yaptıklarını belirtmiştir, Hâlbuki Halil ve Cevat beyler İstanbul Merkez Komutanlığı yapmışlardır. Cevat Bey, Divan-ı Harbi Örfi'deki savunmalarında savaşın başlamasından sonra 1914 yılı Kasım ortalarında Merkez Komutanlığı'na tayin olduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın evrakını dairelerarasında dağıttığını, döndürdüğünü, teşkilatla doğrudan doğruya ilgisinin olmadığını belirtmiştir.[24] Cevat Bey, Merkez Komutanlığı'nın

Teşkilat-ı Mahsusa 1917 yılında Eşref Sencer Kuşcubaşı önderliğinde Yemen'e küçük bir grup gönderir. Fotoğraftaki Kuşcubaşı Eşref.

Kuzey Afrika Teşkilat-ı Mahsusa'nın en etkili biçimde faaliyet yürüttüğü saha olmuştur. Ali Başhamba'nın Tunuslu olması da teşkilatın buralardaki etkinliğini artırmıştır. Bu meyanda Teşkilat-ı Mahsusa tarafından teşkil edilen takviyeli bir Türk taburu savaş sonuna kadar Trablusgarp'ta kalmış ve yerli mücahitlerle birlikte İngiliz, İtalyan ve Fransız kuvvetlerine karşı savaşmıştır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın kuruluşu sırasında Süleyman Askeri Bey'den sonra en önemli isim olan Bahaeddin Şakir beraberinde Hilmi, Ruşeni ve Ömer Naci ile birlikte Erzurum'a gönderilmişlerdir. Resimde (Hasan) Ruşeni (Barkın) Bey'in Cumhuriyet döneminde çekilmiş bir fotoğrafı.

Harbiye Nezareti'nde bulunan bir dairede Teşkilat-ı Mahsusa'nın da Harbiye Nezareti'nin dışında başka bir yerde görev yaptıklarını söyleyerek teşkilatın ayrı bir yapılanması olduğunu anlatmak istemiştir. Yargılamalar esnasında tutuklulardan Atıf, Teşkilat-ı Mahsusa için özel bir yer tutulduğunu, burasının Nuruosmaniye'de Tasvir-i Efkâr Matbaası'nın karşısında 23 numaralı hane olduğunu bildirmiştir.[45] Teşkilat-ı Mahsusa mensuplarının Ali Başhamba ile olan yazışmalarında "Deraliye Nur-ı Osmaniye Tasvir-i Efkâr İdarehanesi karşısında Umur-ı Şarkiye Müdürü Ali Bey Başhamba"[46] adresinin kullanılması da Atıf Bey'in verdiği adresi doğrulamaktadır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Kasım 1913'te Enver'in öncülüğünde kurulduğu belirtilmişti. Anılan tarihte Teşkilat-ı Mahsusa, Harbiye Nezareti'ne bağlı değildi. Enver'in 11 Ocak 1914'te İzzet Paşa'nın istifasıyla Harbiye Nazırı olmasından sonra teşkilat sözü edilen nezarete bağlanmıştır. Teşkilatın başkanı olarak Süleyman Askeri'nin rütbeli bir asker olması uygun görülmemiştir. Bu bağlamda, Askeri Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa işleriyle daha rahat ilgilenebilmesi maksadıyla bir formül geliştirilmiş, 30 Temmuz 1914'te "siyasetle iştigal ettiği için" emekli edilmiştir.[47] Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra teşkilat nezarete bağlanmıştır. Çalışanlarının ve ajanların maaşları ile yayınlanan dergi ve benzeri hizmetler için yapılan masrafların da Harbiye Nezareti tarafından karşılandığı belgelerden anlaşılmaktadır.[48]

Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Avrupa tarzında teşkil edilmiş bir örgüt olduğu değerlendirmesini yapmaktadır.[49] Gerçekten de Teşkilat-ı Mahsusa'da Batılı istihbarat örgütlerindeki gibi şubeler ve masalar oluşturulmuştur. Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalarında Atıf Bey, teşkilatın kuruluşundan hemen sonra Rumeli, Kafkasya, Afrika-Trablusgarb masalarının faaliyet gösterdiğini söylemektedir.[50] Ali Başhamba'nın başkanlığı döneminde mevcut yapılanmaya birkaç şube daha ilave edilmiştir. Bu yeni yapılanmada, teşkilatın 1918 yılındaki şekillenmesini gösteren ve Balcıoğlu tarafından yayınlanan bir belgeden anlaşıldığına göre dairenin 7 şubesi vardır. Şubelerde de masalar bulunmaktadır. Buna göre 1918'de Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-u Şarkiye Dairesi'nin yapısı şöyledir:

"Tercüme ve Telif Şubesi
Hindistan, Mısır, Afgan, Arabistan Şubesi
Şark Şubesi
Rumeli Şubesi
Afrika-yı Şarki ve Afrika-yı Garbi
Sevkiyat, Umur-ı Tazimiyye, Muamelat-ı Zatiye, Kurye Şubesi
Evrak ve Dosya Şubesi
Muhasebe Şubesi"[51]

Adresi ve kadroları aynı kalmakla birlikte 1915 yılının ortalarından sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da isim değişikliği yoluna gidilmiştir. Konu ile ilgili 1916 tarihli belgelerde, Teşkilat-ı Mahsusa yerine Umur-ı Şarkiye Dairesi denilmektedir. Teşkilatın isim değişikliğine gitmesinin muhtemel nedenlerinden birisi, Ermeni Tehciri sırasında adının sıkça kullanılması olmalıdır.

Adresi ve kadroları aynı kalmakla birlikte 1915 yılının ortalarından sonra Teşkilat-ı Mahsusa'da isim değişikliği yoluna gidilmiştir. Konu ile ilgili 1916 tarihli belgelerde, Teşkilat-ı Mahsusa yerine Umur-ı Şarkiye Dairesi denilmektedir. Teşkilatın isim değişikliğine gitmesinin muhtemel nedenlerinden birisi, Ermeni Tehciri sırasında adının sıkça kullanılması olmalıdır. Nitekim Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalarında, tutuklulardan Rıza Bey ifadesinde, tehciri idare etmek için jandarma kuvvetinin yetersizliğinden dolayı bölgeden seçilen sivillerin bu işlerde kullanıldığını, böyle oluşturulmuş birliklere de Teşkilat-ı Mahsusa denildiğini belirtmiştir.[52]

Kuruluşundan ilga edilinceye kadar çok geniş bir coğrafyada İngilizlere, Fransızlara, Ruslara, İtalyanlara, Bulgarlara, Sırplara, Yunanlara, İtilaf Devletleri'yle işbirliği yapan Araplara, Müttefik olmasına rağmen Almanlara karşı mücadele eden Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi, muvazzaf veya emekli askerlerden, gönüllülerden, tutuklu ve hükümlülerden, Rus idaresinden kurtulmak isteyen Hıristiyan Gürcüler gibi milli unsurlardan insan kaynağı olarak yararlanmıştır. Bilhassa Panislamist ve Pantürkist aydınların yardımıyla amaçlanan hedeflere ulaşılmaya çalışılmıştır. Ali Başhamba, Yusuf Şetvan, Köprülüzade Fuad, Abdülaziz Çaviş, Şeyh Salih, Mehmed Akif (Ersoy), Hoca Abdürreşid İbrahim, Cafer Seyit, Hüseyinzade Ali, Akçuraoğlu Yusuf bunların başlıcalarıdır.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın insan kaynağını göstermesi açısından ilginç olan 6 Kasım 1915 tarihli Şeyhülislam Hayri imzalı bir belgede, medrese tahsillerini ikmal eden Karaağaçlı Mehmet Fahreddin, Arnavut ve Boşnak lisanlarına aşina Hafız Şükrü, on sene el-Ezher'de tahsil yaptığı için Arapça tekellüm ve yazmayı bilen Aziziyeli Hacı Asker ve Tatar şivesine vakıf Kuşçulu Mehmet Emin efendilerin yüksek tahsilleriyle mütenasib bir şekilde göreve alınmaları Harbiye Nezareti'nden istenmektedir.[53] Yine 19 Mart 1918 tarihli belgeyi Darülfünun Rusça müderrislerinden Ahmet Samasid kaleme almıştır. Rusça müderrisi, Kafkasya'da Rusların baskıcı siyasetlerinin bura halkı tarafından hoş karşılanmadığını halkın Osmanlı Devleti'ne ve Hilafet'e bağlı bulunduğunu belirttiği yazısının sonunda "oraya yardım ediniz ve beni oraya gönderiniz" demektedir.[54] Olağanüs-

tü güçlüklerin olduğu bir dönemde Teşkilat-ı Mahsusa adına çalışacak nitelikli insanların varlığı ve bunların göreve almaktaki isteklilikleri teşkilatın kıymetlendirilmesinde önemli ölçütlerden birisidir. Stoddard da çalışması sırasında görüştüğü ajanların teşkilata mensup olmaktan gurur duyduklarını, bunun da personelin yüksek moralini anlattığını değerlendirmektedir.[55]

Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılananlardan Teşkilat-ı Mahsusacı Atıf Bey, mahkeme reisinin teşkilatın ne zaman feshol duğuna dair sorusuna verdiği cevapta "biz 331 senesi Nisan nihayetinde dağıldık o tarihte Cezayirli Ali Bey Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından tavzif edildi. O maaş ile yani resmi memur olarak tayin olundu, biz fahri olarak bulunurduk, o zaman bizim de komisyonda vazifemiz nihayet buldu" [56] demektedir. Teşkilat-ı Mahsusa'nın ilk üyelerinden Atıf Bey'in sözünü ettiği Cezayirli Ali Bey, Tunuslu Ali Başhamba'dır. Şura-yı Devlet azalığındaki memuriyetine devam ederken 24 Mayıs 1915 tarihinde Teşkilât-ı Mahsûsa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'ne atanmıştır.[57]

Süleyman Askeri Bey'in[58] ölümünden sonra teşkilatın başına niçin Tunuslu Ali Başhamba getirilmiştir? Lübnanlı İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen isimlerinden olan Emir Şekip Arslan'ın, Ali Başhamba'yı "İslam âleminin ün yapmış gençlerinden, her konuda yüksek meziyet sahibi ve Tunus'un iftihar ettiği asil evladı"[59] olarak nitelemesi bize bazı ipuçlarını vermektedir. Benzeri bir değerlendirmeyi İttihatçıların fikir adamlarından Celal Nuri de (İleri), 1913 yılında yayınlanan *İttihad-ı İslam* adlı kitabında yapmaktadır. Eserinin başlangıcında, beş seneden beri İttihad-ı İslam ile meşgul olduklarını, Mısırlı, Tunuslu, Cezayirli, Faslı, Osmanlı, Hindli, Rusyalı, Çinli İslam Birliği taraftarları ile münasebette bulunduklarını belirten Celal Nuri, kitabına takriz yazan Ali Başhamba'yı şöyle takdim etmektedir. "Ali Başhamba Efendi yalnız Tunus'un değil bütün âlem-i İslam'ın iftihar edeceği ricaldendir. Fransa ve Avrupa ahvalini Garbın Şarkı nasıl telakki ettiğini Başhamba Efendi belki herkesten iyi bilir. Atiye derc ettiğimiz takriz iddiamızın haklılığına kâfidir". Celal Nuri'nin, Tunus'tan İstanbul'a yakın zamanda mülteci olarak gelen Başhamba hakkında bu tür değerlendirmeleri, onunla ilgili tafsilatlı bilgisi olduğunu göstermektedir. Ali Başhamba sözü edilen takriz yazısında, Panislamizm'in Avrupalılar tarafından uydurulduğunu, İslam kardeşliği fikrinin bir tepki olmadığını "uhuvvet-i İslamiye"nin Allah'ın emri olduğunu vurgulamaktadır.[60]

Kazım Karabekir, Enver Paşa'ya Panislamcılarla görüşmesinin doğru olmadığını, bunlara karşı uyanık bulunmasını salık verdiğini söyler.

Ali Başhamba'nın teşkilatın başına geçirilmeden önce İttihad-ı İslam fikrinin liderlerinden sayılması, hem Tunuslu hem de Türk kökenli olması savaşan Osmanlı Devleti'nin bütün stratejik hedeflerine uygun düşmektedir. Ali Başhamba'nın teşkilatın başına getirilmesi hususunda Almanlarla da uzlaşılmış olduğu anlaşılmaktadır. Ali Başhamba'nın teşkilatın başına atanacağı günlerde Alman Dışişleri Bakanlığı'ndaki Doğu İşleri Yöneticisi Baron von Oppenheim 1915 yılı Nisan ayı sonlarında, Başhamba'nın da ileri gelenlerinden olduğu Panislamcı dernek Cemiyet-i Hayriye-yi İslamiye'yi ziyaret etmiştir.[61] Bu ziyaretin hemen ardından Ali Başhamba'nın teşkilatın başına atanması ve von Oppenheim'in başında bulunduğu dairenin adıyla Teşkilat-ı Mahsusa'nın sonraki adının örtüşmesi dikkat çekicidir.

1936-37 yıllarında hatıralarını yayınlayan Muhittin Birgen, Teşkilat-ı Mahsusa'yı "gizli harici siyasetçi" olarak nitelendirmektedir. Birgen, Panislam politikaları konusunda olumsuz düşünmektedir. I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa'nın isteği ile Ali Başhamba ve Abdülaziz Çaviş gibi İslam ihtilalcilerinin Araplar arasında "tahrikât" yapmaya çalıştıklarını ve bundan bir yarar sağlanamadığını ifade etmektedir.[62] İttihatçı Kazım Karabekir Paşa da hatıralarında, Birgen ile aynı kanıyı taşımaktadır. O'na göre Enver'in İslam dünyası ile ilişkisini kuran şubeye gelen birtakım misafirler Harbiye Nazırı'nın "kıymetli vaktini" çalıyorlardı. Karabekir bu konuda girişimde de bulunduğunu, Enver Paşa'ya bunlarla görüşmesinin doğru olmadığını, yaverine de Panislamcı misafirlere karşı uyanık bulunmasını salık verdiğini eserinde söylemektedir.[63] Başka bir İttihatçı ve Teşkilat-ı Mahsusacı Ali Çetinkaya, Ankara İstiklal Mahkemesi'nde Teşkilat-ı Mahsusa'nın eski elemanlarından Ömer Rıza'nın (Doğrul) yargılanması sırasında Panislamist önderlerden ve Ali Başhamba'yı İttihatçılarla tanıştıran Abdülaziz Çaviş için "öteden beri Türkiye'de tufeyli olarak geçinmiş bir adam" değerlendirmesi yapmıştır.[64] Başarısızlıkla biten bir savaşın ardından yapılan bu değerlendirmelere katılmayanlar da vardır. Nitekim bu hususta yapılan en ciddi araştırmalardan olan *Panislam Politikaları* adlı eserin yazarı Landau, İngiltere ve Fransa'nın, I. Dünya Savaşı sırasında yürütülen Panislamcı propagandanın neticelerinden hayli ürktüklerini söyledikten sonra iki ülkenin arşivinin de bu tür bilgilerle dolu olduğunu bildirmektedir.[65]

Ali Başhamba'nın teşkilatı idare ettiği dönemlerde Türk ve İslam dünyasından gelenlerle bizzat görüştüğü

daha önce ifade edilmişti. Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye dosyalarında bulunan birçok belgede Ali Başhamba imzasına tesadüf edilmektedir. Savaş sırasında Kuzey Afrika'da görev yapan subaylardan Abdurrahman Nafiz (Gürman) "Umur-ı Şarkiye işlerini çeviren Ali Başhamba Bey Tunuslu vatanını çok seven, ahlak sahibi, namuslu bir zattı" demektedir.[66] Hüsamettin Ertürk, hatıralarında Enver Paşa'nın sakıt padişah II. Abdülhamid'i ziyaretinden sonra, padişahın kendisine bulunduğu nasihatlerini Ali Başhamba ile paylaştığını "ne dersin Ali Bey" dediğini anlatmaktadır.[67] Ertürk'ün anlattığı anekdot Ali Başhamba ile Enver Paşa arasındaki yakınlığı da göstermektedir. Bununla birlikte, Hüsamettin Ertürk'ün hatıralarında Ali Başhamba'ya hak ettiği yeri verdiği hiç söylenemez. Teşkilatı 3,5 yıldan daha fazla süreyle idare eden Ali Başhamba'ya dair Ertürk'ün hatıralarında, anlattığımız olaydan ve teşkilatın başkanlarını sayarken onun da ismini zikretmesinden başka tafsilat yoktur.

Arşiv belgelerinde Ali Başhamba'nın, teşkilatın başkanlığı ile birlikte Şura-yı Devlet azalığı görevini de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Bu meyanda 3 Ocak 1917 tarihli ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa imzalı bir belgede "Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkiye Müdürü ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Ali Başhempa Bey" denmektedir. Bu yazıda Enver Paşa, Ali Başhamba'ya Umur-ı Şarkiye'de yaptığı hizmetleri için üçüncü rütbeden bir kıta Mecidi Nişanı verilmesini teklif etmiştir. 12 Şubat 1917 tarihinde de söz konusu nişan bir irade ile Ali Başhamba'ya verilmiştir.[68] Enver Paşa imzalı ve Harbiye Nezareti Muamelât-ı Zatiye Müdüriyeti'ne yönelik 21 Kanun-ı Evvel 1332/3 Ocak 1917 tarih ve 8/10935 sayı ile kaleme alınan yazı şu şekildedir:

"Harbiye Nezareti Umur-ı Şarkiye Müdürü ve Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi azasından Ali Başhempa Bey'in Teşkilat-ı Mahsusa umum menâtık-ı vezâifi riyasetinde sebk eden hüsn-i hizmetine binaen üçüncü rütbeden Mecidi nişan-ı zi-şanıyla taltifine dair tanzim olunan irade-i seniyye layihası leffen takdim kılınmış olmağla iktizasının ifa ve neticesinin emr ve inba buyurulması babında emr ü ferman hazret-i veliyyül-emrindir".

Şura-yı Devlet azası iken Adliye ve Mezahib Nazırı Halil Paşa'nın önerisiyle 1 Mayıs 1917'de Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişiye Başkanlığı'na atanmıştır.[69] 12 Ağustos 1918'de yani ölümünden yaklaşık 3,5 ay kadar önce Şura-yı Devlet azası Abdullah Bey'in Şura-yı Devlet Mülkiye ve Maarif Dairesi Reisliği'ne atanmasıyla yerine, Adliye ve Mezahib Nezareti Heyet-i Teftişiye Başkanlığı'nda bulunan Ali Başhamba Bey atanmıştır. Bu atama Ali Başhamba'nın talebi ve Şura-yı Devlet Reisi'nin teklifi ile yapılmıştır.[70]

Ali Başhamba'nın Osmanlı bürokrasısı içinde üstlendiği Şura-yı Devlet azalığı ve Teftiş Heyeti başkanlığı gibi memuriyetlerinin devam etmesi kanaatimizce Umur-ı Şarkiye Dairesi Müdürlüğü kimliğini gizlemek amacına hizmet etmektedir. Bununla birlikte Ali Başhamba 25 Ekim 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanmasında da bulunmuştur.[71] Kararname, Isparta mebusu Mahmud Esad Efendi'nin başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından çıkarılmıştır. Komisyonda Şura-yı Devlet azası olarak bulunan Ali Başhamba'nın yanı sıra, Fetvahane mümeyyizlerinden Hafız Şevket Efendi, Menteşe mebusu Mansürizâde Said Bey ve Mahkeme-i Evkaf Kadısı Mustafa Fevzi Efendi'den oluşmaktaydı. I. Dünya Savaşı'nın en yoğun hissedildiği bir dönemde hazırlanan bu kararname ile evlilik, boşanma ve diğer aile meseleleriyle ilgili Müslümanlığın, Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın uygulamaları seküler bir sözleşmeye dönüştürülmüştür.[72]

VEFATI VE KİŞİLİĞİ

Ali Başhamba, 24 Ekim 1918'de hastalanmış kısa, fakat verimli hayatı 31 Ekim 1918 tarihinde Beşiktaş Akaretler'de bulunan evinde sona ermiştir.[73] Aynı gün Daireye Miralay Hasan Tosun Bey memur edilmiştir. 15 Kasım 1918'de Daire ilga edilmiş, tasfiyesiyle de 5 Aralık 1918'de Kaymakam Hüsameddin Bey görevlendirilmiştir.[74]

Mondros Mütarekesi'nin imzasından hemen sonra vefat eden Teşkilat-ı Mahsusa yahut Umur-ı Şarkiye Dairesi'nin Başkanı Ali Başhamba'nın naaşı, Beşiktaş'ta bulunan Yahya Efendi Tekkesi Haziresi'ne defnedilmiştir.[75] Ölümüne sebep olan sağlık problemi *Yakın Tarihimiz* dergisinde "ani bir hastalık"[76] olarak zikredilen İspanyol gribidir (la grippe Espagnole/Spanish flu).[77] Hatta ölümünün ardından İstanbul'daki İtilaf kuvvetleri ölümün gerçek olup olmadığını anlamak için mezarını açtırarak cesedini teşhis etmişlerdir.[78]

Niyazi Berkes, Ali Başhamba'nın ölümü için "Avrupa devletlerine karşı koyabilecek bir Türkiye özleyen böyle bir adam için beyaz atıyla Selanik'ten gelerek İstanbul'a bir Fatih gibi giren Fransız generalini İstanbul sokaklarından geçerken görmek dayanılmaz bir acı olacaktı"[79] demektedir. Ziadeh, Ali Başhamba'nın Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından bir hafta önce hastalanarak öldüğünü belirterek böylece ona çok büyük bir acı verecek olan "aşağılanmaktan" kurtulduğunu ifade etmektedir.[80]

Daha önce Ali Başhamba'nın çok yakın arkadaşı olduğunu söylediğimiz, İsmail Hami Danişmend, onunla tanıştıkları sırada tek bir kelime Türkçe bilmediğini, fakat Türklükle iftihar ettiğini ve heyecanlandığını belirttikten sonra Başhamba'nın "Şark ve Garp kültürlerini en mükemmel surette cem etmiş, çok mümtaz bir zat" olduğunu söylemektedir.[81]

Tunus'un bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Cumhurbaşkanı Habib Burgiba ülkesinin kurucu babalarından sayılan Ali Başhamba'yı unutturmamışır. Burgiba, kemiklerinin Tunus'a gönderilmesi için teşebbüste bulunmuştur. Bu meyanda, Tunus Maslahatgüzarı Fehamettin Arvay'ın yaptığı araştırmalar sonucu Ali

Başhamba'nın mezarının Beşiktaş'ta Yahya Efendi Tekkesi Haziresi'nde bulunduğu tespit edilmiştir. Ali Başhamba'nın kemikleri 7 Nisan 1962 tarihinde saat 08.10'da özel bir askeri uçakla Maslahatgüzar Fehamettin Arvay ve Türk Hava Kuvvetleri'ni temsilen Yarbay Nevzat Dereli'nin refakatinde Tunus'a yollanmıştır.[82]

Ali Başhamba kendi vatanının bağımsızlığını göremeden ölmüş olmasına rağmen, Tunus üzerindeki etkileri yaşamaya devam etmiştir. Tunus'ta birçok kuruma, caddeye adı verilmiş olan Ali Başhamba'nın hikâyesi Tunus ve Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki tarihiyle "örtüşmüş" gibidir. Emir Şekip Arslan'ın tarif ettiği gibi "her konuda yüksek meziyet sahibi ve Tunus'un iftihar ettiği asil evladı"[83] Ali Başhamba, II. Abdülhamid'le başlayan ve Teşkilat-ı Mahsusa ile sürdürülen İttihad-ı İslam ve Türk Birliği siyasetinin en önde gelen icracılarından birisi olmuştur. Balkan Savaşları'ndan acı bir yenilgi ile çıkan ekonomik, teknolojik, siyasal gücü bulunmayan Osmanlı Devleti'nin, istihbarat örgütü Teşkilat-ı Mahsusa, bilhassa Ali Başhamba'nın başkanlığı döneminde Fas'tan Çin'e kadar olan coğrafyada kamuoyunu etkileme becerisini göstermiştir. I. Dünya Savaşı içerisinde Ali Başhamba, son zamanlarda kamu diplomasisi (soft power) olarak adlandırılan yöntemi en başarılı biçimde yürütmüştür.

DİPNOTLAR

1 Çetin, "İstanbul'da Tunuslular", s. 63; Perkins, a.g.e., s. 73.
2 Ziadeh, a.g.e., s. 86.
3 Ziadeh, a.g.e., s. 86; "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379; Gedikli, a.g.m., s. 53; Bununla birlikte Ziadeh, yine 1911 Trablusgarb Savaşı'nda Ali Başhamba ile Türk subaylarının birlikte çalıştıklarını ve Ali Başhamba'nın Türk subayları ile Paris Elçiliği arasındaki haberleşmenin bağlantı noktası olduğunu ifade etmektedir. Ziadeh, a.g.e., s. 83.
4 Bülent Özdemir, İngiliz İstihbarat Raporlarında İşlenen Türkiye, İstanbul 2008, s. 26.
5 BOA, İ. AZN, No:113/1331 İ. 06, 9 Eylül 1329/22 Eylül 1913; Tunger Zanetti, a.g.e., s. 141; Ziadeh bu memuriyetini Adalet Bakanlığı meclis üyeliği olarak göstermektedir. Ziadeh, a.g.e., s. 87.
6 BOA, İ. AZN, No:115/1332 M 29, 16 Kanun-ı Evvel 1329/28 Aralık 1913.
7 Çetin, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Tunus İlişkileri ve Bazı Tunuslu Şahsiyetler", s. 4.
8 İsmail Hami Danişmend, "Tunus'a Karşı Olan Tarihi Borcumuz", Milliyet, 28 Ocak 1952.
9 BOA, İradeler Şura-yı Devlet (İ. ŞD), No:1229/1332/3-1, 10 Safer 1332/8 Ocak 1914. Ali Başhamba'nın 12 Ağustos 1918'de ikinci defa Şura-yı Devlet azalığına atanması da bu bilgiyi doğrulamaktadır. Halil Menteşe ise anılarında Ali Başhamba'nın 1913 yılında Şura-yı Devlet'e aza olarak atadığını belirtmektedir. (Menteşe, a.g.e., s. 162; Tunger Zanetti, a.g.e., s. 141; Ziadeh, a.g.e., s. 87.
10 İsmail Hami Danişmend, "Ali Başhamba'nın Yakılışı Ateş", Milliyet, 18 Ocak 1952.
11 [Menteşe], a.g.e., s. 162; Şeker, 1916 yılında Hariciye Nezareti'nde çalıştığını ve Sadaret Müsteşarlığı'na kadar yükseldiğini söylüyorsa da (Şeker, a.g.m., s. 382) Ali Başhamba ile ilgili belge ve anılarda böyle bir bilgi bulunmamaktadır.
12 Arıf Cemil, Teşkilat-ı Mahsusa, İstanbul 1997, s. 9.
13 ATASE Arşivi, k. 1789, d. 79, f. 13.
14 Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası, (Hazırlayan Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1969, s. 7.
15 Ertürk, a.g.e., s. 115.
16 Stoddard, a.g.e., s. 47.
17 Stoddard, a.g.e., s. 7.
18 Akçam, a.g.e., 345.
19 Mustafa Balcıoğlu, Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete, Ankara 2001, s. 2.
20 Balcıoğlu, a.g.e., s. 2-4.
21 Balcıoğlu, a.g.e., s. 67-93.
22 Mim Kemal Öke, Hilafet Hareketleri, İstanbul 2005, s. 54.
23 Balcıoğlu, a.g.e., s. 13-14.
24 Balcıoğlu, a.g.e., s. 129-156.
25 Stoddard, a.g.e., s. 140-141.
26 Mustafa Balcıoğlu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1985, s. 133
27 Balcıoğlu, a.g.e., s. 157-168.
28 Naki Keykurun, Azerbaycan İstiklal Mücadelesinden Hatıralar (1905-1920), Ankara 1993, s. 99.
29 Balcıoğlu, a.g.e., s. 113-128.
30 ATASE Arşivi, k. 1846 d. 79 f. 8-10.
31 Balcıoğlu, a.g.e., s. 34-42
32 Balcıoğlu, a.g.e., s. 166.
33 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, Ankara 1978, s. 36.
34 Ziadeh, a.g.e., s. 87.
35 Vahdet Keleşyılmaz, "Yusuf Akçura ve 1916 Lazan Milliyetler Konferansı", Türkler, XVIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s. 460-463.
36 Balcıoğlu, a.g.e., s. 44-45.
37 Jakob M. Landau, Pan-İslam Politikaları, (Çev. Nişar Bulut), İstanbul 2001, s. 135
38 Vahdet Keleşyılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Hindistan Misyonu (1914-1918), Ankara 1999, s. 70, 120-123
39 Landau, a.g.e., s. 135.
40 http://www.geschichte-transnational.clio-online.net/rezensionen/id=12294 (19.03.2010).
41 Stoddard, a.g.e., s. 53.
42 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, III, İstanbul 1989, s. 277-278.
43 Özdemir, a.g.e., s. 26.
44 Taner Akçam- Vahakn N. Dadrian, Teheir ve Taktil Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları, İstanbul 2010, s. 281-282.
45 Akçam, a.g.e., s. 390.
46 Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık", Türkler, XIII, (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s. 666, not 82.
47 Balcıoğlu, a.g.e., s. 13.
48 ATASE Arşivi, klş. 1839, dş. 49, fhr. 1, 33, 34, 44.
49 Stoddard, a.g.e., s. 7.
50 Akçam, a.g.e., s. 291.
51 Balcıoğlu, a.g.e., s. 4-7.
52 Akçam, a.g.e., s. 397.
53 ATASE Arşivi, klş. 1849, dş. 100, fhr. 1.
54 ATASE Arşivi, klş. 1842, dş. 65, fhr. 2-4.
55 Stoddard, a.g.e., s. 51.
56 Akçam, a.g.e., s. 291.
57 Balcıoğlu, a.g.e., s. 4.
58 Süleyman Askeri Bey'in biyografisi için bkz, Balcıoğlu, a.g.e., s. 13-14.
59 Emir Şekip Arslan, Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı, (Çev. Aziz Akpınarlı, Yay. Haz. Mehmet Akif Kal), İstanbul 2005, s. 47
60 Celal Nuri İleri, İttihad-ı İslam, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1331, s. 388-395.
61 Landau, a.g.e., s. 120.
62 Muhittin Birgen, İttihat ve Terakki'de 10 Sene, I, (Yay. Haz. Zeki Arıkan), İstanbul 2006, s. 112, 300.
63 Aktaran Mim Kemal Öke, Gazi ve Süfi Ömer Fevzi Mardin, İstanbul 2009, s. 58.
64 Ankara İstiklal Mahkemesi Zabıtları, (Haz. Ahmet Nedim), İstanbul 1993, s. 80.
65 Landau, a.g.e., s. 150.
66 Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı, s. 36.
67 Ertürk, a.g.e., s. 167.
68 BOA, DUİT, No:61/51, 21 Kanun-ı Evvel 1332/3 Ocak 1917 tarihli Enver Paşa'nın yazısı ile 30 Kanun-ı Sani/12 Şubat 1917 tarihli irade.
69 BOA, DUİT, 50/50, 1 Mayıs 1333/1917.
70 BOA, DUİT, 39/24, 11 Ağustos 1334/1917 tarihli Şura-yı Devlet Reisi'nin yazısı ve 12 Ağustos 1334/1918 tarihli irade; Ziadeh Hariciye Nezareti ve Sadaret danışmanlığı (Ziadeh, a.g.e., s. 87), Zirikli ise Hariciye ve Sadaret Müsteşarlığı'nda (ez-Zirikli, a.g.e., s. 72) bulunduğunu yazıyorsa da incelediğimiz kaynaklarda ve belgelerde böyle bir bilgi bulunmamaktadır.
71 Hukuk-ı Aile Kararnamesi'nin hazırlanışı için bkz., [Menteşe], a.g.e., s. 227.
72 Stanford J. Shaw, Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, (Çev. Meriç Soburay), İstanbul 2008, s. 366.
73 Bazı araştırmacılar ölüm tarihi hakkında farklı bilgiler vermektedirler. İncelediğimiz kaynaklarda Ali Başhamba'nın ölüm tarihini Berkes (a.g.e., s. 141) ve Tunger-Zanetti'ye (a.g.e., s. 155) 30 Ekim 1918; Ziadeh (a.g.e., s. 87) Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan bir hafta önce; Mahjoubi (a.g.e., s. 125, n. 208) 29 Ekim 1918, Şeker (a.g.m., s. 382) Ekim 1918; Çetin ("İstanbul'da Tunuslular", s. 64) 13 Kasım 1918 olarak belirtmişlerdir.
74 ATASE Arşivi, klş. 1846, dş. 79, fhr. 13.
75 "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
76 "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
77 Darghouth, a.g.e., s. 63.
78 "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 380.
79 Berkes, a.g.e., s. 155.
80 Ziadeh, a.g.e., s. 87.
81 İsmail Hami Danişmend, "Ali Başhamba'nın Yakılışı Ateş", Milliyet, 18 Ocak 1952.
82 "Tunuslu Hürriyet Mücahidi", s. 379, Berkes, a.g.e., s. 156, Milliyet gazetesinin 8 Nisan 1962 tarihli nüshasında "Tunus Mücahidinin Kemikleri Gönderildi" başlığıyla verilen haberde "1918 yılında İstanbul'da vefat eden Tunus mücahirlerinden Ali Başhamba'nın kemikleri dün sabah askeri bir uçakla Tunus'a yollandı. Tabutta sabaha kadar ihtiram nöbeti tutuldu" denmektedir. Akşam gazetesi de yine aynı tarihli nüshasında haberi "Tunuslu Mücahidin Cesedi Gönderildi" başlığıyla vermiştir.
83 Arslan, a.g.e., s. 47; Erol Cihangir, Emir Şekip Arslan ve Şehid-i Muhterem Enver Paşa, İstanbul 2005, s. 116.

OSMANLILARIN SIRADIŞI EVLİLİK SİSTEMİ
(15. YÜZYIL ORTALARINDAN 16. YÜZYIL ORTALARINA)

BİR PRENSES BİR KUL İLE EVLENİRSE II

JULIETTE DUMAS

Osmanlı gücünün yayılması, kimi askerî (Evrenosoğulları) kimi dinî (Candarlızâdeler) kökenli bazı büyük ailelerin de güç kazanmasını kolaylaştırdı. Oysa bu aileler imparatorluk otoritesinin istikrarını tehdit eden ya da onunla rekabete giren gerçek merkezkaç güçlere dönüşme eğilimi gösteriyordu. Hal böyle olunca, bu hiziplerin üzerinde yükselerek zamanla kendini üstün ve tartışmasız bir otorite olarak dayatmak Osmanlı hanedanının en önemli uğraşı haline geldi.

Nakkaş Osman'ın *Hünernâme*'de yer alan minyatüründe II. Bayezid'in cülûsu.

Nakkaş Osman'ın minyatüründe Kanuni Sultan Süleyman, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY.

ÇEVİRİ: ESRA ATUK

II. Mehmed'in saltanat yıllarından (1444-46 ve 1451-81) I. Süleyman'ın saltanatının (1520-1566) sonlarına kadar uzanan dönem pek çok bakımdan, hükümdarlıktan imparatorluğa dönüşen Osmanlı Devleti'nin devlet ve hanedan yapısında derinden dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Merkezi iktidarın ve bürokrasisinin güçlenmesi ve I. Süleyman döneminde doruk noktasına erişmesi, bu hükümdarın saltanatı için "Doğu usulü" bir mutlakıyet ifadesini kullanmamıza neden olur. Osmanlı Devleti'nin geçirdiği önemli yapısal değişikliklerin evlilik âdetleri üzerinde bazı sonuçlarının olmadığı düşünülemez: Padişah kızları etrafında kurulan evlilik stratejileri bu değişikliklerin ifadelerinden biridir.

Ele aldığımız yüz yıllık dönemde iç ve dış siyasal ortam büyük değişiklikler geçirdi. Dışarıda, II. Mehmed'in gerçekleştirdiği fetihlerle coğrafî bakımdan etkileyici boyutlara ulaşan Osmanlı Devleti doğudan batıya, Anadolu'dan Balkanlar'a uzanan geniş bir imparatorluğa dönüştü. II. Mehmed'e büyük bir prestij kazandıran İstanbul'un fethi, başkent değişikliğini de beraberinde getirdi: Padişahlar, bundan sonra eski Doğu

Roma İmparatorluğu'nun, ardından da Bizans İmparatorluğu'nun payitahtı olmuş bu imparatorluklar kentinde yaşayacaklardı. Böylece II. Mehmed de artık Roma İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu ilan etmekte özgürdü. Osmanlı Devleti'nin genişlemesi çevrede hüküm süren diğer hanedanlıkların aleyhine olmuştu: Tümüyle ortadan kaldırılmayanlar asimile edildi ve bu aileler uzun vadede yeni imparatorluğun bünyesinde eritildi.

Batı Avrupa'daki parçalanmış hükümdarlıkların dışında, II. Mehmed'in karşısında artık yalnızca iki büyük güç vardı: Toprakları Güneydoğu Anadolu'dan Asya'ya uzanan Akkoyunlular[1] ve Mısır'dan Ortadoğu'ya hükmeden Memluklar. Bilmediğimiz bir nedenle, Osmanlılar Memluklarla hiçbir evlilik bağı kurmadılar. Bölgedeki egemen Müslüman hanedanlarla endogamik evlilik sistemini devam ettirebilmek için geriye tek seçenek kalıyordu: Akkoyunlular[2]... II. Mehmed'in saltanatı yeni bir durumun habercisiydi. Osmanlıların evlilik bağı kurmak için kendileriyle aynı seviyede Müslüman aile bulmaları artık çok güçtü. Makalemizin derginin bir önceki sayısında yayınlanan ilk bölümünde geniş yer verdiğimiz erken dönem evlilik türünün ortadan kalkmasının ilk nedenlerinden biri bu durumdu.[3]

Başka bir nedeni daha vurgulayabiliriz: Osmanlı Devleti'nin kendisini imparatorluk ilan etmesi. Osmanlı hanedanı artık imparatorluk mevkiine yükseldiğinden, II. Mehmed komşu hanedanlarla evlilik bağı kurmanın yalnızca gereksiz değil, aynı zamanda uygunsuz olduğuna karar vermiş olmalıydı.[4] Peki neden? Bu, komşu hanedanlara sahip olmadıkları ya da II. Mehmed'in sahip olmalarını istemediği bir güç atfetmek anlamına gelirdi. Özetle, II. Mehmed hanedanının yeni imparatorluk mevkiini vurgulamak için, hanedanlar arası evliliklere giderek son verdi. Bu kararını hem kızları —hatta ileride II. Bayezid olarak tahta çıkacak olan kendi oğlunun kızları— hem de oğulları için uyguladı.[5]

Uzun Hasan'ın oğullarından Uğurlu Mehmed, babasına karşı ayaklanmış, ancak yenilip ordusu dağılınca iltica etmek zorunda kalmıştı. Babasının baş düşmanı olarak kendisini kabul etme ve yardım sağlama olasılığı bulunan II. Mehmed'in yanında doğal bir sığınak buldu. Ancak II. Mehmed yardım etmekle yetinmeyip, kızını Uğurlu Mehmed'e eş olarak verdi.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (1423 Amid-1478 Tebriz).

Bu durumun tek istisnası, II. Mehmed'in kızı Gevherhan (ya da Gevher Mülük) Sultan'ı Anadolu'daki başlıca hasımı olan Akkoyunluların lideri Uzun Hasan'ın oğluyla evlendirmesidir.[6] Bu istisnaya açıklık getirmek için evliliğin gerçekleştiği siyasal ortam üzerinde biraz durmakta yarar var: Uzun Hasan'ın oğullarından biri olan Uğurlu Mehmed, tahtını ele geçirmek için babasına karşı ayaklanmış, ancak yenilip ordusu dağılınca iltica etmek zorunda kalmıştı.[7] Babasının baş düşmanı olarak kendisini kabul etme ve yardım sağlama olasılığı bulunan II. Mehmed'in yanında doğal bir sığınak buldu. Ancak II. Mehmed yardım etmekle yetinmeyip, kızını Uğurlu Mehmed'e eş olarak verdi.

hükmü altına girmesini sağlayacaktı. Dolayısıyla, bu istisnai durum siyasal ortam ve Osmanlı hanedanına sunduğu eşsiz fırsatla açıklanabilir.

Peki bu gerçekten istisnai bir durum muydu? Bu evlilik Osmanlı ve Akkoyunlu hanedanlarının eşit statüsünün bir göstergesi olarak yorumlanamazdı. Aksine, şehzadenin statüsü, Osmanlı sarayında misafir ve sığınmacı olarak bulunması Osmanlıların mutlak gücünü biraz daha vurguluyordu. Dolayısıyla, II. Mehmed'in kızlarının etrafında geliştirilecek evlilik stratejilerine getirdiği hipogami ilkesi korunmuş oluyordu. Bundan böyle tüm prensesler —ve tüm Osmanlı şehzadeleri— yalnızca kendilerinden düşük toplumsal mevkilerdeki kişilerle evlenecek, böylece Osmanlı hanedanının gücünü ve üstünlüğünü bir kez daha vurgulayacaklardı.

Osmanlı hanedanının üstünlüğünü vurgulamak için hanedanlar arası evliliklere son vermek, dışarıdan evliliklerin yerine içeriden evlilikleri koymayı ve bunu yaparken de hanedanın saygınlığını ön plana çıkarmayı gerektiriyordu. Hanedanın belli bir biçimde temsil edilmesiyle ilgili sorunlara, doğrudan siyasal başka sorunlar da eklendi. İleride göreceğimiz gibi oldukça pragmatik

II. Mehmed'in saltanatı yeni bir durumun habercisiydi, Osmanlıların evlilik bağı kurmak için kendileriyle aynı seviyede Müslüman aile bulmaları artık çok güçtü.

II. Mehmed'in portresi- 1460'ların sonu- 1480 civarı.

TSMK H 2153. y. 145b.

bir biçimde, Osmanlılar tüm beklentilerini karşılama özelliğine sahip bir damat tipine yöneldiler: Padişahın köleleri, yani "kullar".

Bu tür evliliklerin ilk örneğine, kız kardeşi Fatma'yı veziri (ve bir süre için vezir-i azamı) olan Zaganos Paşa'yla evlendiren[9] II. Mehmed'in saltanatında rastlanır. Ancak bu yeni uygulama özellikle II. Bayezid (1481-1512) döneminde yerleşir. Bu padişahın saltanatı sırasında, kızlarından hiçbiri Anadolu'da hüküm süren hanedanların soyundan şehzadelerle evlendirilmemiş, hepsi padişahın kullarına verilmiştir.[10] Bununla birlikte, bu tür evliliklerin kulların saray idaresinde güçlenmesiyle bağlantılı olarak, tedricen yerleştiğini belirtmemiz gerekir. Bu yeni uygulamanın birden dayatılmamış olması da, sahip olduğu sağlam temelleri ve hemen hemen hiç eleştirilmemiş olmasını açıklayan nedenlerden biridir.[11]

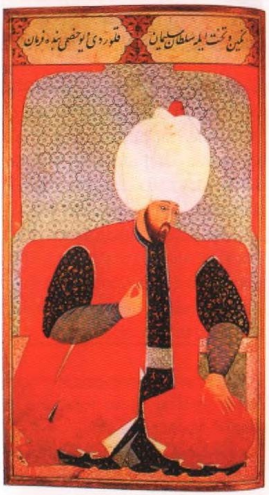
Yeni evlilik uygulamasının giderek kurumlaşmasıyla ilgili ayrıntılara girmeden önce, padişahların tercihinin neden kullara yöneldiğini sorgulamamız yerinde olur. Hanedanın mutlak gücünü vurgulama fikriyle, dışarıdaki şehzadeler yerine içerideki kulları seçmek ilk bakışta pek de anlaşılır bir mantık değildir. Yabancı şehzadelerin dışlanmasının nedenlerini açıklamıştık, şimdi de kulların güç kazanmasına değinelim. Bu olgu imparatorluğun iç siyasal ortamının bir sonucudur. Osmanlı gücünün yayılması, kimi askeri (Evrenosoğulları),[12] kimi dini (Candarlızâdeler)[13] kökenli bazı büyük ailelerin de güç kazanmasını kolaylaştırdı. Oysa bu aileler imparatorluk otoritesinin istikrarını tehdit eden ya da onunla rekabete giren gerçek merkezkaç güçlere dönüşme eğilimi gösteriyordu. Hal böyle olunca, bu hiziplerin üzerinde yükselerek zamanla kendini üstün ve tartışmasız bir otorite olarak dayatmak Osmanlı hanedanının en önemli uğraşı haline geldi.

Osmanlı hükümdarları da bu gerekliliğin farkındaydılar: 14. yüzyılın ortalarından itibaren yeniçerilerden bir saray ordusu kurmaya başlamamışlar mıydı? Önceleri savaş ganimeti olarak alınan, daha sonra ise «devşirme»[14] uygulamasıyla getirilen kullardan oluşan bu ordunun, askerî liderlerin topladıkları ve komutaları altına yerleştirdikleri süvarilerden çok, padişaha sadık olmaları gerekiyordu. Sadık bir silahlı güce sahip olma ihtiyacı, I. Bayezid'in Anadolulu vasalları tarafından terk edildiği Ankara Savaşı'ndan sonra kendini şiddetle hissettirmeye başlamıştı. Bağımsız ve doğrudan kendilerine bağlı bir askerî güce sahip olan padişahların artık yapması gereken tek şey, yine kendilerine bağlı ve sadık bir idare oluşturmaktı. Böylece, kullarını saray idaresine yerleştirmeye başladılar. Aralarından en umut vaat edenleri *içoğlanı* olmak üzere saraydaki bir okulda eğitileceklerdi. II. Bayezid'in saltanatı, aynı zamanda kendilerini giderek iktidardan dışlanmış hisseden büyük ailelerle imparatorluk arasındaki sorunların doruk noktasına ulaştığı bir dönemdir.

15. yüzyıl ortalarında, padişahın kulları artık Osmanlı saray ve hanedan siyasetinin en önemli unsurlarıydı. Ancak, kulları önemli devlet erkânına dönüştürmek ile damat olarak almak arasında bir fark vardı. Bu ikinci durum yavaş yavaş, tedricen gelişecekti. Aşamaların bazen birbirine geçmiş olması da mümkündür, her aşamayı diğerlerinden ayrı bir dönem olarak değerlendirmemek gerekir. II. Bayezid'in saltanatı döneminde üç farklı kul/damat türüne rastlanıyordu: Aristokrat kökenli kullar, kul çocukları (bunların hangi statüye sahip olduklarını tam olarak bilemiyoruz) ve son olarak «gerçek anlamda» kullar. İlk aşamada, Osmanlı padişahları damat adayı olarak önceliği aristokrat kökenli kullara vermişe benziyorlar. Bu kişiler Osmanlıların fetihleri sırasında yendiği ya da vasallaştırdığı soylu Hıristiyan

ailelerden ya da derebeyliklerinden geliyor, dolayısıyla «kullaştırılmış» kabul ediliyorlardı.

En çarpıcı ve bilinen örneklerden iki tanesini aktaralım: Henüz çocuk yaştayken Osmanlı sarayına esir olarak gönderilen Hersek dükasının küçük oğlu Hersekzâde Ahmed Paşa ile, adlarından da anlaşılacağı gibi Hıristiyan bir dükalıktan gelen Dukakinzade Ahmed Paşa[15] ve onun oğlu Mehmed Paşa (Duka-kinzâde = Dük Jean'ın oğlu ya da soyu). Her üçü de Osmanlı prensesleriyle evlendiler: Hersekzâde Ahmed Paşa II. Bayezid'in kızı ve şehzade Ahmed'in kardeşi Hundi Hatun[16] ile, Dukakinzâde Ahmed Paşa II. Bayezid'in torunlarından biri olan Ayşe Hatun[17] ile, onun oğlu Mehmed Paşa ise yine II. Bayezid'in kızlarından Gevherhan Sultan[18] ile evlendirildi. Padişahın kulları olsalar da, soylu kökenleri onları hukuki açıdan ayrı bir yere koyuyordu: Osmanlı evlilik stratejilerindeki dönüşümün ilk aşaması için mükemmel adaylardı. Aristokrat kökenli olduklarından, kimse padişahları kızlarını aşağı tabakadan kişilerle evlendirmekle suçlayamazdı. Kullaştırılmış olduklarından İslam dinini de benimsemişlerdi; ayrıca, padişahın kulları olarak onun otoritesine tabiydiler. taşra idaresinde yer alıyorlardı. Her halükârda, «gerçek anlamda» kul olan damatlardan önce, bir geçiş aşaması oluşturmuşa benziyorlar. Basit beyler olan bu erkeklerin paşa unvanına sahip olan babalarına tercih edilmiş olmaları da ilginçtir. Yine de, Osmanlı soy ağacında bu türden çok sayıda evliliğe rastlıyoruz. Örneğin Kamer Sultan[19] Davud Paşa'nın oğlu Mustafa Bey ile, Selçuk Sultan[20] da Koca Mustafa Paşa'nın oğlu Mehmed Bey ile evlendirilmiştir. Daha önce sözünü ettiğimiz Gevherhan

I. Süleyman'ın saltanatı evlilik stratejilerindeki evrimin son aşamasına tekabül eder. Süleyman, babasının uzaklaştırma politikasının aksine, saray damatlarıyla yakınlığı tercih etmişti.

Nakkaş Osman'ın minyatüründe Kanuni Sultan Süleyman. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY.

ile Faik Paşa, sonra da Kara Mustafa Paşa,[22] ya da İlaldı Sultan ile Ahmed Paşa'nın[23] evliliklerini sayabiliriz. Bu aşama iki saltanat döneminde gerçekleşmiştir: II. Bayezid'in saltanatının sonlarında başlamış ve oğlu I. Selim'in saltanatında (1512-20) devam etmiştir.[24] I. Selim'in kızlarının evlilikleri konusunda önemli bir noktayı da vurgulayalım: Bu padişahın damat olarak seçtiği tüm paşa –kullar genel olarak başkent dışında görevliydiler. Örneğin Hafsa Sultan'ın eşi, Eğriboz ve Gelibolu sancakbeyliği yaptıktan sonra kaptanpaşalığa getirilmiş, bu görevi de onu yılın büyük bölümünde saraydan uzakta tutmuştu.[25] Fatma Sultan'ın Antalya sancakbeyi olan ilk eşi Mahmud Paşa örneğinde de durum aynıdır: Arşivlerdeki belgeler sayesinde paşanın sancağında ikamet ettiğini bugün kesinlikle biliyoruz.[26]

Bunun nedeni ortadaydı: I. Selim damatlarının hükümetinde yer almalarını istemiyordu. Yukarıda sözünü ettiğimiz Hersekzâde Ahmed Paşa olayında, bir kişiye çok fazla imtiyaz verilmesinin ne kadar tehlikeli olabildiğini bizzat yaşamıştı. II. Bayezid'in kızı Hundi Hatun ve annesi, kardeşler arasındaki taht kavgası boyunca Selim'e karşı kardeşi Şehzade Ahmed'i tutan hizbi destek-

Sadık bir silahlı güce sahip olma ihtiyacı. I. Bayezid'in Anadolulu vasalları tarafından terk edildiği Ankara Savaşı'ndan sonra kendini şiddetle hissettirmeye başlamıştı. Bağımsız ve doğrudan kendilerine bağlı bir askerî güce sahip olan padişahların artık yapması gereken tek şey, yine kendilerine bağlı ve sadık bir idare oluşturmaktı. Böylece, kullarını saray idaresine yerleştirmeye başladılar.

İkinci aşamada, II. Bayezid kızlarını paşa çocuklarıyla evlendirdi. Bu, ilginç olduğu kadar açıklığa kavuşturulması güç bir aşamadır. Söz konusu paşaların tümü, padişahın belirli bir soydan gelmeyen kullarıydı. Oğullarının statüsü ise sorun çıkarıyordu: Onları da padişahın kulları olarak kabul etmek mi gerekirdi? Hukuki açıdan, hayır. Oysa hepsi birer «bey»di, yani Osmanlı Devleti'nin Sultan ile (iki mevki arasında bulunan) Dukakinzâde Mehmed Paşa'nın evliliğini de tekrar hatırlatalım.

Son aşama ise, padişah kızlarının soylu ailelerden gelmeyen, ama imparatorluğun en yüksek mevkilerinde yer alan ve paşa rütbesine getirilmiş kullarla evlendirilmesidir. Bu türden örnekler arasında Ayşe Sultan ile Güveyi Sinan Paşa,[21] Hatice Sultan lemişlerdi. Hundi Hatun'la evli olan Hersekzâde Ahmed Paşa da Şehzade Ahmed'in yanında Selim'in muhalifleri arasında yer almıştı. Diğer yandan, II. Bayezid döneminin en etkili birkaç adamından biriydi.[27] Saraydaki konumu ve padişahın ailesiyle olan bağları, onu Selim'in başlıca rakibinin yanında çok güçlü bir destek durumuna getiriyordu. Yeni padişah da bu nedenle paşalık/yüksek mev-

I. Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan (1522-1578) Rüstem Paşa ile evlenmiştir.

Nakkaş Osman'ın miniyatüründe Kanuni Sultan Süleyman. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY.

ki/damatlık özelliklerinin tümünü taşıyan birinin sarayın tam kalbinde bulunmasının nasıl bir tehlike oluşturabileceğini aklından çıkarmamış ve kendi damatlarını uzaklaştırmayı tercih etmişti.

I. Süleyman'ın saltanatı (1520-66) evlilik stratejilerindeki evrimin son aşamasına tekabül eder. Babasının uzaklaştırma politikasını yeniden gözden geçiren bu padişah, aksine saray damatlarıyla yakınlığı, hatta bir tür suç ortaklığını tercih etmişti. Peki kimdi bu damatlar? Öncelikle kız kardeşlerinin eşleri,[28] ardından tek kızının eşi,[29] son olarak da saltanatının son yıllarında hayatta kalan tek oğlu II. Selim'den (1566-74) olan üç kız torununun eşleri.[30] Süleyman yalnızca taşrada görev yapan damatlarından bazılarını saraya çağırmakla kalmamış,[31] sadrazamlık görevini de öncelikle onlara vermişti.

Bir örnek verelim: Saltanatının iki önemli vezirinden biri olan İbrahim Paşa'nın idamından sonra (yakın tarihli bir çalışma, tarih yazımında yaygın olan bir kanının aksine, İbrahim Paşa'nın padişahın kız kardeşi Hatice Sultan'a evlilik bağı ile bağlı olmadığını göstermiştir),[32] I. Süleyman bu göreve lâyık birini aramaya girişti. Birkaç verimsiz girişimden sonra, kız kardeşlerinden biri olan Şah Sultan'ın eşi Lütfi Paşa'yı bu göreve getirdi. Eğer padişah sülalesinden gelen eşine el kaldırmak gibi ağır bir suç işlememiş olsaydı, Lütfi Paşa büyük olasılıkla daha uzun zaman bu görevde kalacaktı, ancak bu hareketi yalnızca boşanmasına değil, aynı zamanda görevinden alınarak Dimetoka'ya sürgüne gönderilmesine de sebep oldu.

Kısa süre sonra, Süleyman bu görev için aradığı adayı buldu. Söz konusu kişi yine kendisine yakın ve evlilik bağı ile hanedana bağlı biriydi: Kızı Mihrimah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa. Rüstem Paşa I. Süleyman döneminin ikinci önemli vezir-i azamı olarak yerini yaklaşık 15 yıl boyunca korudu. Ne var ki padişah, oğlu Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayını büyük tepkiyle karşılayan yeniçerileri yatıştırmak için –iki yıllık kısa bir süre boyunca– onu da görevinden almak zorunda kalacaktı. Yerine kimin atanacağı ise yine sorun oldu. Sonunda yine sarayın damatlarından birinde, kız kardeşlerinden Fatma Sultan'ın ikinci kocası Kara Ahmed Paşa'da karar kıldı. Kara Ahmed Paşa ölünce de, Rüstem Paşa'yı yeniden sadrazamlık koltuğuna oturttu.

I. Süleyman saltanatının sonlarına doğru, 1562'de üç kız torununu da olağan dışı biçimde şaşalı bir toplu düğünle evlendirdi. Bu evliliklerle ilgili bir inceleme gayet ilginç olacaktır, çünkü üçü birlikte dönemin evlilik tercihleri şemasını tam olarak yansıtırlar: I. Süleyman'ın torunlarından en büyüğü o sıralar üçüncü vezirlik görevinde bulunan Sokollu Mehmed Paşa ile evlendirildi. Kısa süre sonra sadrazamlığa getirilen Sokollu, kayınpederi II. Selim'in tüm saltanatı boyunca ve tahtta onu izleyen oğlu III. Murad'ın (1574-95) saltanatının ilk yıllarında bu görevi sürdürdü. İkinci torun Kaptanıderya Piyale Paşa ile evlendi. Piyale Paşa da bu görevde uzun yıllar kalacak ve çok başarılı olacaktı. Üçüncü torun ise Yeniçeri Ağası Çakırcı Hasan Paşa ile evlendi. Sonuç olarak, bu üçlü düğünle birlikte hükümetin en önemli mevkilerinden üç tanesi padişah damatlarının eline geçmiş oluyordu. Süleyman artık rahatlayabilirdi: Oğlunun hükümetini bizzat seçerek, devlet yönetimi geleneğinin ve eserlerinin devamlılığını sağlamıştı.

I. Süleyman'ın saltanatıyla ilgili bir sonuç yazmak gerekseydi, bu padişahın evlilik ittifakları çerçevesinde aynı hanedan siyaseti çizgisini nasıl ısrarla izlediği üzerinde durulabilirdi: Osmanlı kanından gelen prenseslerin kullarla, ama hükümetin en önemli mevkilerdeki üyeleri olan kullarla evlendirilmesi. İmparatorluğun dağılmasına kadar korunacak olan bu ana çizginin iki sonucu vardı: Önemli görevlerin onurunun imparatorluk damatlarında toplanması –ki bu durum, onlara hem güç, hem de prestij sağlıyordu– ve padişah ile damatları, yani hanedan ve seçkinleri arasındaki ilişkilerin yakınlığı ve karmaşıklığı.

SONUÇ

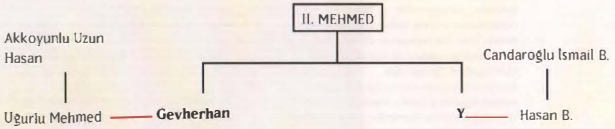
Hanedanın kadın üyelerinin evlilik geleneklerindeki değişiklik, iç ve dış siyasetteki hedeflere hizmet ediyordu. İmparatorluk payesini almış olan Osmanlı Devleti, merkezi ve bürokratik bir mutlakıyet rejimi kurmaya çalışırken derinden dönüştü. İmparatorluğun iç yapılarının evrimi hanedan bünyesindeki yeni evlilik uygulamalarına da yansıdı. Anadolu'da hâkim konumda bulunan diğer Müslüman ailelerle gerçekleştirilen hanedanlar arası evliliklerin ortadan kalkması, Osmanlı ailesinin yeni gücünü vurgulamaya katkıda bulunduğu gibi, aynı biçimde, askerî ya da dinî çevrelerden Osmanlı seçkinleriyle yapılan iç evliliklerin son bulması da, iktidarı ve nüfuzu mutlaki rejimin gücünü tehdit eden büyük ailelerin saygınlığını ve etkisini azalttı.

Bununla birlikte, bu yeni stratejiler imparatorluk içindeki başka bir yapının güç kazanmasını birlikte getirdiler: Padişahın kulları. Osmanlı kanından gelen prenseslerin bu yeni seçkinlerle yaptıkları evlilikler, en önemli özelliklerinden biri pragmatizm olan Osmanlı imparatorluk siyaseti hakkında bize bir ipucu verir. Böylece bu yeni damatların düşük toplumsal statüsü artık bir nitelik haline gelecek ve kullar damatlık

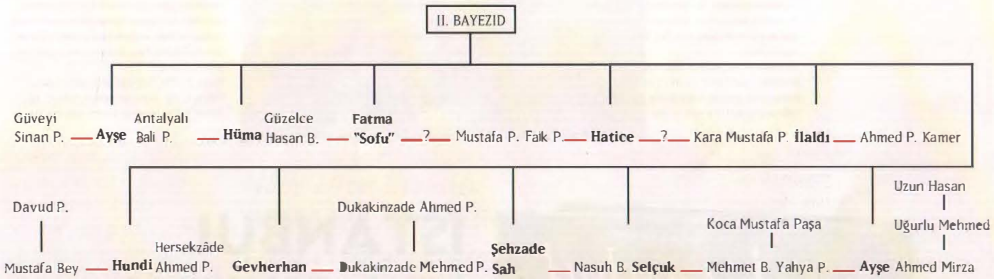
onuru için tercih edilen adaylara dönüşecekti, zira 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl başında padişahların tüm beklentilerine cevap vermekteydiler. Gelenekler kanun kuvvetinde olduğundan, bu yeni uygulama hanedanın değiştirilemez kuralları arasında yerini aldı. Bu uygulamadan vazgeçmeye yeltenen tek padişah olan II. Osman (1618-22) ise, hemen tahttan indirildi ve halledildi![33]

Osmanlı prenseslerinin kullarla evliliği Osmanlı hanedanının özelliklerinden biri haline geldi ve kendi gelenekleriyle zıt olduğu ölçüde Batılı seyyahları şaşkınlığa sürükledi. Sonuç olarak, Osmanlı hanedanının kullarla evlilik yoluyla üstünlüğünü vurgulama hedefinin ötesinde, bu konunun üzerinde düşünmeyi gerektirecek başka bir boyutu olduğunu da ekleyelim: Bu evliliklerin hipogamik doğasından fazlasıyla etkilenen aile modeli ve eşler arası ilişkilerle ilgili sonuçları nelerdi?

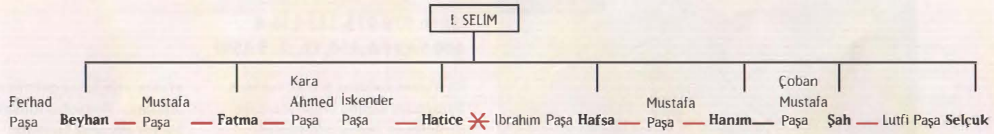
EK 1: II. Mehmed'in (1444-46 ve 1451-81) kızlarının evlilikleri

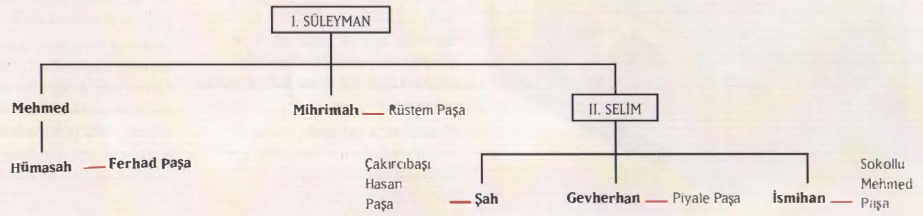
EK 2: II. Bayezid'in (1481-1512) kızlarının evlilikleri

EK 3: I. Selim'in (1512-20) kızlarının evlilikleri

EK 4: I. Süleyman'ın (1520-66) kızının ve kız torunlarının evlilikleri

DİPNOTLAR

1 Uzunçarşılı, İ. H. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara, 1937. Woods, J. *The Aqquyunlu: Clan, Confederation, Empire*. Minneapolis and Chicago, 1976.

2 Akkoyunlular dışında, bir olasılık da Kırım hanları ailesiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun kulları olan bu aileler, elbette Osmanlı hanedanından daha aşağı seviyedeydi. Peirce, L. *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press, 1993: 29.

3 Bkz. Ek 5: Aileağacı.

4 Peirce, L. *The Imperial Harem*: 37-39.

5 Peirce, L. *The Imperial Harem*: 29-30.

6 Süreyya Mehmed, *Sicill-i Osmanî. Osmanlı Ünlüleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996: cilt 1, s. 15; Sakaoğlu, Necdet. *Bu Mülkün Kadın Sultanları: Valide sultanlar, hatunlar, hasekiler, kadınefendiler, sultanefendiler*. Oğlak bilimsel kitaplar, İstanbul, 2008: 132-133.

7 Woods, John. *The Aqquyunlu. Clan, confederation, empire*. Bibliotheca islamica. Minneapolis et Chicago, 1976.

8 Aslında Akkoyunlular Osmanlılarla aynı taht veraseti kurallarını izlemiyorlardı: Tahtın tüm varisleri babalarının ölümünden sonra mirasının bir parçasını almakla kalmıyor –ki bu durum tahtın her devredilişinde hanedan topraklarının parçalanmasını da birlikte getiriyordu–, diğer yandan kadınlar da tahtın aktarılmasında resmî olarak rol oynuyorlardı. Dolayısıyla, kızının evliliği sayesinde, ancak elbette damadının Akkoyunlu tahtını ele geçirmesi koşuluyla, kısa ya da orta vadede Osmanlı topraklarını genişletme ihtimali konusunda II. Mehmed oldukça doğru bir mantık yürütmüştü. Akkoyunlu hanedanıyla ilgili güzel bir derleme için, bkz. Woods, J. *The Aqquyunlu*.

9 Sakaoğlu, N. *Bu Mülkün Kadın Sultanları*: 105. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman depuis sonoriginejusqu'à nosjours*, 1815, İstanbul, 1999: 1, 28, 198, 211-212.

10 Bu padişahın soy ağacı için, bkz. Ek 6.

11 Turan, Ebru. "The Marriage of Ibrahim Pasha" (ca. 1495-1536). "The Rise of the Sultan Süleyman's Favorite to the Grand Vizierate and the Politics of the Elites in the Early Sixteenth-Century Ottoman Empire", *Turcica* 41 (2009): 3-36.

12 Evrenosoğullarıesi hakkında, bkz. Lowry H. W. ve Erünsal, İ. E., *The Evrenos Dnasty of Yenice: Notes and Documents*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

13 Çandarlızadeler için, bkz. Balta, E. *Les Vakifs de Serres et de sa region (XVe et XVIe siècle)*. Athènes, 1995. Bu çalışma, bölgede geniş vakıflara sahip olan Çandarlızade ailesinin üyeleriyle ilgili pek çok veri sağlamaktadır.

14 Bu konuyla ilgili geniş bir bibliyografya mevcuttur. Birkaç referans vermek gerekirse: Demetriades, V. «Some Thoughts on the Origins of the Devshirme.» *OE*: 23-34. Ménage, V. L. "Some Notes on the Devshirme." *BSOAS* 29(1966): 64-78.

15 Özcan, A. "Dukakinzâde Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 9: 550-551.

16 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985: 27.

17 Anadolu sancakbeyi Güveyi Sinan Paşa ile II. Bayezid'in kızı Ayşe Sultan'ın ilk kız çocukları. Peirce, L. "The family as faction: dynamics politics in the reign of Süleyman", *Soliman the magnifique et son temps*. G. VEINSTEIN (ed.), Paris, 1992 : Uluçay, *Padişahların Kızları*: 25-26.

18 Diğer adı Gevherhümâlük'dur. Uluçay, *Padişahların Kızları*: 26-27. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 15.

19 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 28.

20 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 28. Mehmed Süreyya'nın Dukakinzade Mehmed Paşa'ya ayırdığı birmakalesi vardır, ancak evliliğine değinmez. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 38.

21 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 25-26.

22 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 27. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 16, bu evliliklerden hiçbirine değinmez.

23 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 28.

24 Bkz. Ek 6 ve 7.

25 Uluçay, *Padişahların Kızları*: 32.

26 Fatma Sultan, eşi kendisinden yıllarca uzaklaşarak eşcinsel eğilimlerine uygun olarak yaşamaya başladıktan sonra boşanmıştır. Uluçay, *Padişahların Kızları*: 31. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 13.

27 Turan, F. "The Marriage of Ibrahim Pasha": 24-35. Reindl, H. *Männer um Bayezid: Eine Prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II (1481-1512)*. Berlin, 1983: 129-146. Turan, Ş. "Hersekzâde Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 17: 235-237.

28 Sözü edilenler padişahın kız kardeşi Beyhan Sultan'ın eşi Ferhat Paşa (Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: cilt 5, s. 31, 67-68. Uluçay, *Padişahların Kızları*: 31); yine kız kardeşi Şah Sultan'ın eşi Lütfi Paşa (Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: cilt 5, s. 151; Uluçay, *Padişahların Kızları*: 32-33. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 42) ve diğer bir kız kardeşi Fatma Sultan'ın ikinci eşi Kara Ahmed Paşa'dır (Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 13; Uluçay, *Padişahların Kızları*: 31).

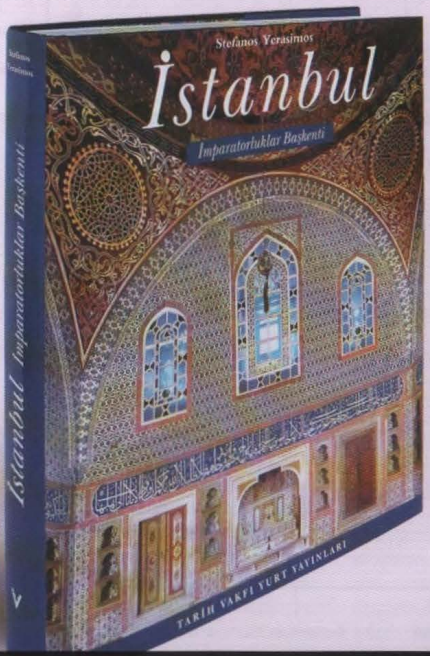
29 Kızı Mihrimah Sultan'ın eşi Rüstem Paşa. Hammer, von P. *Histoire de l'Empire ottoman*: cilt 5, s. 151-152. Uluçay, *Padişahların Kızları*: 38-39. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 25-26.

30 I. Süleyman'ın evlendirdiği kız torunları. İsmihan Sultan, Gevherhan Sultan'ı ve Şah Sultan'dır. Sırasıyla Sokollu Mehmed Paşa, Piyale Paşa ve Çakırcıbaşı Hasan Paşa ile evlenmişlerdir. Uluçay, *Padişahların Kızları*: 40-42. Süreyya, M. *Sicill-i Osmanî*: 15, 19, 43. Üçlü doğumle ilgili bir yorum için, bkz./ Peirce, L. *The Imperial Harem*: 68.

31 Örneğin kayınbiraderi tarafından çağrılana kadar Yanya'da görev yapan Lütfi Paşa'nın durumu böyledir; daha sonra sadrazamlığa getirilmiştir. Padişahın diğer eniştesi Kara Ahmed Paşa ile damadı Rüstem Paşa da sadrazamlık görevine getirilmişlerdir.

32 Turan, E. "The Marriage of Ibrahim Pasha".

33 Peirce, L. *The Imperial Harem*: 106-107, 143. Peirce, L. The imperial Harem: 106-107, 143.

İSTANBUL
İMPARATORLUKLAR BAŞKENTİ
Stefanos Yerasimos

ISBN: 978-975-333-136-4
400 SAYFA, 150 TL, 2. BASKI

Bir Yunan kolonisi olarak kurulan Byzantion, Bizans İmparatorluğu döneminde "Konstantinopolis", Osmanlılar döneminde de "İstanbul" adını aldı. Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar bütün Doğu Akdeniz'i kaplayan iki büyük imparatorluğun başkenti olan kent, on altı yüzyıl boyunca onların görkemini yansıttı. Bu kitap, aynı yerleşim alanında, yüzyıllar boyunca şekillenen bu başkent uygarlığını süreklilik içinde anlatıyor.

Byzantion'la başlayan, Roma İmparatorluğu'nun doğudaki yeni başkenti Konstantinopolis'in kurulmasıyla süren kitap, bu dönemin efsanelerle iç içe geçmiş muhteşem anıtlarını, Ayasofya Kilisesi'ne özel bir yer ayırarak tanıtıyor. Antik dünyanın çöküşünü ortaçağ Konstantinopolis'inin gelişimi izlerken, görkemli mozaiklerle süslü birçok kilise ve manastır, değerli tezhipli yazmalar ve değerli ikonalar yazarın anlatısına eşlik ediyor.

Stefanos Yerasimos daha sonra, ilk Osmanlı başkentleri olan Bursa ve Edirne'deki Arap, İran ve Türk sanatlarının biçimine değiniyor. Bu biçim, 1453'te fethedilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da yeni bir boyuta sıçrayacaktır.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı, Değirmen Sok. No:15, 34134 Eminönü/İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Çıktı

Hâfız Hızır İlyas Ağa

OSMANLI SARAYINDA GÜNDELİK HAYAT

Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye

Hazırlayan: Ali Şükrü ÇORUK

Topkapı Sarayı'nda yaşanan hayatı anlatan eserlerin başında Hâfız Hızır İlyas Ağa'nın yazdığı Letâif-i Vekâyi'-i Enderûniyye gelmektedir.

Eserde ele alınan ve anlatılan olayların büyük kısmı II. Mahmud'la ilgilidir. Bununla beraber başta yazar olmak üzere padişahın yakın çevresinde bulunan saray görevlileri bir figür olmaktan çok ete kemiğe bürünmüş bir insan şeklinde eserde yerini alır. Saray halkının kullandıkları dil, mesleklerinde yükselme kaygısı, birbirlerine olan davranışları, şaka ve mizah anlayışları, kıskançlıklar, hayal kırıklıkları, üzüntüler, sevinçler, başkalarının yerine geçmek için yapılan ayak oyunları, az da olsa ağalar arasında görülen aşk maceraları, padişaha kendisini beğendirme gayreti, iyi niyeti suistimal vb. gibi hayatın gerçeği olan insanî durumların sarayboyutu canlı bir şekilde eserde verilir. Ayrıca ramazan hayatı, bayram törenleri, şehzade ve sultan doğumlarında düzenlenen eğlenceler, başta cirit, tomak ve pehlivan güreşleri olmak üzere padişahın huzurunda düzenlenen spor müsabakaları, sarayda musiki ve edebiyat hayatı, İstanbul'da yaşanan karışıklıklar, padişahın İstanbul içinde, Boğaz'ın Anadolu ve Rumeli yakasında gerçekleştirdiği geziler, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Osmanlı-Rus Savaşı, II. Mahmud'un yeni ordu kurma çabaları, batılılaşma ile saray hayatında başlayan değişim eserde ayrıntılı bir şekilde ele alınır.

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SEÇİM TARİHİMİZDEN MANZARALAR...

MEHMET Ö. ALKAN

Bu yazıda 1908'de ilk çok partili seçimi ve Türkiye'de daha sonraki yıllarda yapılan seçimleri takip ederek 1990'ların başına kadar geleceğiz. Malzememiz seçim kitapları, afişler, sloganlar, seçim anketleri, şarkılar, mizah dergileri, farklı seçim dönemlerinde ön plana çıkan olaylar, sataşmalar ve bunlara verilen yanıtlar gibi oldukça renkli. Yazıda 12 Haziran 2011 seçimi yaklaşırken geçmiş seçimlerdeki kimi ayrıntılara da dikkat çekmeye çalıştık.

1908 SEÇİMLERİNDEN: OSMANLI'DA İLK ÇOK PARTİLİ SEÇİM, İLK OY PUSULASI

Tarihimizdeki ilk çok partili seçimler, 1908 yılının sonbaharında yapılmıştı. Bu seçimlere İttihad ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahattin taraftarlarının 14 Eylül 1908'de kurduğu Ahrar Fırkası katılmıştı.

İstanbul'da mebus seçimleri için oylar, 11 Aralık 1908'de Büyük Postane Binası'nda kullanıldı. İttihad ve Terakki Cemiyeti işi şansa bırakmak istememiş(!) ve binanın Birinci Nişancı Taburu tarafından korunmasını sağlamıştı. Aslında bu önlem, ikinci seçmenlere verilen bir gözdağı niteliğindeydi. Seçimler, ordunun "manevi baskısı" altında geçmişti. Dolayısıyla İttihad ve Terakki listesi İstanbul'dan tulum çıkarmasına şaşmamak gerek.

Bu sayfada yer alan Osmanlıca belge, İttihad ve Terakki Cemiyeti İstanbul adaylarını göstermektedir. Bu liste seçim sırasında ikinci seçmenlere dağıtılan oy pusulasıdır. Aşağıda, listedeki isimleri sırasıyla yazarken, seçim sonucunda ikinci seçmenlerden aldıkları oyların sayısını da parantez içinde belirttim.

Ahmed Rıza Bey (472)
Manyasizade Refik Bey (503)
Hoca Nusuh Efendizade Mustafa Âsım Efendi (475)
Tanin Sermuharriri Hüseyin Cahid Bey (354)
İstişare Odası Mümeyyizi Ahmed Nesimi Bey (425)
Davavekili Krikor Zöhrab Efendi (392)
Divan-ı Umumiye Hukuk Müşaviri Bedros Hallacyan Efendi (461)
Reji Hukuk Müşaviri [Albert Vitali] Feraci Efendi (455)
Davavekillerinden Kostantin Kostantinidi Efendi (369)
Davavekillerinden Pandelaki Kozmidi Efendi (340).

Ahrar Fırkası yalnızca İstanbul'da örgütlenebildiği için seçimlere yalnızca İstanbul'da katılmıştır. Ankara'da bir aday kendi çabası ile Ahrar Fırkası mensubu olarak meclise girmişti. 1908 seçimlerinde her iki partinin listesinde aday olarak yer almak mümkündü. Bu nedenle Ahrar Fırkası'nın listesinde yer alan 4 aday bu listeden seçimleri kaybetmişler, ama İttihatçıların listesinde de oldukları için seçimi kazanmışlar, mebus olmuşlardı.

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

1908 yılına ait ilk çok partili seçim pusulası.

OSMANLI'DA İLK SEÇİM KİTAPLARI

İlk Çeviri Seçim Kitabı-1913: *Usul-i İntihab* [Raoul de la Grasserie; *Usûl-i İntihab* (Mütercim: Mehmed Ata), (İstanbul: Kanaat Kütübhane ve Matbaası, 1329[1913])].

Osmanlı döneminde yayınlanmış olan ilk seçim kitabı, bir çeviridir. Raoul de la Grasserie adlı bir Fransız akademisyenin kapsamlı kitabı, Islahat-ı Maliye Komisyonu üyesi Mehmet Ata tarafından çevrilmiş ve *Usul-i İntihab* adıyla 1913 yılında yayınlanmıştır. Toplam 440 (2+430+8) sayfa olan bu eserin alt başlığında "Milel-i muhtelifede cari olan intihab usulünün mukayesesiyle tedkikat-ı ilmiyeyi ve siyasiyeyi havidir." cümleleri okunmaktadır. Metin içerisinde Osmanlı seçim sistemi üzerine hem

yazarın hem de çevirmenin açıklayıcı notları bulunmaktadır.

Kitap 6 bölüm (kısım) 12 fasıl ile eklerden oluşmaktadır.
Birinci Kısım: İntihabatın Esasları
İkinci Kısım: İntihabatın Şekli yahud Muamelat-ı İntihabiye
Üçüncü Kısım: Tedkik-i Selahiyet ve İntihabda Teyidat
Dördüncü Kısım: İntihabın Daire-i Cereyanı
Beşinci Kısım: İntihabın Tekâmül-i Harici ve Dâhilîsi
Altıncı Kısım: Usul-ı İntihabın İstikbali – Netice
Başlıklarını taşımaktadır.

İlk Telif Seçim Kitabı-1914: *Hakk-ı İntihab* (Bedii Nuri; *Hakk-ı İntihab* (Istanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1330/1914) 208sl.

Seçim konusu üzerine Osmanlı dönemindeki ilk telif çalışmadır. Bedii Nuri'nin hazırladığı bu çalışma 1908'den itibaren yayınladığı bazı yazılara, yayınlanmamış kimi yazılarını ekleyip yayınladığı bir kitaptır. Toplam 7 bölüm halinde hazırlanmış olan bu kitabın son bölümde, Osmanlı Devleti'ndeki seçimlere özet bir şekilde yer verilmiştir. Müslüman olmayan cemaatlerin kendi cemaat meclislerinin seçimi, vilayet kanunu ile yerel yönetim birimlerinin seçimle gelen organları ve nihayet Meclis-i Mebusan için yapılan seçimleri kısaca anlatmıştır.

Eser 7 bölümden oluşmaktadır.
1-Cemiyet ve Hükümet
2-Hükümet ve Vezaif-i Hükümet
3-Tekâmül-i Siyasi
4-Vezaif-i Hükümetin Tarz-ı Tekâmülü
5-Hakk-ı İntihab Nasıl Zuhur Etti?
6-Hakk-ı İntihabın Memalik-i Muhtelifede Tarz-ı Tekâmülü
7-Memalik-i Osmaniye'de Hukuk-ı İntihabiye

1919 SEÇİMLERİNDEN: SOSYALİSTLER VE "İNTİHAB İÇİN AMELE İÇTİMAI"

İstanbul'da Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin önderliğinde işçi, çiftçi ve solcular bir toplantı yaparak gerçekleşecek seçimlere ilişkin bir tavır belirlemeye çalışmışlardır. Seçimler nedeniyle toplanıp, kendi gelecekleri konusunda ilk kez bir toplantı yapılması katılanları heyecanlandırmıştır. O kadar ki kendi sorunlarını tartışmak ve karar vermek için bir araya geldikleri 24 Ekim gününü her yıl tekrarlanacak bir kutlama günü olarak kabul etmişlerdir. Aşağıda bu konuda *Kurtuluş* dergisinde yer alan haber bulunmaktadır.

"Teşrin-i Evvelin 24 üncü Cuma günü İstanbul'da bulunan işçi ve ameleler Şehzadebaşı'nda iki bin kişilik bir içtima akdettiler. Bu içtimaa pek çok amele cemiyetleri ve işçi sendikaları iştirak eylediği gibi 'Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist' Partisi de rehberlik yaptı.

Amelenin içinden çıkan hatipler nutuklar irat ettiler ve intihapta işçi hukukunun muhafazası hususunda yek vücud olmağa söz verdiler. Ameleden Süleyman, Osman Alp ustalarla İhsan yoldaş hazurunu benliklerini tanımak için tehyiç eylediler nihayet Doktor Şefik yoldaş bir karar okudu. Hülasaten şöyle idi:

1-İki dereceli usul-i intihap burjuvaziye ve makam sahibi olanlara müfit olup işçi sınıflarının hukukunu sıyanet edemediğinden usul-i hazır intihabı protesto ederek ilk Meclis-i Mebusana doğrudan doğruya müsavi ve gizli ve nispi intihap usulünü kabul eden yeni bir kanun layihasının verilmesini talep ederiz.

2-Aramızdan ayıracağımız murahhaslar içtima ederek lazım gelen makamlara anlatacak ve amelelerin toplu bulunduğu yerlerde intihab sandıkları vazına çalışacaktır.

3-İstanbul proletaryası nazar-ı dikkate alınınca üç mebus çıkarabilecektir.

1965 seçimlerini konu eden *Akbaba*'nın kapağı: Bölükbaşı, İnönü, Demirel, Aybar, Türkeş, Alican bir güzellik yarışmasına katılmış gibi resmedilmiş.

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

Türkiye sosyalist tarihinde şayan-ı dikkat bir hareket olan Ferruh Tiyatrosu içtimaından yevmi gazeteler uzun uzadıya bahsettiler; Hususiyle *İkdam*, *Vakit* ve *İtham* gazeteleri büyük sütunlar tahsis eylediler." ["İntihab İçin Amele İçtimaı" *Kurtuluş* No:3 (20 Teşrin-i Sani 1919) arka iç kapak.]

1919 SEÇİMLERİNDEN: İLK OSMANLI SOSYALİST MEBUSU NUMAN USTA VE VAATLERİ

Osmanlı Parlamentosu'ndaki ilk sosyalist mebus kabul edilen Numan ustanın seçim vaatleri ve düşünceleri dönemin gazetelerinden *İleri*'de [21 Kanun-i Evvel 1335/1919] yayınlanmıştır. Bir kısmı şöyledir: "Harpten evvelki usul-i idaremiz emperyalizm şeklinde olduğundan amelenin inkişafına katiyen müsait değildi. Binaenaleyh Meclis-i Mebusanımızda amelelerin ilk mümessili sıfatıyla keyfiyet itibariyle nokta-i nazarlarımız ayrılır. Fakat halk ve memleket düşüncesi hususunda birleşiriz."

1923 SEÇİMLERİNDEN: KADINLAR HALK FIRKASI

Türkiye'de kadın haklarının elde edilmesi bir ihsan olmaktan çok, bizzat kadınların yürüttükleri etkili bir mücadelenin ürünüdür. 1923 seçimleri bu açıdan önemlidir. Bu dönemde kadınlar siyasal haklara sahip olmak konusunda kamuoyu oluşturmak, toplantılar düzenlemek, dernekler kurmak, konuşmalar yapmak ve yazılar yazmak gibi yoğun bir faaliyette bulunmuşlardır. Kadın hareketine öncülük eden isimlerin başında Nezihe Muhittin ismi dikkat çeker. Nezihe Muhiddin Türkiye'de kadınların siyasal haklarını elde etmeleri konusunda cesaretle mücadele vermiştir. Yaptığı önemli işlerden biri 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurmasıdır. Üstelik bu parti henüz Halk Partisi (sonraki ismiyle Cumhuriyet Halk Partisi) kurulmadan önce kuruluş çalışmalarını tamamlamış ve dilekçesini vermişti. Ancak faaliyetine izin verilmedi. Üstelik bu girişim de dönemin "erkekleri" tarafından alay konusu haline getirilmekte gecikmemiştir.

Örneğin *Akbaba* mizah dergisinde Nezihe Muhiddin'in, "Kadınlar Halk Fırkası Reisi" olarak karikatürü çizilmiş ve Kadınlar Halk Fırkası'nın Dokuz Umdesi [ilkesi] şöyle sıralanmıştır.

"KADINLAR HALK FIRKASININ DOKUZ UMDESİ

1-Hâkimiyet bilakayd ü şart kadınlarındır.
2-Her zevç, zevcesine itaate mecburdur.
3-Bütün ev işleri erkeklere aittir.
4-Erkek, kadının müsaadesi olmadıkça harem dairesinden dışarı çıkamayacaktır.
5-Muaşakatın sürat ve emniyetini temin için her mahallede post ve senet gişeler açılacaktır.
6-Dulların istikbali temin edilecektir.

DP, 1946 seçimlerinde hâlâ belleklerde olan çok çarpıcı bir afiş ve çok çarpıcı bir slogan kullanmıştı. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, hızla çoğaltılmış, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok ilgi uyandırmıştı. Afişte dur işareti yapan bir "el" resmedilmişti. Ayrıca, "Yeter! Söz Milletindir!" yazısı dikkat çekiyordu.

Tek partili dönemin sonunda Milli Kalkınma Partisi resmen 5 Eylül 1945'te faaliyetlerine başlamıştır.

Bunun nazar-ı dikkate alınması için lazım gelen teşebbüsat yapılacaktır.

4-Memleketimizde amelenin ve işçinin bir araya toplanarak kendi menfaatlerine ait ilk kararı verdiklerine tesadüf eden bugünün mübecceleyiti tasdik ile alkışlanır ve her sene tesmiye edilmesi kabul edilir.

Sosyal Demokrat Fırkası namına gelen zat kısa bir nutukla Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkasının muvaffakiyetini tebcil eyledi. İşçi murahhasları bilahare yine toplandılar ve intihabda beraberlik lüzumunu uzun uzadıya hararetle konuştular. Nihayet bir sosyalist birliği yapmaya karar verdiler.

bulunduğumu nazar-ı dikkate alacak ve onların inkişaf-ı içtimaiyelerini temin ve kapitalistlerin elinde duçar oldukları felaketleri azaltacakesasatı müdafaa edeceğim. Bu suretle bütün cihan-ı medeniyete karşı Türkiye'de de hakiki bir sosyalistlik mukaddematını irae ederek amelenin hayat-ı içtimaideki mevkiini tarsine çalışacağım...

Taşradan gelecek olan mebuslar arasında bulunacak olan çiftçiler istihsalatını dâhil-i memlekete fazla fiyatla satmak isterler. Hâlbuki biz amele zümresi merbut ve bugünkü mevkii de ayni zümreye medyun bulunduğumuz için her şeyi ucuza tedarik etmek isteriz. İşte yalnız bu

7-Ziynet eşyasının ithali serbesttir.
8-Taaddüt-i zevcat memnudur.
9-Her kadın, indellüzum, kırk yaşına gelen zevcini tekaüde sevke mezundur."

Dergide yayınlanan küçük fıkralar arasında şu fıkra dikkat çeker:

"KADINLAR FIRKASINA DAİR

İki Fırkacı İparticil hanım arasına

-Süheyla'yı Fırka'ya kabul etmemişler mi?

-Evet.., Naciye Hanımefendi onun muhaliflerden bir genç ile sevişti̇ğini söyledi, biz de müracaatı reddettik."

1946 SEÇİMLERİNDEN: ÇOK PARTİYE GEÇİŞİN SİMGESİ-MİLLİ KALKINMA PARTİSİ (KUZU PARTİSİ)

Milli Şef ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945 günü Gençlik ve Spor Bayramı vesilesiyle yaptığı konuşmada, Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçileceğinin ilk işaretlerini şu cümleyle vermişti: "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir."

Türkiye için yeni bir dönem başlamak üzeredir. Bu törendeki konuşmadan cesaret alan Nuri Demirağ, çok partili dönemin fiilen başlamasına neden olacak bir adım atacak ve bir siyasal parti kurulması için girişimlerde bulunacaktır. Bu parti, tek partili dönemin sonu demek olan Milli Kalkınma Partisi'ydi. 1930 yılından beri Cumhuriyet Halk Partisi dışında ilk kez bir parti kuruluyor. Türkiye gerçek anlamda çok partili siyasal hayata geçiyordu. Partinin kurulması için ilk hazırlanan ve 27 Temmuz 1945'te İstanbul Valiliği'ne verilen dilekçenin altında 3 imza vardır: Nuri Demirağ, Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atılhan. Milli Kalkınma Partisi resmen 5 Eylül 1945'te faaliyetlerine başlamıştı. Nuri Demirağ aynı zamanda genel başkan olmuştu. Nuri Demirağ'ın, partiyi tanıtmak ve taraftar toplamak için bazı parti toplantılarını korularda, mesire yerlerinde halka açık kuzu ziyafeti vererek yapmasından dolayı Milli Kalkınma Partisi "Kuzu Partisi" olarak da adlandırılmıştı. Siyasal hayatta pek varlık gösteremese de çok partili siyasal hayata geçişi simgeleyen parti olarak siyasal tarihimizdeki yerini aldı.

Nuri Demirağ'ın "Gökokulu" adını verdiği ilk sivil uçuş okulunun ilkeleri partinin de ilkeleri olmuştur. Partinin afişi olarak da kullanılacak şekilde uçakların kanatlarına 6 ilke yazılmıştı. (Bunun 6 Ok'tan mülhem olduğuna kuşku yoktur.)

—İşretten
—Oyundan (Kumar doğar)
—İffetsizlikten
—Eğrilikten
—Tenbellikten,
—Zulümkarlıktan
SAKININIZ!

1946 SEÇİMLERİNDEN: BİR AFİŞ, BİR SÜRGÜN

Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Mehmet Fuat Köprülü tarafından kurulmuştur. Kurulduğu andan itibaren yoğun bir ilgi görmeye başladı. Bu rağbet DP'yi olduğu kadar CHP'yi de şaşırtmış, hatta telaşlandırmıştı. O telaşla erken seçim kararı alındı. 21 Temmuz 1946'da yapılması kararlaştırılan seçimlerle Türkiye, çok partili siyasal hayata geçiş için tarihi bir gün yaşayacaktı. Cumhuriyet döneminde ilk kez bir genel seçimde partiler arası siyasi rekabet yaşanacak, birden fazla parti seçimlere katılacaktı. Seçim meydanlarında yaşanan siyasi rekabet, seçim afişlerine de yansımıştı.

DP, 1946 seçimlerinde hâlâ bellekerde olan çok çarpıcı bir afiş ve çok çarpıcı bir slogan kullanmıştı. Afiş, Selçuk Milar tarafından bir gecede çizilmiş, hızla çoğaltılmış, ülkenin dört bir yanına asılmış ve çok ilgi uyandırmıştı. Afişte dur işareti yapan bir "el" resmedilmişti. Ayrıca, "Yeter! Söz Milletindir!" yazısı dikkat çekiyordu. Bu afiş, DP'nin seçimlerde sempati kazanmasında önemli bir katkı yaptı. Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçişi de simgeleyen bir afiş oldu.

DP'nin 1946 seçimlerinde kullandığı ünlü "Yeter! Söz Milletindir!" afişi.

Afişten CHP'liler de çok etkilenmişti. O kadar ki, Ankara'da Mili Eğitim Bakanlığı'na bağlı Teknik Öğretim Müsteşarlığı'nda çalışan afişin çizeri Selçuk Milar'ın 20 gün sonra Urfa'ya tayini çıktı. [Afişin sol köşesindeki Selçuk Milar imzasını görebiliriz.]

1950 VE 1954 SEÇİMLERİNDEN: İLK SEÇİM ANKETLERİ

1950-*Vatan* Anketi

Özellikle seçim dönemlerinde, seçim araştırması, anketleri, tahminleri, kamuoyu yoklamaları gibi adlarla araştırmalar yapılıyor. Anketlerin seçmen üzerinde etkisi olup olmadığı da tartışılmaya devam ediyor. Seçim tarihimizdeki ilk seçim anketi, 14 Mayıs 1950 öncesinde, *Vatan* gazetesi tarafından yapılmıştı.

Seçim öncesinde gazete ile 2 milyona yakın anket dağıtılmıştı. Okuyucuların anketleri doldurup gazeteye postalaması istenmişti. Sorular şunlardı:

VATAN

CUMA 14 NİSAN 1950

«EGRİYE EĞRİ - DOĞRUYA DOĞRU»

Son hâdiseleri çıkaranlar

Yakalanan 100 şahıs arasında ancak 15 talebe bulunuyor

İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Radyo gazetesinin neşriyatını şiddetle protesto etti

Mareşal Çakmak ve rejim

Anketimizin neticeleri

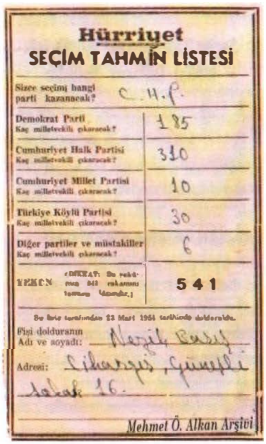
Gelen cevaplardan vatandaşların huzur ve istikrar istediği açıkça anlaşılıyor

«Cumhurbaşkanı kim olmalıdır»ın cevabı: % 28.8 Bayar, % 27.9 İnönü, % 17 Orbay

Ankete cevap verenlerden % 56.44 ü D.P.ye, % 11.24 ü C.H.P.ye, % 3.94 ü M. Partisine rey vereceğini bildiriyor

Büyük Tarihi Tefrikamız

Kanuni Sultan Süleyman

Hürriyet

SEÇİM TAHMİN LİSTESİ

Sizce seçimi hangi parti kazanacak? C.H.P.

Demokrat Parti Kaç milletvekili çıkaracak?	135
Cumhuriyet Halk Partisi Kaç milletvekili çıkaracak?	310
Cumhuriyet Millet Partisi Kaç milletvekili çıkaracak?	10
Türkiye Köylü Partisi Kaç milletvekili çıkaracak?	30
Diğer partiler ve müstakiller Kaç milletvekili çıkaracak?	6
NEMİZ: «DİKKAT: Bu rakamın 541 rakamını tutmama lâzımdır.»	541

Bu liste tarafımdan 23 Mart 1954 tarihinde doldurulmuştur.

Fişi doldurunun Adı ve soyadı: Nazik Basri

Adresi: Sihangir Çeşmesi Sokak 16.

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

1950 ve 1954'te yapılan seçim anketlerine ilişkin gazete kupürleri.

"Seçimlerde rey kullanacak mısınız?"
"Oy sandığının namusuna bu defa saygı gösterilecek mi?"
"Oylarınızı hangi partiye vereceksiniz?"
"Mecliste müstakil milletvekili bulunmasını istiyor musunuz?"
"İkinci bir meclis kurulmasına lüzum var mı?"
"Mecliste hangi partiden kaç milletvekili görmek istersiniz?"
"Kimin başbakan olmasını istersiniz?"
"Cumhurbaşkanı halktan oy toplayarak seçilse, kime oy verirdiniz?"

Anket sonuçları ve 1950 seçim sonuçları yan yana konulduğunda durum hayli ilginçtir:

SORU: SEÇİMLERDE OY KULLANACAK MISINIZ?

Cevap	Anket Tahmini	1950 Seçimi
Evet	% 94	89,3
Hayır	% 6	10.7

SORU: HANGİ PARTİ LİSTESİNE OY VERECEKSİNİZ?

Siyasal Partiler	Anket Tahmini	1950 Seçimi
D P	% 56.44	53.3
CHP	% 11.24	39.3
Millet P.	% 3.94	3,1
Milli Kalkınma P.	% 0.54	-
Bağımsız	% 4.11	4.8

SORU: MECLİSTE HANGİ PARTİDEN KAÇ MİLLETVEKİLİ GÖRMEK İSTERSİNİZ?

Partiler	Anket Tahmini	1950 Seçimi
DP	276-300	408
CHP	76-100	69
Millet P	1-25	1
Bağımsız	26-50	9

Cumhurbaşkanı kim olmalıdır sorusuna verilen cevaplarda %28,8 ile Celal Bayar birinci, %27,9 ile İsmet İnönü ikinci ve %1 ile Rauf Orbay üçüncü sıradaydı.

Anket, 31 Mart'ta sona ermiş ve toplam 5.386 yanıt gelmişti. Anketin, katılanlara, anketi doldurmak ve postalamak gibi bir yük getirdiği düşünüldüğünde bu rakamı hiç de küçümsememek gerekir. Ankette oldukça basit bir yöntem kullanılmıştı, buna rağmen seçim sonuçları konusunda geçerli olabilecek tahminler içermekteydi.

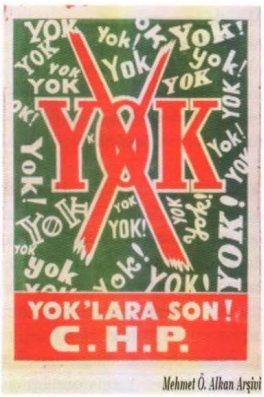
1954-*Hürriyet* Gazetesinin Anketi

İkinci seçim anketi, "Seçim Tahmini" adıyla *Hürriyet* gazetesi tarafından 2 Mayıs 1954'teki seçimler öncesinde yapılmıştı. Anket için gazetede "Seçim Tahmini Listesi" yayınlanmıştı. İlk olarak seçimi hangi partinin kazanacağı, ikinci olarak 541 milletvekilliğinin partiler arası dağılım tahmini soruluyordu. Seçim sonuçlarını doğru tahmin edecek olanlara 10.000 TL ödül verilecekti.

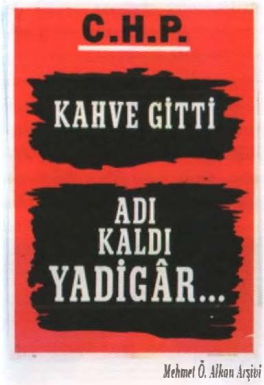
1954 Seçimlerinden: Seçimlerde Cezalandırılan İller "Kırşehir Faciası"

Türkiye tarihinde ilk kez bir il, 1954 yılındaki seçimlerde iktidar partisinin istemediği bir milletvekilini seçtiği için cezalandırılmıştır.

Adnan Menderes ile yola birlikte çıkan Osman Bölükbaşı, kısa süre sonra 1948 yılında yollarını ayırmıştı. Bölükbaşı Menderes'in olduğu kadar Demokrat Partililerin de korkulu rü-

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

1957 yılındaki erken seçimde, muhalefetteki CHP'nin kullandığı "Yok'lara Son" afişi.

Ekonomik kriz nedeniyle kahve ithalatının kısıtlanması CHP tarafından eleştirilen başlıca konu oldu ve 1957 seçim afişlerine böyle yansıdı.

1957 yılındaki seçimlerde Hür Parti tarafından hazırlanan afiş ile Türkiye tarihinde ilk kez insan hakları kavramı bir seçim afişinde yer alıyor.

yasıydı. Özellikle 1950-54 yılları arasında gerek meclis içinde, gerekse meclis dışında yaptığı konuşmalarda Menderes'i ve DP'yi ağır ve iğneleyici bir dille eleştirmişti. Milletvekilleri onunla herhangi bir tartışmaya girmekten çekinirlerdi. Menderes, bu baş edilmesi zor muhaliften kurtulmak istiyor, 1954 seçimleri öncesinde milletvekili seçilmemesi için gayret gösteriyordu.

Bölükbaşı liderliğindeki Cumhuriyetçi Millet Partisi, 2 Mayıs 1954'teki seçimlere 45 ilde katılmış, yalnızca bir ilden, Kırşehir'den beş milletvekili çıkarabilmişti. Bunlardan biri elbette Bölükbaşı'ydı. Bölükbaşı'nın yeniden milletvekili seçilmesinin Menderes'i çileden çıkardığı söylenir. Menderes hırsını Kırşehir'den almış ve bu ili ağır bir şekilde cezalandırmıştı. Gerçekten de Kırşehir'in muhalefete, hele de Bölükbaşı'nın partisine oy vermesine sinirlenen Adnan Menderes, Kırşehirlileri cezalandırmak için ili "ilçe" haline getirmişti.

Bölükbaşı, Kırşehir konusundaki düzenlemeyi "Kırşehir faciası" olarak nitelemişti. Menderes ise işi pişkinliğe vuruyor, Bölükbaşı'nın eleştirisine yanıt olarak "Kırşehir faciası diyorlar... Eğer memlekette ilçe kalmak facia ise, hemen söyleyelim ki, memleketimizde halen 500 ilçe vardır. Onlar da bu hale göre facia içindedirler." diyordu.

DP'nin ve Menderes'in hışmına uğrayan yalnızca Kırşehir değildi. Aynı seçimde CHP'ye oy veren Malatya da ikiye bölünerek Adıyaman ili oluşturulmuştu.

20 Temmuz'da ise "Kırşehir vilayetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilayet kurulmasına dair kanun" ile Nevşehir ilçesi de il yapıldı.

1957'de erken seçim gündeme gelince, DP siyasal bir manevra yaparak 12 Haziran 1957'de Kırşehir'i tekrar il haline getirmişti. Bölükbaşı, aynı yılın Ekim ayındaki seçimlerde yine Kırşehir milletvekili seçilerek Meclis'e girdi.

1957 Seçimlerinden: Bir Fincan Kahvenin Siyaseti

Türkiye'ye kahve 1550'li yıllarda gelmiş, geldiği gibi de yasaklanması ile ilgili fermanlar ortalıkta dolaşmaya başlamıştı. Sabahları içilen köpüklü bir kahve ile güne başlamak kısa sürede âdet halini aldı. Kahve hayatımıza girdikten sonra, kahve içmeden önce yenilen sabah yemeği anlamında kullanılan "kahve altı" ifadesi zamanla "kahvaltı" olarak dilimize yerleşti. 17. yüzyılda 4. Murad tütün ve içki gibi kahveyi de yasaklamıştı, ama sonuçta gizli gizli de olsa içilmeye devam etti.

Türkiye'de bir tiryakilik olarak kahvenin terk edilmesi ve yerini çayın alması oldukça yakın tarihtedir. O kadar ki bir sıcak içecek olarak çay alışkanlığının yaygınlaşması da 1955 yılına rastlar. 1955 yılında başlayan ekonomik kriz birçok malın piyasadan çekilmesine neden olmuş, dışarıdan kahve ithali de kısıtlanmıştı. Kahve yoklar arasına karışınca 8 Nisan 1955'te İstanbul'da hane başına 100 gram kahve dağıtımına başlandı. Kahve alanlar, muhtarların hazırladığı listeleri imzalamaya başladılar.

Ekonomik kriz nedeniyle yok olan mallar ve özellikle kahve, 1957 seçim afişlerinde CHP'nin DP'yi eleştirdiği başlıca konu haline geldi. Genel ekonomik krizin parçası olarak, eski tiryakilik kahvenin yokluğunun, DP'nin oy oranının düşmesine ciddi bir katkı yaptığına kuşku yoktur.

1957 Seçimlerinden: Hürriyet Partisi, 6-7 Eylül Olayları ve İnsan Hakları

1955 yılından itibaren ekonomik krizle baş edemeyen DP otoriterleşme eğilimleri göstermeye başlamıştı. Bardağı taşıran son damla basına yönelik baskının simgesi haline gelen "ispat hakkı" konusuydu. Demokrasi idealinden uzaklaşıldığını düşünerek DP'den ayrılan 19'u milletvekili toplam 28 kişi, 20 Aralık 1955'te Hürriyet Partisi'ni kurdular.

Başını Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş'ın çektiği, genel başkanlığını Ekrem Hayri Üstündağ ve Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun yaptığı partinin üyeleri arasında Turan Güneş, Ekrem Alican, İbrahim Öktem ve Fuat Köprülü de vardır.

Parti, seçimlerde diğer partiler gibi ekonomik krizi öne çıkardı. DP'nin ekonomik alandaki başarısızlığını işleyen afişler arasında:

"Kuyruk yokluk eşittir DP"

"1950'de altın 40 lira, buğday 26 kuruş", "1957'de altın 140 lira, buğday 40 kuruş"

"Öküzü 3 liraya nallıyordun, şimdi 15 liraya nallıyorsun"

1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi'nin afişlerde işlediği bir başka ilginç konu insan haklarıydı. Partinin kuruluşuna giden süreçte yaşanan 6-7 Eylül Olayları Hürriyet Partisi'ni de derinden etkilemişti. Türkiye tarihinde ilk kez "insan hakları" kavramı seçim afişlerine: "6-7 Eylüle Karşı İnsan Hakları" şeklinde yazılmıştı.

Parti 1957 seçimlerinde %3,8 oranında oy alacak ve yalnızca Burdur'dan 4 milletvekili çıkaracaktı.

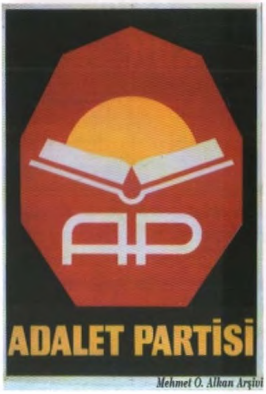
Hürriyet Partisi 24 Kasım 1958'de kendisini feshetti, üyelerinin çoğu CHP'ye geçti.

1961 Seçimlerinden:
İdamlar ve DP'nin Devamı
Partiler ve Bir Irmak Hikâyesi

27 Mayıs darbesinin ardından Demokrat Parti kapatılmıştı. Yeni bir anayasa yapılmış, halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmişti. Ardından idamlar geldi. Önce 16 Eylül'de Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu, ertesi gün ise Adnan Menderes idam edildi. Seçimler idamların gölgesinde yapıldı.

1961 seçimlerinde Türkiye'nin son 15 yılına damgasını vurmuş olan Demokrat Parti'nin devamı olarak iki parti ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri Yeni Türkiye Partisi'ydi. İkinci kurulan parti, kapatılan Demokrat Parti'nin mirasçısı olduğunu ima ediyordu. Bu partinin genel başkanlığına emekli bir general olan Ragıp Gümüşpala seçilmişti. Partinin amblemi açık bir kitabın içinden doğan güneş olarak çizilmişti. Bu parti Adalet Partisi'ydi. Daha sonra amblemi kırat, genel başkanı ise Süleyman Demirel olacaktı.

Bu arada Adnan Menderes'in idamı muhalifleri tarafından bile genelde üzüntü ile karşılanmıştı. İdamların infazı sonrasında, adeta Menderes isminin bile yasak olduğu bu dönem-

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

Şubat 1961'de kurulan Adalet Partisi'nin amblemi açık bir kitabın içinden doğan güneş olarak çizilmişti.

de, Menderes ile ilgili 45'lik plaklar yapılmıştı. Menderes'e olan sevginin dile getirildiği bu şarkılarda, kanuni takibattan kurtulmak için, şarkı sözleri Adnan Menderes'i değil de sanki bir ırmağı, Menderes Irmağı'nı anlatıyormuşçasına yazılmıştı. Bunlardan biri Semra Atılay'ın okuduğu Menderes adlı şarkıydı.

Menderes

[Söz ve Müzik: Sait Ergenç Okuyan: Semra Atılay (Ergenç:S.E.-7,4)]

Yine coşmuş akıyorsun,
Gönülleri yakıyorsun,
Üzgün gibi, küskün gibi,
Söyle kime bakıyorsun,
Ah Menderes, güzel Menderes,
Ah Menderes, aziz Menderes.

Nice pınarlardan geçtim,
Gönül verdim, seni seçtim,
Susadım, suyunu içtim,
Hayat verdin, ektim biçtim,
Ah Menderes, güzel Menderes,
Ah Menderes, aziz Menderes.
Bir kuş olsam, konsam sana,
Yudum yudum kansam sana,
Her gece bir şamdan olsam,
Alev alev yansam sana,
Ah Menderes, güzel Menderes,
Ah Menderes, aziz Menderes.

1965 Seçimlerinden:-Güzellik Kraliçeleri ve Seçimler

Türkiye'de "milli bakiye-ulusal artık" adı verilen seçim yöntemi ilk ve son kez 1965 seçimlerinde uygulanmıştı. Bu yöntem küçük partilerin parlamentoda temsiline imkân veren bir sistemdi. Dolayısıyla bir partinin parlamentoda iktidar olma olasılığı oldukça düşüktü. Bir partinin tek başına hükümeti kurma olasılığının düşük olması siyasal rekabeti daha da kızıştırıyordu. 1965 seçimlerine 6 parti katılmıştı. Bu 6 parti seçimlerden birinci çıkmak için birbirleriyle kıyasıya rekabet ediyordu.

Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü
Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel
Yeni Türkiye Partisi Genel Başkanı Ekrem Alican
Türkiye İşçi Partisi Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş
Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı

Dönemin mizah dergisinde parti liderleri güzellik yarışmasına katılan genç kızlar olarak çizilmişti. Güzellik yarışmasından olmasa hile, seçimlerden birinci parti olarak Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel çıkmıştı.

1969 Seçimlerinden: Milletin Ana Rahmine Uzanan Eller

Türkiye'de, Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1960'lı yılların başına kadar nüfus artışı hep desteklenmiştir. Ancak nüfus artışının yarattığı sorunlar ortaya çıkmaya başlayınca bu kez 'aile planlaması', 'nüfus planlaması' programları başlatıldı. Bu programlar, seçimlerde politikacıların malzemesi haline gelmekte gecikmedi. Örneğin Milli Selamet Partisi'nin 1973 yılındaki seçim programında konuyla ilgili bölümde şu ifade kullanılmıştı:

'Aile planlaması ve nüfus planlaması: Türk neslini azaltmak, milletimizi küçük bir azınlık haline sokmak gayesini güden, milli menfaatlerimizi ve bekamızı baltalayan bu hareketin şiddetle karşısındayız.'

Daha önce, 1969 seçimleri sırasında başka partiler de bu konuyu işlemişti. MHP Çankırı milletvekili adayının 5 Ekim 1969'da yaptığı seçim konuşmasında, nüfus planlaması konusunda şu ilginç bölüm yer alıyordu:

"Türk milletinin ileride yapacağı büyük kavgada güçlü olabilmesi için nüfusunun en az yüz milyon olması icap eder. Gelmiş geçmiş iktidarlar tarafından kabul edilen doğum kontrolü Türk milletinin temeline konmuş bir Yahudi dinamitidir. Dünyada Türkiyemizden başka hiçbir yerde doğum kontrolü yoktur. Komünist memleketlerde bile. Her yıl yabancıların bize bu iş için 60 milyon (lira) yardım etmesi düşündürücüdür. Bu gelen paralarla Türk anasının ana rahmi tahrip olmakta, doğan çocuklar ya cılız ya da hastalıklı, sakat olmaktadır. Onun için biz diyoruz ki Türk milletinin ana rahmine uzanan eller MHP tarafından kırılacak, maddeten ve manen kalkınmış, sanayileşmiş yüz milyonluk büyük Türkiye kurulacaktır. Yaşasın yüz milyonluk imanlı Türkiye."

1969 Seçimlerinden: Müstakiller Hareketi, Erbakan ve Milli Nizam Partisi

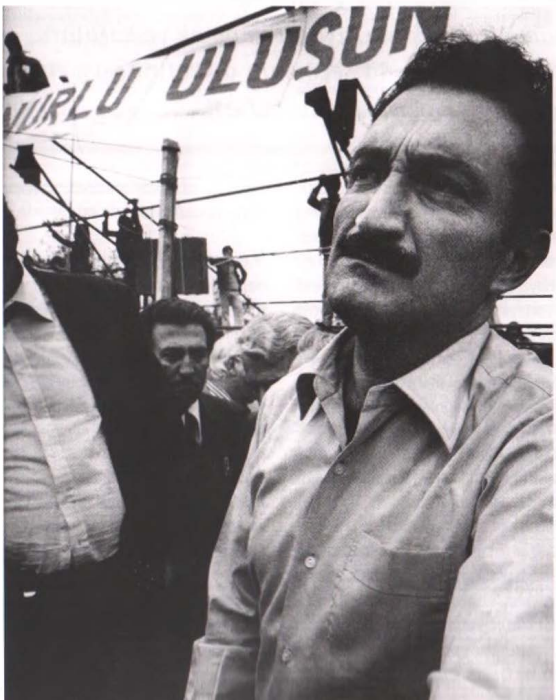
Türkiye'de dinci sağ 1946 sonrasında partileşmek istemişti. İslam Koruma Partisi (1946), İslam Demokrat Partisi (1951) gibi adlarla partiler kurulmuş ama kısa sürede kapatılmışlardı. Dinci sağ, asıl olarak, 1969 seçimleri sırasında "Müstakiller Hareketi" adıyla gündeme geldi. Seçim sonrasında ise Milli Nizam Partisi adıyla Necmettin Erbakan'ın liderliğinde örgütlendi. Oysa Erbakan, başlangıçta Adalet Partisi (AP) içinde politika yapmak istemişti. 1969 yılının ortalarına doğru, Türkiye seçim havasına girmişti. Erbakan da 10 Ağustos'ta AP'ye başvurarak 817 sıra numarasıyla Konya'dan önseçim adayı olarak kaydını yaptırdı. Erbakan, AP aday adayı iken Konya'ya gelişinde büyük bir kalabalık tarafından karşılandı. Kendisi'ne neden Konya'dan aday olduğu sorulduğunda "Konya, Anadolu'nun tam ortasında asırlarca Türk ve Müslüman devletlerin merkezi olmuştur." demişti. Tam o sıralarda AP'nin kendisini "veto" edeceği haberlerinin anımsatılması üzerine "Veto konusunun keyfi bir şekilde kullanılacağını hatırımdan bile geçirmiyorum... Başbakan Süleyman Demirel ile vaktiyle çok çalışmıştık. Birlikte politikada da çalışabiliriz. Kendisi sınıf arkadaşımdır." demişti. Ancak AP Genel İdare Kurulu'nun 18 Ağustos'taki toplantısından farklı bir karar çıktı. Erbakan dâhil 12 "aşırı sağcı" adayın başvurularının reddedilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar, başta Konya olmak üzere bazı illerdeki AP teşkilatlarında tepki ile karşılandı. Erbakan, ret kararından sonra Konya'da yaptığı konuşmada, komünizmden daha zararlı olarak nitelediği mason localarının AP'yi elinde tuttuğunu, Konyalı partililerin de farkında olmadan bu amaca hizmet ettiğini belirtmiş ve "hak yolunda mücadelemiz, masonlara ve

Necmettin Erbakan'ın başkanlığını yaptığı 1970'te kurulan Milli Nizam Partisi'nin programı ve tüzüğü.

komünistlere karşı devam edecektir. Kimseye güvenmiyor, yalnız Allah'a dayanıyoruz." demişti.

Seçim öncesinde, AP'nin "aşırı sağcı" adayları reddetmesi, bir "müstakiller/bağımsızlar hareketi"nin doğmasına yol açtı. Bu guruba, "Necmettin Erbakan Gurubu" da denmekteydi. Erbakan, AP'den ret yanıtını ve Konya'dan ise beklediği desteği alınca 5 Eylül'de Konya'dan müstakil (ba-

CHP 1973 seçimlerine yeni bir genel başkanla; Ecevit ile giriyordu. Ecevit'e halk arasında "Karaoğlan" lakabının takıldığı seneler.

Bir Dönemin Görsel Hikâyesi, Beyaz Güvercinli Adam, Ara Güler.

Mehmet Ö. Alkan Arşivi

seçim sonrasında, 26 Ocak 1971'de, Milli Nizam Partisi olarak örgütlendi. Ancak, 12 Mart sonrasında, laiklik karşıtı eylemleri nedeniyle, 20 Mayıs 1971'de Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı. Yerine 11 Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi kuruldu.

1973 Seçimlerinden: Anayasanın Takvim Hatası

12 Mart askeri müdahalesi sonrasında, ilk seçimler yaklaşırken, seçimlerin yapılacağı tarih konusunda ciddi bir sorun ortaya çıktı. 1973 yılında yapılacak genel seçimlerin tarihiyle ilgili bir takvim hesabı hatası yapılmıştı. Üstelik bu hata, bir Anayasa hükmü halindeydi.

12 Mart askeri müdahalesi ardından Anayasa'da yapılan değişikliklerden biri geçici 12. maddenin eklenmesiydi. 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı seçimlerin 12 Ekim 1973'te milletvekilleri genel seçimleriyle birlikte yapılması, Anayasa'ya eklenen geçici 12. maddeyle bir hüküm haline getirilmişti.

Seçim tarihi yaklaşırken ortada ciddi bir sorun olduğu anlaşıldı. Zira Anayasa değişikliği yapanların ve maddeyi yazanların takvime bakmadıkları ortaya çıkmıştı. Çünkü Anayasa'da seçimlerin yapılması için öngörülen tarih olan 12 Ekim, 'pazar' gününe değil, 'cuma' gününe denk düşüyordu. Oysa Seçim Kanunu gereği, seçimlerin ekim ayının ikinci pazar gününde, yani 14 Ekim'de yapılması gerekiyordu. Anayasa'da yer aldığı için, seçim tarihini değiştirmek sorun oldu. Anayasa değişikliği için yeterli zaman yoktu. Sonunda devreye Yüksek Seçim Kurulu girdi. Yüksek Seçim Kurulu'nun 10 Mart 1973 tarih ve 24 sayılı düzeltme kararı gazetelerde yayımlandı. Karara göre seçim tarihinin belirlenmesinde 'maddi bir hata' olduğu kabul edilmiş ve seçimlerin 12 Ekim Cuma günü değil, 14 Ekim 1973 Pazar günü yapılması gerektiği belirtilmişti. Sorun böylece çözülmüştü.

BANAP Demirel'in yakın arkadaşlarından Tayyar Şafak tarafından, seçim yasasındaki boşluktan yararlanarak, yasal sürenin bitimine birkaç saat kala kurulmuştu. Bu sayede TV'de propaganda yapma hakkını elde etti. Kuruluş amacı ANAP'a karşı siyaset yapmak ve kafaları karıştırmaktı. Kısaltması da seçmenin dikkatini çekmek ve şaşırtmak için BANAP olarak belirlenmişti.

7. başbakanlığı döneminde Süleyman Demirel, *Fırfır* dergisinde başbakanlığın önünde dönemin popüler şarkılarından "Aboneyim abone"yi söylerken resmediliyor.

ğımsız) olarak adaylığını koydu. Ertesi gün, 6 Eylül'de verdiği ilk demeç "Anayasa'nın 163. maddesini değiştireceğiz." oldu. Erbakan, 8 Ekim'de, hayli kalabalık olan ve "İmanlı Büyük Türkiye Mitingi" adını taşıyan Konya mitinginde yine "komünistlere" ve "masonlara" çatmıştı. Konuşmasına "Memurun masasına, solcuların kafasına, masonların locasına; Hak Yol İslam yazacağız." sözleriyle başlamıştı. Bu sözler daha sonra kurulacak olan Milli Nizam Partisi marşında da yer alacaktı.

Bağımsızlar, 1969 seçimlerinde 13 sandalye kazandılar. Laiklik karşıtı söylemi ve hareketleriyle radikal İslamcı bir karakteri olan bu hareket kanunla eklenen maddede aynen şöyle yazmaktaydı:

"Geçici Madde 12- Cumhuriyet Senatosu üyelerinden üçte birinin yenilenmesi ve Cumhuriyet Senatosu ile Millet Meclisi'nde boş bulunan üyelikler için 10 Ekim 1971 gününde yapılacak seçimler, 12 Ekim 1973'te yapılması gereken milletvekilleri genel seçimiyle birlikte yapılmak üzere, ertelenmiştir..."

Madde açıktı. Maddeye göre 12 Mart koşulları nedeniyle 10 Ekim 1971 tarihinde yapılması gereken Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri ve milletvekilliği ara seçimleri ertelenmişti. Ertelenen bu

1977 Seçimlerinden: Birinci ve İkinci Milliyetçi Cephe Hükümetleri

Türkiye'de ilk sağ koalisyon, kamuoyunun verdiği "Birinci Milliyetçi Cephe" ya da kısaca "1. MC" adıyla 1975 yılında kuruldu. 1. MC, Demirel'in başbakanlığında dört sağ partinin katıldığı bir hükümetti. Koalisyona Demirel liderliğindeki Adalet Partisi dışında Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Cumhuriyetçi Güven Partisi, Alparslan Türkeş liderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi ve Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Selamet Partisi ortaktı. Birinci Milliyetçi Cephe döneminde şiddet ve yolsuzluk artmıştı. Dönemin önemli mizah dergisi *Fırt*'ın kapağında Birinci MC Hükümeti'nin yarattığı bu durum eleştiriliyordu. TRT'de yayınlanan pratik bir çamaşır makinesinin reklâmı vesile edilerek, seçim öncesinde koalisyonun yarattığı pisliklerin temizlenmesine dikkat çekiliyordu.

1977 seçimlerinden sonra hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek durumda değildi. Ecevit bir azınlık hükümeti denemiş ama güvenoyu alamamıştı. Nihayet İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin kurulması gündeme geldi. Ancak Milliyetçi Cephe Hükümeti'nin ortakları seçim döneminde birbirlerine yüklenmiş, seçim kampanyası boyunca birbirlerini ağır bir şekilde eleştirmişlerdi. Şimdi birbirleri hakkında söylediklerini yutmak zamanıydı. Seçim meydanlarında söyledikleri sözler nedeniyle birbirlerinden özür diliyorlardı.

Sonunda yeni bir sağ koalisyon kurulması için girişimler başlamıştı. Siyasi tarihimize İkinci Milliyetçi Cephe olarak geçen hükümet görüşmeleri adeta bir pop star yarışması havasında çizilmişti... Aslında "Pop Star" yarışmalarının mucidi Türkiye'ydi, ama siyasette...

1986 Ara Seçimlerinden: Davulu Delen Jaguar Partisi

1983'te darbecilerin yarattığı icazetli yapay siyasal hayat çoktan bozulmuştu. 1983'te parlamentoya giren 3 partiden 2'si, Milliyetçi Demokrasi Partisi ve Halkçı Parti birkaç yıl içinde siyasal hayattan silindiler.

O sıralarda, darbe sonrası yapılan ilk ara seçimlerde kurulan bir parti akıllarda kaldı. 1986 Eylül ayında Meclis'te boşalan 11 milletvekilliği için yapılmakta olan ara seçimlerde ismiyle de amblemiyle de ilginç bir parti TRT'de seçim konuşması hakkını kullanıyordu. Bu, Büyük Anadolu Partisi'ydi. Kısaltması BANAP'tı. O dönemde iktidarda olan ANAP'a isim olarak çok benziyordu.

BANAP Demirel'in yakın arkadaşlarından Tayyar Şafak tarafından, seçim yasasındaki boşluktan yararlanarak, yasal sürenin bitimine birkaç saat kala kurulmuştu. Bu sayede TV'de propaganda yapma hakkını elde etti. Kuruluş amacı ANAP'a karşı siyaset yapmak ve kafaları karıştırmaktı. Kısaltması da seçmenin dikkatini çekmek ve şaşırtmak için BANAP olarak belirlenmişti. Ancak ANAP

itiraz edince BANAP kısaltması, BAP olarak değişti.

Ancak partinin amblemi, kısaltmasından daha ilginçti: "Davulu delen jaguar".

Parti, Özal'ı eleştirmek için kurulmuştu. Amblemi nedeniyle "Davulu Delen Jaguar Partisi" olarak da biliniyordu. Amblemindeki davul, Özal'ın kızı Zeynep Özal'ın eşi Asım Ekren'in baterist olmasından kaynaklanıyordu. Amblemdeki jaguar ise, dönemin ithalatçılarından Zeki Berberoğlu'nun Zeynep- Asım çiftine hediye ettiği ortaya çıkarılan pahalı arabanın markasıydı. Büyük Anadolu Partisi, ya da kamuoyundaki adıyla davulu delen jaguar partisi TRT'deki propaganda konuşmalarında Özal'ı sert bir şekilde eleştiriyor, kendisine değil de Demirel'in DYP'sine oy istiyordu.

İlginçtir seçimler sonucunda %2'ye yakın oy aldı.

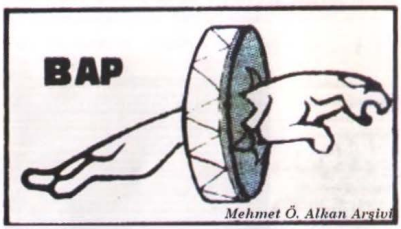
1991 Seçimlerinden: "Aboneyim abone..."

Siyasal hayatımızın en kıdemli lideri hiç kuşku yok ki Süleyman Demirel'dir. Aynı zamanda mizaha en çok malzeme olmuş lider de yine Demirel'dir. Kendi deyişiyle " Altı defa gitmiş, yedi defa gelmişti."

Demirel ilk kez Adalet Partisi genel başkanı olarak 1965 seçimlerinden sonra başbakan oldu. Bu ilk gelişi, yani başbakan oluşuydu. Yedinci defa gelişi, yani başbakan oluşu ise 1991 yılındaydı.

Demirel 12 Eylül 1980'de Adalet Partisi genel başkanı olarak başbakanlıktan uzaklaştırılmıştı. Yaklaşık bir yıl sonra bütün partilerle birlikte Adalet Partisi de kapatıldı. İki kez zorunlu ikamete, sürgüne gönderildi. 1986'da siyasi yasakların kalkması için yapılan referandumdan "evet" oyları kıl payı ile de olsa fazla çıkınca tekrar aktif siyasete döndü. 1991 seçimlerinden Demirel'in lideri olduğu Doğruyol Partisi birinci parti olarak çıkmıştı. Ancak Meclis içinde tek başına iktidarı kurabilecek çoğunluğa sahip değildi. Demirel, Erdal İnönü liderliğindeki Sosyaldemokrat Halkçı Parti ile kurulan koalisyon hükümetinde başbakan oldu. Demirel kendi deyişiyle "altı defa gitmiş yedi defa gelmişti." Üstelik bu hesaba daha sonra seçileceği cumhurbaşkanlığı dâhil değildi. Onun 7. başbakanlığı dönemin en popüler şarkısı Yonca Evcimik'in seslendirdiği "aboneyim abone" şarkısı ile çizilmişti.

Süleyman Demirel.

1977 yılında seçim sonrası parti liderleri Fırlar dergisinde birbirlerinden özür dilerken resmediliyor.

1986 yılında Demirel'in yakın arkadaşı tarafından ANAP'a karşı kurulan BANAP (Büyük Anadolu Partisi) 'ın amblemi.

BANAP adı ANAP'ın itirazı üzerine BAP olarak değişti.

MEHMET Ö. ALKAN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

FİKRET ADANIR İLE SÖYLEŞİ

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ KİTABI ÜZERİNE

2005 konferansını günümüz açısından dahi büyük bir başarı saydığımı belirtmeliyim. Osmanlı Ermenileri üzerine bir bilimsel toplantı düzenlemek, bugün artık bir tabuyu yıkmak anlamına gelmiyor. Nitekim 24 Nisan'ın bile sokakta anılabilir hale geldiğini gördük. Öte yandan, bu yakınlarda bir kitap halinde yayınlanan 2005 konferansı bildirilerini okuduğumda, bunların içerik bakımından hiç de "bayatlamamış" olduğunu düşündüm ve bundan da biraz üzüldüm, hatta utandım. Demek ki altı yıl içinde – deyim yerindeyse – bir arpa boyu yol almışız.

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Ahmet Akşit- İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yapılan ve çok tartışılan "Ermeni Konferansı"nın 23-25 Eylül 2005 üzerinden yaklaşık 6 sene geçti ve orada verilen tebliğlerin toplandığı kitap da sonunda yayınlandı. O tarihten bugüne Türkiye'de sular hızlı aktı; Hrant Dink öldürüldü, mahkemede bazı ilerlemeler olsa da netice itibariyle 4 yıldır cinayetin gerçek planlayıcılarını ortaya çıkarmayı hedefleyen bir irade göremedik. Buna karşılık Hrant'ın cenazesi Türkiye'deki vicdan sahibi insanların kendilerini ortaya koyduğu bir gösteriye dönüşebildi. Son iki yıldır Türkiye'de de 24 Nisan birtakım tepkilere rağmen sokakta da anılabiliyor... Konferans düzenlenirken ne amaçlanmıştı, 6 yıl sonra durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Fikret Adanır- Konferans düzenlenirken nelerin amaçlandığı, ilk hazırlık grubu (Murat Belge, Halil Berktay, Selim Deringil, Edhem Eldem, Hakan Erdem, Çağlar Keyder, Cemil Koçak, Akşin Somel) adına Murat Belge, Halil Berktay ve Selim Deringil imzasıyla 25 Şubat 2005 tarihinde gönderilen davet yazısında şöyle ifade edilmekteydi:

"1915 dehşetinin, faciasının, tehcirinin veya soykırımının -ne dersek diyelim- üzerinden doksan yıl geçmiş olduğu bugün, ülkemizin tarihindeki bu kara ve korkunç olay konusunda, doğrudan doğruya Türkiye'nin kendi bilim ve düşünce insanlarının, resmi tezlerden farklı seslerini topluca yükseltmeleri zamanı gelmiş bulunuyor. Kendisini bu proje ile fikir ve vicdan birliği içinde hisseden herkesi, bu konferansa katılmaya, destek vermeye, fikir ve önerilerinizle beslemeye, olabildiğince güçlü ve zengin bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmaya çağırıyoruz.

Öncelikle şu saptamadan yola çıkmaktayız: Günlük kullanımda 'Ermeni sorunu' denilen şey, hemen tümüyle bir Türkiye sorunudur. Birinci olarak, 1915 ve sonrasında yüz binlerce insanın yerinden yurdundan edilmesine, birçoğunun da ölmesine, öldürülmesine yol açan emirler, sonuçta, o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nu yöneten bir iktidar tarafından (bugünkü Türkiye Cumhuriyeti ile özdeş olmayan) bir devlet mekanizması aracılığıyla verilmiş ve uygulanmış, uygulattırılmıştır. İkincisi, 1930'lardan başlayan bir süreç içinde, ama özellikle son otuz-kırk yıl boyunca, bu olayın tarihsel gerçekliğini örtbas etmeye yönelik bir inkârcılık çizgisi, Türkiye'de oluşturulmuş; bu resmi veya yarı-resmî tezler bütünüyle, bu ülkenin kamuoyu esir alınmaya, bilgisiz bırakılmaya, sonra da hep 'bize karşı iftiralar'da bulunduğu vehmedilen dış dünyaya yeniden düşman edilmeye çalışılmıştır. Üçüncüsü, bu durumun boğucu etkilerini sadece dar anlamda Ermeni sorunu açısından değil, çok daha geniş olarak, toplum ve düşün hayatımızın her alanında, bütün gözeneklerinde, her an yaşıyoruz.

[...]

Ermeni sorununun uluslararası platformdaki 'çözüm'ünün ne olabile-

ceği, çoğumuzun ilgi ve uzmanlık alanına girmediği gibi, İlk Hazırlık Grubu olarak, bu konunun önerdiğimiz konferansın gündeminde de yer almasını istemiyoruz. (Hattâ konferansın, 'soykırım mıydı, değil miydi ?' tartışmasına sürüklenmesini dahi arzulamıyoruz.) Öte yandan, asıl çözümün -belki zamanla, diplomatik bir uzlaşmaya da yol açacak veya açmayacak olsun- bu ülkenin, bu toplumun insanlarının kafalarında ve yüreklerinde bir netliğe, bir gerçeklik ve sahicilik duygusuna ulaşmak olacağı inancındayız. Bugün bütün dünya Ermeni sorununu biliyor ve konuşuyor. Ama mesele gelip Türkiye'ye dayanıyor, Türkiye'de tıkanıyor. Bu tıkanıklığı aşmak için, ülkemizin özgür, özerk, eleştirel kapasite sahibi bilim ve düşünce insanlarını, artık şu veya bu uluslararası konferansa, yeni bir Türk-Ermeni diyalogu denemesine, ya da bir 'ikinci kanal diplomasisi' girişimine değil, doğrudan doğruya İstanbul'da yapılacak ve namuslu Türkiye'nin vicdanî sesini olanca berraklığıyla duyurup, bundan böyle bu sorunun (ve benzerlerinin) serbestçe konuşulmasını rahatlatacak, normalleştirecek bir ahlâkî ağırlık merkezi oluşturmaya dâvet ediyoruz.

Dolayısıyla bu yeni oluşumun ortak paydası, belki *vicdanî bir sorumluluğun idraki* olarak ifade edilebilir. Bu, yalnız bilimsel gerçek açısından veya dünya vatandaşlığı nezdinde bir sorumluluk değil, aynı zamanda ülkemize, toplumumuza, demokrasimize karşı da bir sorumluluktur. Otoriter, hattâ totaliter yaklaşımları doğrultusunda 'vatanseverliği' kendi tekellerine almak isteyenlere karşı, evet, tam da bir vatanseverlik sorumluluğudur. Körü körüne inkâr ya da 'Türkün Türke propagandası' diye tarif edilebilecek yaklaşımlar, kendi yalanlarına hapsolup kalmayı beraberinde getirmiş; bu da politikayı esneklikten yoksun, dolayısıyla güçlü değil zayıf kılmış; ülkeyi yalnızlığa itmiş; hiçbir şey kazandırmadığı gibi çok büyük zarara yol açmıştır. Savunma siperleri kazacağım derken kendini çok derin bir kuyunun dibinde bulan ve şimdi oradan nasıl çıkacağını bilemeyen zihniyet darlığına karşı, farklı, eleştirel ve alternatif bir ses yükseltmek, en fazla Türkiye'nin yararına olacaktır."

Bu davetiyeyi aldığımda çok heyecanlandığımı hatırlıyorum. Varılmak istenen hedefin tespiti konusunda hiçbir tereddüdüm yoktu. Üstelik o yıllar yurtdışında yaşıyor olmam nedeniyle, konferansın hazırlık safhasına doğrudan bir katkıda bulunmam pek mümkün değildi.

Altı yıl gibi uzunca bir aradan sonra durumu nasıl değerlendirdiğim hususuna gelince, bardağın sadece dolu veya boş tarafına bakmanın yanlış olacağı görüşündeyim. Önce, 2005 konferansını günümüz açısından dahi büyük bir başarı saydığımı belirtmeliyim. Osmanlı Ermenileri üzerine bir bilimsel toplantı düzenlemek, bugün artık bir tabuyu yıkmak anlamına gelmiyor. Nitekim 24 Nisan'ın bile sokakta anılabilir hale geldiğini gördük. Öte yandan, bu yakınlarda bir kitap halinde yayınlanan 2005 konferansı bildirilerini okuduğumda, bunların içerik bakımından hiç de "bayatlamamış" olduğunu düşündüm ve bundan da biraz üzüldüm, hatta utandım. Demek ki altı yıl içinde – deyim yerindeyse – bir arpa boyu yol almışız. Metropollerdeki birkaç yüksekokul dışında, akademik dünyamız hâlâ milliyetçiliğin kıskacında görünüyor. Türk-Ermeni ilişkileri tarihini resmî görüşe aykırı bir yaklaşımla incelemek isteyen bir öğrencinin Türkiye üniversitelerinin çoğunda doktora yapmak ya da doçentliğe yükselmek gibi bir şansı olduğunu sanmıyorum.

A.A.: Kitabın girişindeki tebliğlerden ve 3 üniversite rektörünün konuşmalarının dökümlerinde konferansın oldukça gergin bir ortamda yapıldığını bir daha hatırlıyoruz. Yine de o ortamda Türkiye'de akademinin birçok parlak ismi, önemli gazeteciler riskli bir süreçte geniş katılımla tutum aldılar. Bu nasıl mümkün oldu?

F.A.: 2005 yılında "İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları" başlığı altında bir konferans düzenleme girişiminde bulunan arkadaş ve meslektaşlarımın büyük zorluklarla karşılaştıkları, fakat bu zorluklar karşısında yılmadan yola devam etmek iradesini de sergilemiş oldukları muhakkak. Bu arkadaşlar bu süreç içinde edindikleri tecrübeleri zaten kendileri anlatmışlardır veya anlatacaklardır. Bende kalan izlenime göre, (1) Boğaziçi, Sabancı ve Bilgi Üniversitesi rektörlerinin kararlılıkla projenin arkasında durmuş olmaları, (2) medyanın bir kesiminden gelen etkin destek, ve (3) en kritik anda siyasî iradenin bizzat başbakan ve dışişleri bakanı üzerinden gelişmelere müdahalede bulunmuş olması gibi faktörler, konferansın – ertelenerek de olsa – gerçekleşmesini sağlamıştır.

Dönemin Bilgi, Boğaziçi ve Sabahcı üniversitelerinin rektörleri. Soldan: Prof. Dr. Aydın Uğur, Prof. Dr. Ayşe Soysal, Prof. Dr. Tosun Terzioğlu.

İstanbul dışından gelen insanlar için, 25 Mayıs Çarşamba günü başlayacak olan konferansa katılmak, belirgin bir sevinç ve onur kaynağı olmak yanında, küçük ama can sıkıcı bazı problemlerin çözümünü de gerekli kılmıştı. Örneğin benim için aynı gün İstanbul'da oynanacak UEFA Şampiyonlar Ligi final maçı nedeniyle otellerde rezervasyon yaptırmak mümkün olmamıştı. Böylece 24

Ahmet İnsel, Murat Belge, Selim Deringil, Halil Berktay.

Mayıs akşamı geç vakit İstanbul'a indiğimde, bir arkadaşımın evinde misafir olmuş, fakat orda da benden önce gelmiş beş-altı kişilik bir misafir grubu ile karşılaşmıştım, yani ev dopdoluydu.

Neredeyse uykusuz geçen bir geceden sonra 25 Mayıs sabahı Boğaziçi Üniversitesi'ne doğru yoldayken, Nazar Büyüm telefon ederek konferansın yapılamayacağını bildirdi. Herkes gibi, ben de büyük bir hayal kırıklığına uğradım. O gün öğleden sonra *Agos*'a giderek, Hrant Dink'i ziyaret ettik. Hrant, Habertürk TV'den Gülgün Feyman'la İmparatorluğun çöküş döneminde Osmanlı Ermenileri ile ilgili bir mülakat için görüşmüş. Bilimsel sorumluluk ve demokrasi sorunlarını konu etmesini önermiş. Ertesi günü bu mülakat vesilesiyle Sefaköy'e gittiğimde, medyanın bizim konferansa nasıl sahip çıktığını daha yakından gözlemledim. Fakat gene aynı gün, konferans düzenleme ve danışma kurullarının ortak toplantısına katılmak amacıyla Karaköy'deki Sabancı Center'a vardığımda, İşçi Parti'li bir grubun toplantıya katılanları "vatan haini" olmakla suçlayan sloganlar attığına tanık oldum. O günün akşamı Murat Belge ve Nazar Büyüm ile geç saatlere kadar birlikteydik, durumu enine boyuna konuştuk. Toplantının Eylül ayında gerçekleşebileceği düşünülüyordu. Ben doğrusu pek ümitli değildim.

İşte o nedenle 24 Eylül 2005 günü Boğaziçi Üniversitesi'nde başlaması beklenen konferansın mahkeme kararıyla son anda engellenmiş olması, karamsarlığımı iyice artırdı. Öte yandan, Karaköy Sabancı Center'da bir araya gelen konferans düzenleme grubunun ve özellikle de bu toplantıyı ayakta takip eden Rektör Tosun Terzioğlu'nun sakin ve kararlı tutumu, gerçekten moral verici idi, insana son anda bir çözüm bulunabileceği hissini veriyordu. Nitekim her türlü zorluğa rağmen bu konferans 24 Eylül sabahı İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde başlayabildi.

A.A.: Kitapta yer alan makale sahipleri 1915-16 yıllarında gerçekleşen Ermeni Tehciri'nin yerel bir pogrom olmadığı, tam tersine Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Ermeni nüfusa yönelik bir girişim olduğu konusunda hem fikir, en azından ben bu değerlendirmeyle çelişen bir görüşe rastlamadım. Buna karşılık makale sahibi yazarlar soykırım, kırım, kıyım, tehcir gibi tam da aynı anlama gelmeyen kavramları kullanıyorlar. Bu durumu nasıl açıklıyorsunuz?

F.A.: 1915 olaylarının nasıl adlandırılacağı konusunda bir kafa ve kavram karışıklığının hüküm sürdüğü rahatlıkla söylenebilir. Ama birinci soruyu yanıtlarken kullandığım uzun alıntıdan da görüleceği üzere (Hattâ konferansın, "soykırım mıydı, değil miydi?" tartışmasına sürüklenmesini dahi arzulamıyoruz), konferansın düzenleyicileri için bu husus o kadar önemli değildi. Ben kendi sunumumda "soykırım" sözcüğünü kullanmakla birlikte, bu kavramın hukukî boyutlarının da göz önünde tutulması gerekeceğine değindim. Kanımca Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti'ni birbirinden tamamen kopuk iki siyasal varlık şeklinde algılamak yanlış olur. Soykırım olmuştur ama sorumlusu biz değiliz, Osmanlı yönetici kadrosu idi, şeklinde bir tutum, ahlâkî açıdan olduğu kadar, hukukî yönden de oldukça sorunludur. Özetlersek, soykırımı resmen tanımak, çeşitli (ekonomik, territoryal vb.) yaptırım taleplerine yol açacaktır. Siyasal iktidarların en azından böyle bir gelişmeden korktukları için, "inkâr" politikalarını sürdürecekleri sanıyorum. Fakat toplum içinden göz ardı edilemeyecek kadar güçlü talepler geldiği takdirde, iktidarların buna duyarsız kalamayacaklarını düşünüyorum. O halde önemli olan, Türkiye toplumunun tarihiyle yüzleşmesi sürecini bir an önce başlatmaktır. Nitekim çok veçheli bu süreç artık başlamış bulunmaktadır.

A.A.: *Toplumsal Tarih*'in Temmuz 2010 — 199. sayısında Christoph K. Neumann'ın Berlin'de 2010'da yapılan anmayı konu ettiği bir izlenim yazısını yayınlamıştık. Neumann burada soykırıma uğramış bir toplumun matem tutamamasının ne anlama geldiği gibi sorunlar üzerinde de duruyordu. 24 Nisan'ı gerektiği gibi anmak için önümüzde nasıl bir yol var?

F.A.: Bence 24 Nisan'ı gerektiği gibi anmak, o gün sürgün edilen Ermeni kökenli Osmanlıların günümüz Türkiye'si tarafından sahiplenilmesinden sonra mümkün olacaktır. Vartkes Serengülian (1871-1915) ya da Krikor Zohrab (1861-1915) gibi yazar ve politikacılar sadece Ermeniler için değil, Osmanlı-Türk toplumu tarihi açısından da önemli isimlerdir. Tarihimiz maalesef öncelikle devletin tarihi olarak öğretilmektedir. Bense devletin tarihinin toplumun tarihi yanında ancak ikincil bir öneme sahip olduğunu düşünüyorum. Aslında toplumun tarihini bilinçli bir şekilde devletin tarihinden ayırmak gerekiyor. Ancak o zaman Osmanlı toplumu ile Türkiye toplumu arasındaki süreklilik açığa çıkar. Bugün hemen herşeyin 19 Mayıs 1919'da başladığı vurgulansa da, o tarihte Samsun'a çıkan askerin bir Osmanlı paşası olduğunu unutmamak gerekir. Gene 1920'den

Osman Köker, Fikret Adanır, Çağlar Keyder, Fatma Müge Göçek, Nazan Maksudyan.

itibaren önce Millî Savunma Bakanı, sonra Genelkurmay Başkanı olarak, 1944'e dek Türk Silahlı Kuvvetleri'nin başında bulunmuş olan kişi, Mareşal Fevzi Çakmak, daha önce Osmanlı Devleti hizmetinde Harbiye Nazırlığı ve Erkân-ı Harbiye Reisliği makamlarında bulunmuştu. O nedenle, Osmanlı'yı tanımadan Cumhuriyet'i anladıklarını sananlar, kanımca yanılmaktadırlar.

Ama Osmanlı tarihini Cumhuriyet'in bir geriye uzantısı ya da hazırlık safhası gibi algılamak da yanıltıcı olacaktır. Sürgünler, katliamlar ve yakın zamanlara dek sürdürülen Türkleştirme politikaları sonucu Türkiye bugün nerdeyse tamamen İslamlaşmıştır. Genelde insanımız Müslüman olmayan Osmanlıların ülkenin kültürel mirasına yaptığı katkıdan habersizdir. Üstelik bu katkı – bilinçli ya da bilinçsiz – birçok kurum ve kesim tarafından örtbas edilmek istenmektedir. Örneğin Millî Saraylar Daire Başkanlığı'nın internet sitesinde Dolmabahçe Sarayı'nın tarihine ayrılan bölümde bu önemli eseri tasarlamış olan mimarların ismi – Garabet ve Nigoğos Balyan – hiç geçmez. Gene Dolmabahçe ve Ortaköy camilerinin baba-oğul Balyan'ların eseri olduğunu bilen azdır. Sanırım klasik Türk müziğinin kurucu ustalarından Hamparsum Limonciyan (1768-1839) gibi sanatçılara da pek sahip çıkılmıyor. Sonuç olarak, İstanbul'da Garabet Balyan veya Hamparsum Limonciyan ismini taşıyan bir sokağın olacağına ihtimal vermiyorum. Bu koşullar altında 24 Nisan'ı nasıl anacağız? Hrant Dink, Fethiye Çetin gibi yazarların Türkiye toplumunda kimsenin beklemediği boyutlarda bir empati dalgası tetiklediklerini gözlemliyorum. Gene de kamusal alanda düzenlenen 24 Nisan'ı anma törenlerinin birkaç yıl içinde bir aydın etkinliği düzeyinde ritüelleşmesinden korkmaktayım.

bkz.
İstanbul hakkında
10.000 madde için bakınız...
TARİH VAKFI
www.tarihvakfi.org.tr
(0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL ve TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM ve BİLGİ İLE DOLU
8 CİLTLİK BİR KAYNAK

"ÇAĞININ SIRADIŞI YAZARI EVLİYÂ ÇELEBİ" ÜZERİNE

ZEKİ ARIKAN

*Prof. Orhan Burian, "Edebiyatımızın Bir Muhasebesi" başlıklı yazısında Evliyâ Çelebi üzerine şu değerlendirmeyi yapar: "Osmanlı – Türk uygarlığını yaratan ulusu, işi, gücü, eğlencesi, bilgisi, inanı, huyu, gidişi, kısacası bütün yükseklikleri ve küçüklükleriyle temsil edebilecek önemde yazar çıkarmak altı yüz yılda ancak bir kere nasip olmuştur: o da Evliya Çelebi'nin eseridir. Dilimizin de düşünce dünyamızın da tek büyük klasiği odur".**

***Müntehabât-ı Evliya Çelebi*'nin ilk ve son sayfaları (İstanbul 1259).**

Evliyâ, en geniş zamanında; kendi vücudunu, kendi bedenini, kendi varlığını tanımaya, keşfetmeye, duyumsamaya çalışan bir imparatorlukla özdeştir. Onu her yönüyle komşuları, insanı, kentleri, cami, mescit, medrese ve kitabeleri, kilise, sinagog, han, hamam, yiyecek içecek alışkanlıkları, dilleri, yaşayış biçimleri sözün kısası bütün kültürel ve tinsel varlığıyla tanımaya ve tanıtmaya çalışır. Evliyâ, yalnızca imparatorlukta konuşulan dillere dikkat etmekle kalmaz; yabancı ülkelerde konuşulan diller de onun ilgi alanına girer. Orhan Şaik Gökyay, sağlığında her yıl İzmir'e gelirdi. Bir gün kendisine, Evliyâ'nın Süleymaniye Camii'ni gezen Frenklerle, onların diliyle konuştuğunu yazdığını söyledim. "Dikkat et, tercümanla konuştuğunu söylüyor!" dedi. Sonra metne yeniden baktım. "Hakir bunlara tercümanlık ettim" (I, 158) diye yazıyor! Bilmiyorum yine de... Belki ben yanılıyorum. Prof. Lewis, seyyahımızın dil konusundaki yeteneğine dikkat çeker: Evliyâ, Avusturya İmparatorluğu'nda Macarca ve Almanca olmak üzere iki dil konuşulduğuna tanık olmuştur. Nemçeli'nin konuştuğu dilin çok daha zor olduğunu ve zira bu dilde pek çok Farsça sözcük bulunduğunu yazar (B. Lewis, *Muslim Discovery of Europe*. London, 1982, s. 81-82).

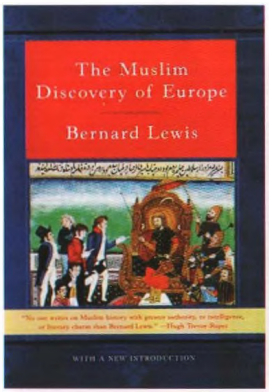
İmparatorlukla, çağıyla bu denli özdeşleşen bir kalem ve söz ustasının, bu " seyyah- ı âlemin", 19. yüzyıla kadar hemen hemen hiç tanınmaması şaşırtıcıdır. Yazma nüshalarının sınırlı sayıda olması da bunu göstermektedir. Sözgelimi en çok okunan, 4 kez basılan *Naimâ Tarihi*'nin yalnız İstanbul kütüphanelerinde en az 50 yazmasının bulunması, ona duyulan ilginin kanıtıdır. Ünlü Osmanlı tarih yazarı Joseph von Hammer'in dünyaya tanıttığı, 19. yüzyıl ortalarında birkaç kez basılan bir "Müntehabat"la anımsadığı Evliyâ Çelebi, eserinin basılmaya başlamasıyla birlikte ilgi odağı oldu. Ona eğilen, pek çok araştırmacı yetişti ve yetişmekte. Bunların en ünlüsü de Amerikalı Prof. Robert Dankoff'tur.

Ben bu sayın profesörle, 17. yüzyılda Türkçe öğrenmek için İstanbul'a gönderilen Fransız Dil Oğlanları arasında bir bağlantı kurarım. Dil Oğlanları içinden nasıl Fransa'nın ilk gerçek Doğubilimcileri yetiştiyse, Amerika'nın vaktiyle ülkemize yolladığı "Barış Gönüllüleri" arasından da

ünlü Türkolog ve tarihçiler çıktı. İşte bunlardan biri de Sayın Dankoff'tur. Evliyâ Çelebi'yi çağının zihniyeti içinde yerli yerine oturtan o oldu. Dankoff, Evliyâ Çelebi'nin eserini "bir kaynak olarak değil, bir metin olarak, yani yazarın zihniyetinin bir yansıması olarak" görmektedir. Onun üzerine yığınla araştırmaya imza attı. Yine bir Evliyâ Çelebi uzmanı olan Alman Prof. Klaus Kreiser'le birlikte oldukça zengin bir kaynakçaya dayanan rehberi hazırladı. YKY'den çıkan *Seyahatname*'nin bütün olarak yayımlanmasında (1995 – 2007) Yücel Dağlı ve Seyit Ali Kahraman'la birlikte büyük bir rol oynadı. Semih Tezcan'ın katkılarıyla dilimize çevrilen *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* (Istanbul, 20004) de onun imzasını taşıyor.

Evliyâ Çelebi ve *Seyahatname*'si konusundaki çalışmaların bugünkü durumuna ulaşması pek kolay olmadı. *Seyahatname*'nin ilkaltı cildi, Abdülhamid döneminde (1896-1902) Ahmet Cevdet Bey'in İkdam Matbaası'nda basıldı. Macar Akademisi'nin desteği ve Dr. Karaçon'un düzeltmeleriyle 6. cilt gün ışığına çıktı. Necip Asım, eserin basımını üstlenmiş ve bu çalışmayı Üsküdar Pertev Paşa Kütüphanesi'nde bulunan nüshaya dayandırmıştı. Necip Asım, *Seyahatname*'nin diğer yazmalarını da göz önünde bulundurarak eleştirili bir basımını yapmak istiyordu. Fakat buna fırsat bulamadı.

Necip Asım, tek yazmaya dayandığından anlaşılmayan söz ve cümleleri düzeltmek, kimi yerlerini sansür etmek zorunda kaldı ya da sansürün çıkardığı bölümleri basamadı. Bu kusurlarına karşın basılı *Seyahatname* içeride ve dışarıda büyük bir ilgi gördü. Kısa zamanda basılan nüshalar tükendi. Türk Tarih Encümeni, 1928 yılında, 7. ve 8. ciltlerin basımı için harekete geçti. Beşir Ağa Kütüphanesi'ndeki yazma esas alınarak diğer kütüphanelerdeki nüshalarla karşılaştırılmış, böylece Kilisli Rıfat Bey'in denetiminde sağlam bir metin çıkmıştı. Bu ciltlerin tek eksiği, dizin konmamış olmasıdır. Maarif Vekilliği, kimi harita, levha ve gravürler ekleyerek 9. ve 10. cildi, 1935 – 38 yıllarında bastırdı. Bu son iki ciltte okunuş ve çeviriyazı yanlışlarının bulunduğu görülmektedir.

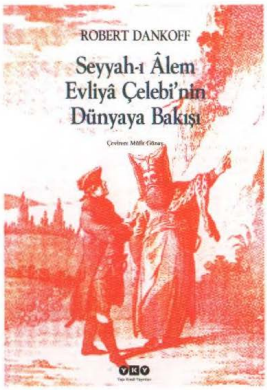
B. Lewis'in kitabı da Evliyâ Çelebi'nin dil yeteneğine dikkat çeker.

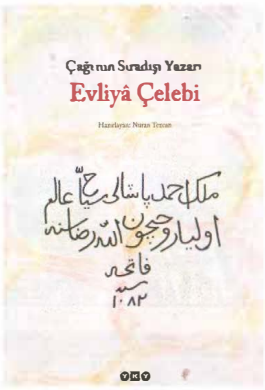
Yapı Kredi Yayınları'nın on ciltlik *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*'nin ilk cildi.

Prof. Cavit Baysun'un *İslam Ansiklopedisi* (IV, s. 400- 412)'ne yazdığı "Evliyâ Çelebi" maddesi, bu alandaki çalışmalar için oldukça önemli bir aşamadır. Öte yandan *Seyahatname*'nin basılı nüshaları kullanılmaya devam edildi. Sadeleştirmelerde, özetlemelerde hep bu metin göz önünde bulundurulduu. Meşkûre Eren, *Seyahatname*'nin birinci cildinin kaynakları üzerine yaptığı doktora tezinde (İstanbul, 1960), basılı nüshalara dayandı. Prof. Mantran, 17. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'un sosyal, ekonomik ve kurumsal tarih denemesini hazırlarken (Paris, 1962) yine matbu nüshayı esas aldı. Ancak Mantran, bir kent tarihinin bütün öğeleri için *Seyahatname*'nin ne kadar büyük bir değer taşıdığını da göstermiş oldu. Zuhuri Danışman, Reşat Ekrem Koçu, Mustafa Nihat Özön vb. yaptıkları çalışmalarda hep basılı metinden yola çıktılar.

Elimizde Nuran Tezcan'ın hazırladığı, Evliyâ Çelebi üzerine yapılmış sempozyumun bildirilerini kapsayan bir eser var.[1] 400 sayfayı aşan büyük bir çalışma. Tezcan'ın sunuşu, sempozyumun hazırlığı, düzenlenmesi ve akışını aktarıyor bize. Aslında bu, Evliyâ Çelebi üzerine yapılan üçüncü toplantıdır. İlki bir seminerdir. Bu seminer, 28-29 Eylül 1987'de Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi'nde yapılmış ve buraya sunulan bildiriler basılmıştır (*Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1988). Keza, yine Nuran Tezcan'ın düzenlemesini üstlendiği, 2001 yılında KKTC-Gazimağosa'da yapılan "*Uluslararası Evliyâ Çelebi ve Seyahatname Sempozyumu*" da basılmıştır. Bilkent Üniversitesi'nin hazırladığı sonuncu sempozyum oldukça verimli geçer. Halil İnalcık, Enis Batur ve Metin And'ın açış konuşmalarıyla bu sempozyumda bulunmaları bu toplantıya ayrı bir değer katar. İnalcık, Evliya Çelebi'nin bir nedim olduğunu ve kendisini buna çok iyi hazırladığını vurgulamaktadır. İnalcık, dikkate değer çözümlemelerden sonra, "Kısacası Evliyâ Çelebi bir deryadır; onun kim olduğunu, bu eseri niçin yazdığını, bu eserin mahiyetini iyi bilmek lazımdır", yargısına varıyor.

Metin And, Karagöz ile ilgili bütün bilgileri Evliyâ'da bulduğunu, Rusya'dan gelen bir sözcük olan "kukla"yı da ilk kez onda gördüğünü söylüyor. Bugün yaşamayan And'ın anısını bu açış konuşmasıyla tazelemek fırsatını buluyoruz. Tansu Açık'ın "Evliyâ Çelebi'de Yunan – Roma Dünyası", başlıklı bildirisi, onun bu dünya ile ilgisini gösteriyor. Roma ve Bizans tarihi üzerine sistemli bilgisi olmayan Evliyâ, antik dünyadan kimi öğeler aktarır. Yunan filozoflarından söz eder. "Fasih ve beliğ Yunan ve Latin dilini" bildiğini söyler. Bu dünyanın yazıtlarını da ayırt ettiği-

biçiminde de sık sık yinelediğini görüyoruz.

Tezcan'ın hazırladığı sempozyum kitabında Evliyâ'nın "Ötekine Bakışı", "Hac Ziyareti", *Seyahatname*'nin yazılış hikâyesini diğer bildiriler izliyor. Azerbaycan Demirkapı Derbendi, Kudüs'teki Kutsal Yerler, Balkanlar'a yapılan yolculuklar, Anadolu... Onun gezilerinin nerelere kadar uzandığını ortaya koymaktadır. Gerçek yanında kurmaca yolculuklara da işaret edilmektedir. Büyü, silah teknolojisindeki değişim ve Osmanlıların buna ayak uydurma çabaları da sunulan

Tezcan'ın hazırladığı sempozyum kitabında Evliyâ'nın "Ötekine Bakışı", "Hac Ziyareti", Seyahatname'nin yazılış hikâyesini diğer bildiriler izliyor. Azerbaycan Demirkapı Derbendi, Kudüs'teki Kutsal Yerler, Balkanlar'a yapılan yolculuklar, Anadolu... Onun gezilerinin nerelere kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

ni dile getirir. Gezdiği manastırları, kiliseleri anlatır, tanıtır. Üslup, özellikleri, söz, düşünce, yazı aktarımı, halk edebiyatı, halk etimolojisi üzerine sunulan bildirilerin epeyce yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Bu bağlamda Evliyâ'nın daha sonraki kuşakları, sözgelimi Ahmet Midhat Efendi'den Ihsan Oktay Anar'a kadar birçok yazarı etkileyen güçlü bir yazar olduğu üzerinde durulur. İstanbul esnafını Evliyâ'dan başka kim daha iyi anlatabilirdi? O, daha önce İstanbul esnafı hakkında yapılan sayımlardan, sözgelimi Şeyhülislam Zekeriyya Efendi'nin 1577/78'de yaptığı sayımdan haberlidir. Bu kaynağı bilir. Ancak IV. Murad zamanında yapılan sayımın sonuçları çok daha kapsamlıdır. Esnaf sayısındaki artış, onun anlatımıyla dillere destandır. Evliyâ bu sayılarla İstanbul esnafını bize anlatmaktadır. Elbette bu sayıların abartılmış olduğuna şüphe yok. Esnaf alaylarının seçkin bir yer tuttuğu görülüyor. Dağlı'nın bu bildirisinin yer yer minyatürlerle süslenmesi ona ayrı bir renk katıyor. Dankoff, İstanbul esnaf ve tüccarlarının, sultanın önünden geçişini çok anlamlı ve görkemli bulur. Öyle ki "Başka bir şey yazmamış olsaydı bile Evliyâ en büyük Osmanlı yazarlarından biri olarak tanınırdı..." yargısına varır.[2] Yine Dankoff'un, "Ayıp Değil" başlıklı bildirisi, bu sözcüğü Evliyâ'nın nasıl kullandığına ilişkin örnekler veriyor. Bu sözcüğü seyyahın "Ayıplamazız" bildiriler arasında yer alıyor. Evliyâ Çelebi'nin Viyana'da gözlemlediği cerrahinin tıp bilgisine uygunluğu / uygunsuzluğu dikkate değer bir ayrıntı. *Seyahatname*'deki Almanca ve Moğolca sözcükler, Evliyâ'nın dil konusunda bilgisinin genişliğinin kanıtı. Musiki aletleri konusunda verdiği bilgiler de öyle... Evliyâ'nın büyük bir musikişinas olduğunu da unutmayalım.

Sözün kısası eserde sunulan bildiriler, bir bütün olarak Evliyâ Çelebi'yi, eserini ve dönemini anlamamıza büyük katkı sağlamaktadır.

Seyahatname üzerine çalışmalar sürmektedir. Evliyâ Çelebi üzerinde epeyce çalışması bulunan Fransız tarihçi Jean- Louis Bacqué – Grammont, arkadaşlarıyla yaptığı çalışmalarda, Evliyâ'nın Nil vadisinde tasvir ettiği timsah ve Nil aygırları üzerinde durmaktadır.[3] *Seyahatname*'nin Sudan'a kadar olan bölümlerinde gergedanlar üzerine verilen ayrıntılar önemli bir yer tutmaktadır. Son çalışmada bu konu üzerinde durulmuştur.[4]

DİPNOTLAR

* *Yüceldergisisayı* 149 (1950), s. 23.

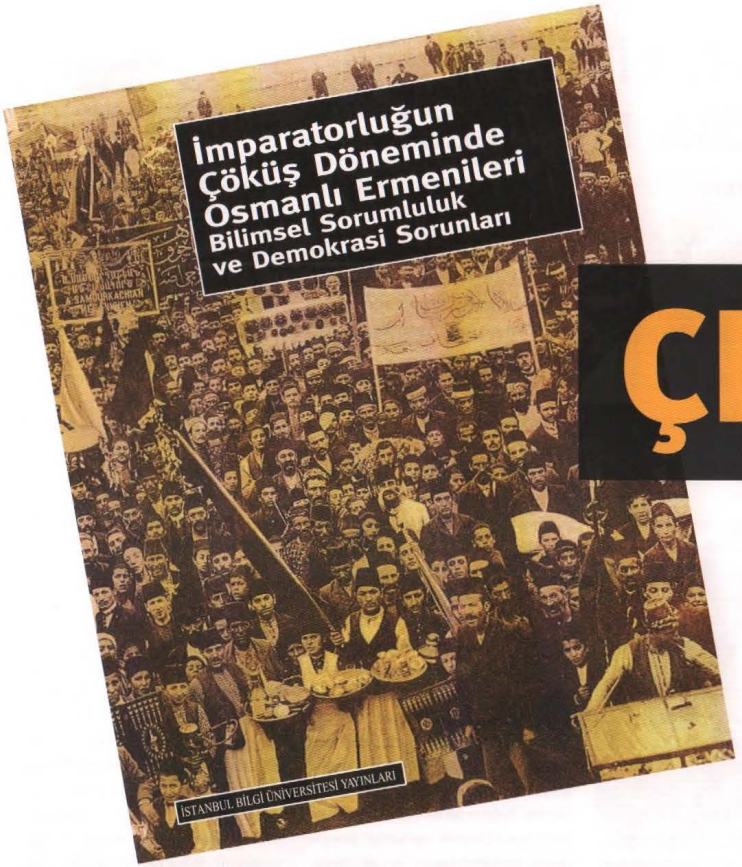
1 *Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi*, Haz. Nuran Tezcan, YKY, İstanbul, 2009, s. 412. Krş. Derya Tüzün, *Kanat* (Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Merkezi Haber Bülteni, 32 (2010), s. 8 – 9; Yeliz Özay, *Cumhuriyet Kitap*, sayı 1046 (2010), s. 20.

2 Robert Dankoff, *Seyyah-ı Âlem Evliyâ Çelebi'nin Dünyaya Bakışı* (Çev: Müfit Günay). S. Faroqhi'nin önsözüyle, YKY, İstanbul, 2010, s. 67.

3 J.-L. B.- Grammont, Joséphine Lesur –Gebremariam, Catherine Mayeur – Jaouen, "Quelques aspects de la faune nilotique dans la relation d'Evliyâ Çelebi voyageur ottoman", *Journal Asiatique(JA)*, 296/2(2008), s. 331- 374.

4 J.– L. B.-Grammont, Joséphine Lesur –Gebremariam, "Le rhinocéros dans la relation d'Evliyâ Çelebi, voyageur ottoman", *JA*, 298 /1(2010), s. 203- 237; krş. Nuran Tezcan, "Evliyâ Çelebi'nin Gün Işığına Çıkan Eseri: Nil Haritası", *Toplumsal Tarih*, 207 (Mart 2011), s. 58-63.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇIKTI

İMPARATORLUĞUN ÇÖKÜŞ DÖNEMİNDE OSMANLI ERMENİLERİ
BİLİMSEL SORUMLULUK VE DEMOKRASİ SORUNLARI

650 Sayfa, ISBN: 978-605-399-190-8

Birkaç yıl önce yapılan ve kamuoyunda "Ermeni Konferansı" olarak da bilinen, toplumun her kesiminde değişik yankılar yaratmış iki günlük tarihî toplantının tüm tebliğleri ve konuşmaları kitap olarak tarihin rafında yerini aldı.

Ayrıca konferansın tüm hazırlık hikâyesi ile
Hrant Dink'in konuşmasını içeren DVD ile birlikte.

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No: 47, 34440 Dolapdere/İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59** Faks: **0212 253 47 00**
E-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com

Genel Dağıtım: **PUNTO**
www.puntokitap.com
Telefon: **0212 496 10 50** Faks: **0212 551 30 13**
E-mail: **punto@puntokitap.com**

İŞ DERGİSİ ÜZERİNDEN

CUMHURİYET'İN "ÇOCUK MESELESİ"*

ESİN KUMRAL

Sosyal siyaset görüşü etrafında politik ekseni belirlenen İş dergisinde 1940 yılından sonra Türkiye'de önemli bir gündem maddesi olan "çocuk meselesi"ne dair çeşitli yazılar yayınlanmıştır. Bu makalede İş dergisinin "Cumhuriyetin 20. Yılında Çocuk Meselesi" başlıklı bir dosya sayısına referansla tartışmalara nasıl bir bakış açısı getirdiği üzerinde durulmaktadır. İş dergisini incelemeye girişmeden önce "çocuk emeği kullanımı"na ilişkin tarihsel bir bakış ortaya konmaya çalışılacaktır.

1934 yılında yayın hayatına başlayan *İş Felsefe, Ahlâk ve İçtimaiyat Mecmuası* kesintilerle de olsa 1956 yılına kadar yayınlanmaya devam etmiş daha sonra da *İş ve Düşünce* adını alarak 1973 yılına kadar basılmıştır.[1] "Sosyal siyaset" görüşünün Türkiye'deki temsilcileri sayılabilecek Ziyaeddin Fındıkoğlu,[2] Orhan Tuna, Gerhard Kesler,[3] Ömer Celal Sarc gibi isimlerin politik eksenini belirlediği dergi, belirli bir döneme damga vurmuş ve dönemin entelektüel iklimini etkilemiştir.[4] Sosyal siyaset, kapitalizmin dünyayı altüst ettiği, baştan aşağı bütün değerleri bireyi odağa koyarak yeniden ürettiği bir süreçte ortaya çıkmış "muhafazakâr bir tepki"nin, bir çeşit "geçmişe özlem"in ürünüdür. Devlet eksenli bir politikayla, sınıf çelişkilerini cemaatçi bir düşünce etrafında eriterek daha yaşanılabilir, daha ahlaklı bir kapitalizme ulaşmak hedeflenmektedir.[5] *İş*'in de sahiplendiği bu politik çizgi, sisteme, örneğin sosyalizm gibi, cepheden bir muhalefette bulunmamaktadır. Sistemin temel çelişkilerine ve varlık koşullarına dokunulmadan ancak onun daha az acımasız, daha az yıkıcı, küçük burjuvazinin ve küçük üreticinin hayat koşullarını tehdit etmeyen bir şekilde revize edilmesi sağlanmaya çalışılmaktadır.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki *İş*'in, sosyal siyasetçilikle bütünleşen politik hattı daha çok 1945'lerden sonra görünür bir hal almıştır. Dergi, ilk çıkış döneminden 1945'e kadar pek de siyasete bulaşmadan -ki bunun koşulları da yoktur- görece en rahat alanda, felsefi tartışmalar yürütmüştür. Buna rağmen dergi, 1940

Çocukları Kurtarma Yurdu'nun 1937'deki çocuklarından bir grup.

yılından sonra "çocuk meselesi" gibi dönemin gündemini belirleyen belli başlı konulardaki tartışmalara dahil olmuş ve "Cumhuriyetin 20. Yılında Çocuk Meselesi" başlıklı bir dosya sayısı yayımlamıştır. Her ne kadar *İş* teoriden ziyade, pratikle iştigal etmeye yönelik kimi adımlar atsa da çözüm arayışlarında resmi söylemin sınırlarını aşmayan "ihtiyatlı" bir ton dikkat çekmektedir. Çocuk meselesi, demografik, ulusal, ekonomik, ideolojik, askeri pek çok boyutu olan; çocuk ölümlerinden, terbiyesine, ahlaki gelişimine, ıslah politikalarından, eğitime, çocukları ilgilendiren kanuni düzenlemelerden, çocuk emeğinin kullanımına, sosyal hizmetlere kadar pek çok bileşeni barındıran bir olgudur. *İş*, meseleyi tüm boyutlarıyla değerlendirmeye çalışmıştır. Bu makalede önce "çocuk meselesi" üzerine genel bir çerçeve verilecek ve daha sonra da konunun daha çok "çocuk emeği kullanımı"na ilişkin boyutu öne çıkarılacaktır.

ÇOCUK MESELESİ ÜZERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye bir taraf olarak II. Dünya Savaşı'nın içinde yer almasa da, bu dönem Türkiye tarihi açısında ekonomik, sosyal ve dış politika anlamında özgün bir süreci oluşturmuştur. Savaş öncesi devlet eliyle sanayileşme ve özel sektörün güçlendirilmesini merkeze koyan politikalar, II. Dünya Savaşı'na girişle birlikte zorunlu olarak terk edilmiştir. "Dışarı"nın savaş atmosferinden mümkün olabilecek en az zararla kurtulmak ve "içeri"de savaş döneminin yarattığı sıkıntıları mümkün olduğunca bertaraf etmek esas kaygı olmuştur. Bu dönemde Türkiye politikalarında bir çeşit "ihtiyatlılık" atmosferi ve "denge sağlama" istemi hâkim olmuştur. Deringil, bu dönemin dış politikasını anlamanın yolu İnönü'yü anlayabilmekten geçtiğini ifade etmektedir; İnönü'nün dış politikaya yaklaşımında en belirgin özelliği temkinlilikti.[5] Aslına bakılacak olursa bu temkinliliği yaratacak koşullar fazlasıyla mevcuttur. Cumhuriyet'in kuruluşundan, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcına uzanan süreçte gerçek anlamda bir ekonomik atılım sağlanamamıştır. Ayrıca Türkiye askeri olarak son derece yetersiz bir durumdadır. Yakın zamanda birbiri ardına savaşlar yaşanmış, göçler ve toprak kayıplarıyla birlikte nüfusta ciddi bir gerileme olmuştur. "Türk milleti yakın tarihinde o kadar harp etmiş ve o kadar harpten yorulmuştu ki, Cumhuriyet yıllarında Türkiye'de harp edebiyatına ve bu arada Harp Ekonomisi gibi konu ve problemlere karşı bir nevi bıkkınlık hali vardı."[7]

Türkiye savaş döneminin sancılarını tüm keskinliğiyle yaşamıştır. 1930'lu yıllarda iyice daralmış olan ithalat, iki yıl içerisinde yarı yarıya düşmüştür. Yetişkin nüfusun büyük bölümü askere alındığından üretim ciddi oranda gerilemiştir. Savaş yıllarında buğday üretiminde %50'ye varan bir azalma olmuştur.[8] II. Dünya Savaşı sırasında bütçe harcamalarının yarısından fazlası milli savunmaya ayrılmıştır. Bütçe açıkları artmış,[9] enflasyon artışı da döneme damga vuran önemli bir problem olarak kendini göstermiştir. Savaş boyunca artan harcamalar üretimle dengelenemediğinden, artan harcamalar emisyonlarla kapatılmaya çalışılmıştır. Fiyatlar 1938-43 arasında beş kat yükselmiştir.[10] 1939- 44 arasında ithalat fiyatları %189 oranında artarken, İstanbul'da ithal malların toptan fiyatındaki artış hızı %380'i bulmuştur.[11] Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisi gibi din ve ırk ayrımcılığına dayalı uygulamalar bütçe açıklarını giderebilmek için başvurulan önlemlerin bazılarıdır. İnönü 1943 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir: "Türk milleti savaş harici kalmakla beraber, dört seneden beri fedakârlıklar, ıstıraplar içinde dünya buhranının tepkilerini şiddetle hissetmiştir. Bu fedakârlıklara hatta bunların daha çok büyüklerine, dünyanın bağrından en büyük baskının kalkarak insaniyetin emniyet havası içinde geniş nefesler alabilmesi uğrunda, tereddütsüz tahammül edeceğiz."[12]

Bu koşullarda "nüfus artışını sağlama" gerekliliği ekonomik ve sosyal anlamda son derece önemli bir mesele olarak öne çıkmış ve bir devlet politikası olarak özendirilmiştir. Örneğin *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 1940 yılında yapılan üçüncü nüfus sayımının gösterdiği sonucu 17.869.901 rakamına ulaşılması ve geçen beş yılla arasında 1.711.883 fark bulunması sebebiyle memnuniyet verici bir gelişme olarak nitelendirmektedir.[13] Yine İstatistik Umum Müdürlüğü'nce yayımlanan "Nüfus Meselesi ve Nüfus Sayımı Hakkında Fikirler" isimli kitapta 1940 sayımlarının gösterdiği sonucun yeterli olmadığı, ilk amacın otuz milyon nüfusa ulaşmak olduğu belirtilmektedir.[14]

Aslına bakılacak olursa çocuk meselesinin nüfus meselesi ile beraber ele alınması, 1920'lerden bu yana tartışılan bir süreçtir. Mustafa Kemal 1 Mart 1924 yılında TBMM'de gerçek-

34

İŞ

FELSEFE, AHLÂK VE İÇTİMAİYAT MECMUASI

CÜMHURİYET'İN XX NCİ YILINDA

Çocuk Meselesi

İştirak edenler

Prof. Ömer Celâl Sarç — Dr. Kâzım Zafir
Prof. Fahreddin Kerim — Dr. Orhan Tuna
Prof. Kantor — Dr. Ferit H. Saymen
Prof. J. Hirsch — Niyazi R. Akay
Prof. Hilmi Ziya — G. İsaac
Doç. Sulki Dönmezer — Prof. Fındıkoğlu
Naci Şensoy — Saffettin Pınar
Prof. Peters — Dr. F. Doğrues
Prof. J. Piaget — Cevat Orhan

Çocuklarımız ve Resimleri — Çocuk meselesi etrafında kitaplar ve zeyilleri — Çocuk meselesi etrafında sosyal hâdiseler ve fikir faaliyetleri — Cumhuriyetin ilânından bugüne kadar Türkiyede çocuk hakkında istatistikler

Adresi: İş Mecmuası İstanbul — Beyazıt

Yıllık Abonesi: Türkiye ..... 4 L. Yabancı yerler .. 10 L.

İSTANBUL 1943

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ATATÜRK KİTAPLIĞI

***İş*'in çocuk meselesi sayısının kapağı.**

İstanbul Çocukları Kurtarma Yurdu'nun açıldığı 1933 senesinde, ilk yedi çocuk.

leştirdiği konuşmada nüfus artırma meselesinin bir devlet projesi olarak benimsendiğini belirtmiş ve bunu sağlık politikalarıyla ilişkilendirmiştir: "Feyyaz (verimli) ve velût (doğurgan) olan Türk Milleti mütemadi (devamlı) ve fenni (bilimsel yöntemlerle) takayyüdat-ı sıhhiyeye (sağlık alanındaki çalışmalara) mazhar olunca Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur".[15] Yeni çıkılmış olan savaşlar ve sıtma, tifüs gibi salgınlar nedeniyle büyük nüfus kaybına uğrayan Türkiye için "gürbüz bir nesil yaratmak" hayati bir sorundur. Nitekim CHP'nin 1931 programında nüfus artıracak tedbirlerin ehemmiyetle takip edileceği, partinin çocuk hayatıyla özel olarak ilgileneceği, doğum evlerinin artırılmasına çalışılacağı, amele mıntıkalarında kadın işçilerin çalıştıkları esnada çocuklarına bakılacak müesseseler yaptırılmasına ve bunların artırılmasına devam edileceği ifade edilmektedir.[16] 1935 parti programında da "nüfusu artırmak, gelecek nesli sağlam ve gürbüz yetiştirmek" öncelikli hedeflerden biri olarak belirlenmiştir.[17]

Türkiye, 1920'lerden, 1960'ların ortasına kadar pronatalist (nüfus artırıcı) politikalar uygulamıştır. Örneğin, 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda çocuk düşürmeyi ve düşürtmeyi yasaklayan bir madde eklenmiştir. 1936 yılında yapılan bir değişiklikle bu maddeye ek olarak "ırkın devamlılığını ve sağlığını tehlikeye düşürmek" suç olarak kabul edilmiştir.[18] Yine 1945 tarihinde çıkartılan bir kanun "Tescil Edilmeyen Birleşmelerle Bunlardan Doğan Çocukların Tesciline ve Gizli Kalmış Nüfus Vak'alarının Cezasız Olarak Kaydına Dair"dir.[19] 1944 tarihinde çıkarılan bir kanun devlet memurlarının çocuklarına ayda beş lira çocuk zammı verilmesini öngörüyordu.[20] "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nda toprak dağıtımında çocuğu olanlara hem toprak sahibi olmak, hem de toprağın bedelini ödemek bakımından bazı ayrıcalıklar tanınıyordu.[21] 1945 yılında sigortalı kadınlara analık yardımı yapılmasına ilişkin önemli bazı hükümleri içeren bir kanun yürürlüğe konmuştur.[22]

Dünyanın birçok ülkesinde "çocuk meselesi"nin önemle üzerinde durulur. "Medeniyetin derecesi ne olursa olsun" çocuk her zaman ilerisi için düşünülen hayat tarzının teminatı olarak algılanmıştır.[23] Örneğin Almanya'da 1933'ten sonra çocuklar Nasyonal Sosyalizm kültürü içinde yetiştirilmiştir. Rusya'da da bu mesele sistemli bir şekilde ele alınmıştır.[24] Amerika'ya gönderilen 3-10 yaşları arasındaki İngiliz çocuklarından oluşan bir vapur vurulunca, çocuklar "feryadsız ve soğukkanlılıkla" İngiliz marşını söylemişlerdir.[25] Yani devletler ideolojilerinin varlığının teminatını çocuklarda görmüştür. Çocuk bir anlamda ulusalcılığın ve milliyetçiliğin ve ona dayalı sembollerin devamını sağlayabilecek biricik özne ve yatırım alanıdır. İş de bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Bekçi devlet düşüncesinin yerine baba devlet geçtiğinden beri, aile ve onunla birlikte çocuk, iktisat ve kültür devletçiliğinin uğraştığı işlerden biridir. Liberal iktisada kurban giden çocuğu himaye nasıl XIX. Asrın karakterlerinden biri ise, çocuğu siyasi ideolojilerin terbiye merkezi yapmak da XX. Asrın vasıflarından birini teşkil eyledi."[26]

Cumhuriyet döneminin çocuk meselesine yaklaşımının bir diğer ayağını oluşturan "yeni bir nesil yaratma" arzusu tam da böyle bir reflekse denk düşmektedir. Yeni "nesil yaratma" arzusu Kemalist devrimin ilkelerini, ideolojisini tamamen özümsemiş, sadık, hürmetkâr ve Cumhuriyet değerlerini topluma yaymada militanca (öncü) ve idealist bir rol üstlenen "örnek nesli" oluşturmaya ilişkin dü-

İşçi bayramında aralarında Yahudi çocukların da bulunduğu çocuk emeğinin istismarını konu edinen göstericiler, 1909, New York.

Parlamento raporlarına göre 1842'de maden ocaklarında 4 - 6 yaşlarında çocuklar kömür arabalarını sevk eder ve her gün 14-16 saat çalıştırılırdı.

zenli bir devlet politikasıdır. Nitekim 1931 tarihli CHP programında şöyle denmektedir: "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve lâyik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır. Türk milletine, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Türkiye Devletine hürmet etmek ve ettirmek hassası bir vazife olarak telkin olunur."[27] Bu bir anlamda Cumhuriyet rejiminin "aydınlanmacı" modernlik projesiyle eşgüdümlü ilerleyen bir taleptir. Cumhuriyet'in "aydınlanmış" nesline; "geri kalmış", "şarklı", "yerel" ve dolayısıyla da gayri medeni unsurları medenileştirme bağlamında öncü bir rol atfedilmiştir. Modernlik, vatanseverlik, yenilikçilik, akılcılık, bilimsellik, çalışkanlık ve yaratıcılık, insan sevgisi, kadın kimliğine modern yaklaşım, ahlaklılık, çalışkanlık, çeviklik gibi değerler yaratılacak yeni insan modelinin temel özellikleridir.[28] "Çocuk meselesi" ulus inşa sürecinin önemli bir bileşeni olarak algılanmakta ve paternalist politikalarla uyum arz etmektedir. Ari'nın belirttiği gibi "Yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; 'Türklük' kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş 'özdeş' (mütecanis) bir toplum olarak Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye'nin (...) yönetici kadrosunun başta gelen arzularından biriydi."[29]

SANAYİDE ÇOCUK İŞÇİLER

Çocuk emeğinin önemli bir değer kazanması özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra artan bir ivme sağlamıştır. Bu dönemde çocuk emeğinin kullanımı çocuk eğitimi, sağlığı, ahlakı gibi konuları hiçe sayan, "kârlılık" odaklı bir istismar mekanizması üretilmiştir. Sanayi toplumunda çocuk emeğinin tercih edilmesinin "yetişkin iş kadrolarındaki noksanları doldurmak", "bazı nevi işlerde çocukların daha çok randıman vermeleri", "çocukların düşük ücretlerle çalıştırılmaları", "daha kolay disiplin altına alınmaları" gibi sebepleri bulunmaktadır.[30] Orhan Tuna 19'te yayımlanan bir çalışmasında özellikle kapitalizmin ilk çağlarında çocuk emeğinin kullanımına ilişkin detaylar vermiştir:[31] Örneğin İngiltere'de çocuk emeği sanayi toplumunun önemli bir bileşenini oluşturmuştur, gerekli çocuk emeğinin bir kısmı yetimhanelerden sağlanmıştır. İngiliz sanayisinde çalıştırılan bu çocuklara katiyen ücret verilmemiş, sadece iaşeleri ve yatacak yerleri sağlanmıştır. Parlamento raporlarına göre 1842'de maden ocaklarında 4 yaşında çocuklar mevcuttu. 6 yaşına varan çocuklar kömür arabalarını sevk eder ve her gün 14-16 saat yer altındaki madenlerde çalıştırılırdı.[32] 1901 tarihli bir ankete göre, sanayide çalışırken mektebe devam etmek zorunda kalan 208.392 çocuk vardı. 1909'da Londra'da 70 bin mektepli çocuktan 22 bini sanayide çalışıyordu.[33] 1802'de Almanya'da Achen çivi fabrikasında çalışan 250 işçiden 225'ini çocuklar teşkil etmekteydi.[34] 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan bir anketin neticesine göre 7-13 yaş arası mektep çocuklarının %86,5'i sanayide çalışmaktaydı.[35]

1898 yılında Almanya'da yapılan bir istatistik 14 yaşın altında 554.283 çocuğun sanayi ve ticarette çalıştığını gösteriyordu.[36] 1902 yılında Zürih'te 9.378 ilkokul öğrencisinin 5.820'si sanayide çalışmaktaydı.[37] Aynı yıllarda Hollanda'da büyük bir çocuk sefaleti hâkimdi. Çocuklar 3 yaşından sonra çalışma hayatına girmekteydi. İtalya'da 1912 yılında maden ocaklarında çalışan çocukların %6'sını 15 yaşını doldurmamış çocuklar oluşturuyordu.[38] Belçika'da meşhur bir söz vardı: "Maden ocakları çocuklar için bir ahlaksızlık mektebidir." Bu ocaklarda çalışan 15 yaşını doldurmamış kız çocukları bir süre sonra fuhşa sürüklenmekteydi.[39]

Geçilen bütün bu tecrübeler ve "çocuk emeği" üzerinden inşa edilen sanayileşmenin ardından, çocuk emeğinin kullanıldığı memleketlerde çocuk emeğinin korunmasına dair mevzuat çıkarıldı. İlk atılım sanayinin beşiği İngiltere'den geldi. 1802 yılında Britanya pamuklu mensucat fabrikasında çocukların himayesi için ilk kanun çıkarıldı.[40] Prusya'da 1839 yılında çıkarılan bir kanun ile 9 yaşından küçük çocukların maden ocaklarında çalışmaları yasaklandı, 9-16 yaşındaki çocukların gece işlerinde çalıştırılması yasak kabul edildi, mesai süreleri 10 saat olarak kabul edildi ve pazar tatili temin edildi.[41] Fransa'da 1813'te uygulamaya konulan bir kanunla 10 yaş altı çocukların maden kuyularında çalışması yasaklandı.[42] Bu örnekler ilgili mevzuattan bazılarıdır. Sonuç olarak Sanayi Devrimi'nin çocuk emeğini sınırsızca sömüren hali daha "makul" bir noktaya geriletilmeye çalışılmış, bu alanda kimi hukuki düzenlemelere gidilmiştir.

TÜRKİYE'DE ÇOCUK İŞÇİLERİN DURUMU

19'in "çocuk emeği"ne yaklaşımını algılamak ve bunun neden temel bir sorun olarak işlendiğini görebilmek adına öncelikle Türkiye'de söz konu-

su dönemde çocuk emeği ihtiyacını yaratan koşullar irdelenmelidir. "Savaş ekonomisi" koşullarında potansiyel işgücünün büyük bir kısmının askere alınması nedeniyle önemli oranda bir işgücü açığı bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde her ne kadar öncelik olağanüstü önlemlerle ayakta kalabilme çabasına devredilmiş olsa da devlet eliyle sanayileşme ve yukarıdan aşağıya empoze edilen "sağlıklı bir kapitalizm"i hayata geçirebilmek hâlâ temel sorundur. Nitekim bunu mevcut istatistikler de doğrulamaktadır: "Sanayi kesiminin 1924 yılında istihdam içerisinde % 4,6 olan payı, 1939'da 8,0'a, 1944'te 8,3'e çıktı; hizmetler kesiminin payı sabit kalırken, azalma tarım kesiminde oldu. İş gücünün statü dağılımı da değişirken, ücretlilerin sayısında artışlar meydana geldi. İş Kanunu'na tabi işçi sayısı 1937 yılında 265.341 iken; 1943'te 275.083'e, 1947'de 289.147'ye (...) çıktı."[43] Görülmektedir ki sanayi sektöründe ve işçi sınıfının artışında önemli gelişmeler mevcuttur. Ancak "sağlıklı kapitalistleşememe"nin önündeki en temel etkenlerden biri "mülksüzleştirilmiş kesif bir proleter sınıf" yaratmaktaki zorluktur. Türk toplumunun geleneksel üretim ilişkileri onu büyük ölçüde toprağa bağımlı kılmaktadır. Proleterleşmenin önündeki bir diğer engel ise Türkiye'de uzun yıllardan beri süregelen zanaat geleneğidir. Bu gelenek içinde yetişenler, proleter sınıf oluşturma ve kalifiye işgücüne ulaşma konusunda önemli bir potansiyel olarak görülmektedirler. Ancak kendilerini ayrıcalıklı gören zanaat ustaları, "alelade" işçilere dönüşmekte hiç de istekli görünmemektedir.[44]

Çocuk emeğinin önemli bir değer kazanması özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra artan bir ivme kazanmıştır. Cam işçisi çocuklar, 1908.

Fotoğraf: Lewis W. Hine, Library of Congress.

Proleterleşmenin önünde ideolojik birtakım engeller de bulunmaktadır. Her ne kadar ulusal bir sanayinin gerekliliği konusunda herhangi bir tereddüt söz konusu olmasa da Avrupa tipi bir sanayileşmenin beraberinde getireceği "kesif proleter sınıf"ın isyancı tabiatından korkulmaktadır. Tek parti döneminin "imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle" şiarı ile sunulan halkçılık ve yine parti tarafından desteklenen köycülük söylemleri böyle bir arka planla okunabilir. Toplumsal dokuyu belirleyen köylülük durumunun yumuşak başlılığı, saflığı, sadeliği temsil eden yapısıyla proleter ideolojinin gelişimi karşısında bir çeşit katalizör işlevi yüklenebileceği düşünülmektedir. "Köylülerin köyde tutuldukları" bir sanayileşme modeli sunan köycülük ideolojisi gerekli teknolojinin köylere taşınması vasıtasıyla, geleneksel ilişkiler içinde tutulan bir işgücü potansiyeli yaratmayı hedeflemektedir.[45]

Pratik koşullar değerlendirildiğinde sanayileşme hedefini öncelikli sorunsal olarak gören, ancak "proleterleşmenin zehri"nden korkan "yönetici elit" cephesinden, ekonomik ve ehlileştirilebilir bir potansiyel sunan "çocuk emeği" bir çırpıda vazgeçilecek bir kaynak gibi görünmemektedir. Savaş ekonomisinin yarattığı olağanüstü koşullar nedeniyle yoksulluğun pençesinde kıvranmakta olan halk için de çocuğunun emeğini üretime katmaktan başka bir çare yok gibi gözükmektedir. Dolayısıyla, Cumhuriyet Türkiye'sinde çocuk emeğine olan yaklaşımı sadece kanuni mevzuat ve düzenlemelerle çözümlenebilecek bir "kontrolsüzlük" meselesi olarak değil, bunu yaratan zorunluluklar içinde değerlendirmek gerekmektedir. Mevzuattaki açıklıklar, kontrollü ve sistemli denetim uygulamalarının hayata geçirilmemesi aslında bilinçli bir seçimdir. Nitekim *İş* yazarı Pınar'a göre de: Çocuk çalıştırmanın zararları kadar faydaları da bulunmaktadır. Çünkü sanayi kalkınma altında ya da kuruluş aşamasında bulunan Cumhuriyet Türkiye'sinde pek çok fabrikalar kurulmuş, yatırım yapılmış ve işgücü açığı ortaya çıkmıştır. Buna son senelerde askerlik zorunluluğu sebebiyle askere alınan canlı iş gücü de eklenince çocuk işçi kullanımı adeta bir zorunluluk haline gelmiştir. Ayrıca ilk tahsil zorunluluğu çağında bulunan çocukları yetiştirecek okul, öğretmen kadroları yeterli gelişkinlikte değildir. Dolayısıyla hem iktisadi hem de sosyal sebeplerle çocuk emeğinin kullanımını tam anlamıyla engellemek mümkün değildir.[46] Ayrıca sanayide çalışan çocukların, başıboş kalan çocuklara nazaran bir kontrol ve denetim ilişkisi içinde bulunacağı, kendilerine çalışacak ve barınacak yer bulabilecekleri belirtilmektedir. "Bu çocukların sokaklarda sıhhi ve ahlaki himayeden mahrum dolaşmaları, sefaletin her türlü tehlikelerine maruz bulunmaları mı daha iyidir? Yoksa doktoru, mektebi, ahlaki kontrolü olan bir fabrikada para kazanarak çalışıp, yetiştirilmeleri mi?"[47]

Görülmektedir ki çocuk emeği kullanımını tümden reddeden bir yaklaşım söz konusu değildir. Ülkenin pratik gereklilikleri, sefalet koşullarında, başıboş kalan çocukları ıslah edecek, denetleyecek, eğitecek kurumların yeterli gelişkinlikte olmaması gibi sebepler sanayi şubelerini bile en azından iaşenin sağlanabileceği bir çatı, bir kontrol, denetim mekanizması olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Kessler *İş*'te yayımlanan bir yazısında çocuk emeğinin korunmasına dair mevzuat eksikliğinden, çocuk emeği üzerindeki denetimsizlikten ve bu konudaki ilgisizlikten yakınmaktadır. 1936 tarihli ilk İş Kanunu'nda, çalışan çocukları korumaya ilişkin ilkel biçimde de olsa kimi hükümlere rastlanmaktadır. Buna rağmen çocuğu korumak bakımından fazla bir şey yapılmamaktadır.[48] Türk İş Kanunu'nun bazı koruyucu hükümle-

ri "en az on işçi çalıştıran sınai iş yerlerinde çalışan çocuklar"ı kapsamakta, dolayısıyla kısıtlı kalmaktadır. Kanundan ilk tahsil çağında bulunan çocukların, yani 12 yaşını doldurmamış olanların dahi çalışabileceği anlamı çıkartılabilmektedir.[49]

Borçlar Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, İş Kanunu çocukları korumaya ilişkin kimi hükümler barındırmaktadır. Hıfzıssıhha Kanunu'na göre 12 yaşın altındaki çocukların fabrika ve imalathanelerde, "san'at müesseseleri"nde, maden işlerinde amele ve çırak olarak çalışması yasaktır. 12 ila 16 yaş arasında bulunan çocuklar için ise çalışma sınırı 8 saattir. Bu çocukların gece 20.00'dan sonra çalışmaları yasaktır.[50] İş Kanunu ise 16 yaşını doldurmamış çocukların günde 8 saatten fazla çalışmalarını yasaklamıştır. Bunlardan ilk mektebe devam edenlerin çalışma saatlerinin okula göre ayarlanması zorunlu kılınmıştır. Yine aynı kanunda 18 yaşına kadar olan çocukların çalıştırılması caiz olmayan işler, nizamnamelerde tespit edilecektir denmektedir.[51] Çocuklara yönelik bu koruyucu hükümler Cumhuriyet'in "gürbüz bir nesil yaratma" idealiyle ve dolayısıyla da nüfus politikalarıyla ilintilidir. Ancak II. Dünya Savaşı'nın yarattığı "fevkalade haller" bahane edilerek[52] yürürlüğe sokulan Milli Korunma Kanunu'nun neredeyse bütün koruyucu hükümlerini rafa kaldırmakta; örneğin "İş Kanunu'nun ellinci maddesinin küçüklere, kadınlara ait daimi hükümleri sanayi müesseseleri ile diğer iş yerlerinde tatbik olunmayabilir" demektedir. Ayrıca, Milli Korunma Kanunu'nda kadınlar ve 12 yaşından büyük kız ve erkek çocukların sanayi işlerinde ve 16 yaşından büyük erkek çocukların maden işlerinde çalışmaları hakkındaki 151, 1593 ve 3008. mevcut sınırlayıcı hükümleri, hükümet kararı ile tatbik edilmeyebileceği ifade edilmektedir. Böylece, askeri fabrikalarda, İstanbul Büyükdere Kibrit Fabrikası'nda, mensucat sanayiinde 12 yaşından büyük çocuklar günde 11 saat ve gece de çalıştırılabilmiş ve nihayet 16 yaşından büyük çocuklar maden işlerinde kullanılabilmiştir.[53] Milli Korunma Kanunu, dönemin emek politikalarında ve çocuk emeğinin himayesine ilişkin yaklaşımını anlamada önemli bir yer işgal etmektedir. Milli Korunma Kanunu ile birlikte çocuk emeğinin tanzimine ve çocukların himayesine ilişkin zaten yetersiz olan düzenlemelerin bile askıya alınması sağlanmıştır. Çocuk emeğini himaye politikalarını hayata geçirmek bir yana, erkek işgücünden boşalan alana çocuk ve kadın emeği de ikame edilmiştir.

Ahmet Makal'ın *Amele'den İşçi'ye* çalışmasında yer verdiği istatistiksel bilgiler Milli Korunma Kanunu'nun uygulamaya girmesi ile birlikte çocuk emeği kullanımının ne derece arttığını göstermektedir. İş ve İşçi Kurumu'nun gerçekleştirdiği ankete göre 1946 yılında 1.638 kuruluşta çalışan 11-22 yaş arasındaki işçiler toplamın %30'unu oluşturmaktadır.[54] Türkiye'de tarım, ev sanayii ve sanayi de çalışan çocukların tam sayısına ulaşmak mümkün olmasa da Makal döneme dair veri sunabilecek kimi istatistiksel bilgilere ulaşmıştır. 1937 yılından itibaren İş Kanunu kapsamındaki işçilere yönelik istatistikler, 1937, 43 ve 47 yılları arasında göreli bir karşılaştırma olanağı sunmaktadır.[55] 1937 yılında İş Kanunu kapsamında 265.341 kişi çalışmaktadır, bunun 23.347'sini, yani %8,80'ini çocuk işçiler oluşturmaktadır. 1943 yılında çalışan sayısı 275.083 iken, çocuk işçi sayısı 51.871 (%18,86) olarak hesaplanmıştır. 1947'de 289.147 işçinin 20.845'i, yani %7,21'i çocuk işçilerden oluşmaktadır.

SERSERİ ÇOCUKLARI İŞ HAYATINA KAZANDIRMA

Çocuk emeği konusunun bir diğer bileşenini de "serseri" ve "başıboş" çocukları toplum hayatına katmak ve onlardan emek gücü olarak faydalanmak gayesi oluşturmaktadır. Aslına bakılacak olursa "çalışmaya gücü olduğu halde serserilik yapanlar"ı "iş ile ıslah etme" fikri 16. yüzyıldan bu yana Avrupa'yı ve Osmanlı'yı meşgul etmiş bir konudur.[56] 16, 17 ve 18. yüzyıllarda İstanbul'daki dilencilerin çalışmaya muktedir olanları yol yapımı işleri ya da muhtelif işlerde çalıştırılmak üzere toplatılmıştır.[57] Bu konuda en dikkate değer çabalardan biri ise 1909 tarihli "Serseri Kanunu"dur. Bu kanuna göre "mahkeme kararı ile serseriliği sabit olanlar" bayındırlık ya da belediye işlerinde ya da devlete ait müesseselerde çalıştırılacaktır.[58]

Serseri ve başıboş çocukları "işe alıştırmak" yoluyla ıslah etmek meselesi, tek parti döneminde de tartışılan konulardan biridir. Bu konuda Fındıkoğlu "Çocukları Kurtarma Yurdu" başlıklı bir yazı kaleme almıştır: İttihad ve Terakki Partisi serseri çocuklara gece barınabilecekleri bir çatı verebilmek amacıyla Tophane'deki Yamalı Hamam'ın belediyece kiralanmasını temin etmiştir. Rivayet odur ki Yamalı Hamam'ın "serkeş nüfusu" mütarekenin karışık günlerinde, partiye bazı siyasi hizmetlerde de bulunmuştur. Daha sonra Yamalı Hamam Barındırma Yurdu alanı genişletilerek Galata Kurtarma Yurdu'na dönüştürülmüştür. Bu yurdun amacı güçlü serkeş çocukları ıslah ederek, memleketin ihtiyacına uygun kimi sanatlarda yetiştirmek olarak düşünülmüştür. Ancak buradaki "güçlü" vurgusu çok önemlidir. Çünkü Çocukları Kurtarma Yurdu'nun hedef kitlesini bütün "serseri, anormal, kimsesiz" çocuklar değil, "yalnız serseri, güçlü, fakat metruk bırakılmış,

İmam aynı zamanda beden eğitimi öğretmenliği yapıyor.

normalleşmeleri muayyen nisbetler dâhilinde mümkün olan serseri çocuk tipi"[59] oluşturmaktadır. Bir iş muhitine sokulup, topluma entegre edilebilecek tipler seçilmiştir. Yurt devlet ve belediyenin parası ile kurulacak iş atölyelerinden ziyade, piyasanın içinde çocuk yetiştirmekten yanadır. Çocuklar dışarıdaki işletmelerde çalıştırılabilecek, işletme patronları ile öğretmenler arasında daimi bir temas mevcut olacaktır. Böylece çocuklar piyasanın ihtiyaçlarına göre şekillenecek, devlet memuru olmayacaklardır. Derslerin programları pedagogların önerilerine göre hazırlanacak ve öğrenciler "iş başında olduğu gibi" derslerde faal olarak görev alacaklardır. 1933'te yedi misafiri olan yurt daha sonra 125 çocuğu ıslah ederek, iş güç sahibi yapmıştır. Bunlardan bir kısmı şunlardır. Hüseyin: Güneysu vapurunda kamarot yardımcısı, Ahmet: Pera Palas'ta aşçı yamağı, Mehmet: Beykoz Kundura Fabrikası'nda bir lira gündelik ile çalışmakta, Recep: Cilacılık yapmakta, Mustafa: Taksim Sineması'nda makinist yardımcısı.[60] Fındıkoğlu 1933- 38 yılları arasında faal bir şekilde iş gören ancak 1938'den sonra artık eski haliyle mevcut olmayan bu yurt deneyiminin son derece faydalı olduğunu ve yaygınlaşmasının önemini işaret etmektedir. Bu yurtlara aynı zamanda Cumhuriyet ilkelerine uygun vatandaşlar yetiştirilmesi konusunda da misyon biçmektedir. Nitekim bir Alman yazarı şöyle demiştir "Bu yurd serseri çocuklar için bir ceza yeri değil, kendilerinin mahrum olduğu bir aile yuvasıdır. Bu yuva onları Cumhuriyet Türkiye'sine layık birer vatandaş haline getiriyor."[61]

Yeni "nesil yaratma" arzusu Kemalist devrimin ilkelerini, ideolojisini tamamen özümsemiş, sadık, hürmetkâr ve Cumhuriyet değerlerini topluma yaymada militanca (öncü) ve idealist bir rol üstlenen "örnek nesli" oluşturmaya ilişkin düzenli bir devlet politikasıdır. Nitekim 1931 tarihli CHP programında şöyle denmektedir: "Kuvvetli cumhuriyetçi, milliyetçi ve laîyik vatandaş yetiştirmek tahsilin her derecesi için mecburi ihtimam noktasıdır."

Kadın öğretmen öğrencilerin ellerinin temizliğini kontrol ediyor.

Le Miroir du Monde, "10 Sene Sonra Türkiye Cumhuriyeti Özel Sayısı", 11 Kasım 1933.

"ÇOCUK MESELESİ"NİN TÜRKLÜĞÜ

İş dergisinin "Yeni Türkiye'de Çocuk" sayısı incelendiğinde "çocuk meselesi"nin son derece baskın bir Türkçülük söylemi ile beraber tartışıldığı gözlenmektedir. *İş* dönemin politikalarıyla uyumlu bir şekilde Türkçülüğü değil, yalnız Türk'ün yavrularını aç, başı açık ve yalınayak görme hadisesine derman aramaktadır."[62]

İş'in çocuk meselesine yaklaşımının arka planını ve dönemin temel ideolojik haresini oluşturan Türkçülüğün "çocuk meslesi"nde yaklaşımda ne kadar temel bir motif olduğunu algılamada Ziyaeedin Fındıkoğlu'nun "Çocuklarımızın İsimleri" çalışması dikkate değerdir. Fındıkoğlu, Soyadı Kanunu ve uygulamalarına yönelik gelişmeleri "Avrupalılaşmış Türkiye'yi gerçekleştirmek" açısından son derece yerinde bulmaktadır. Ancak uygulamalara inildiğinde İçsel, Koter, Soler, Anday, Sunay, Gensoy vs... gibi "aile ismi" addedilen yeni adların milli hüviyetleri belirlemede son derece kafa karıştırıcı olduğunu ifade etmektedir. Fındıkoğlu'nun bir başka itiraz noktası ise öz isimlerin de yeterince milli olmamasıdır. "Türklük tarihinin heybetli mahkemesi karşısında mesuliyetten titreyerek kaytettiğimizlorijinal metne dokunmadık] ve pek yanlış olarak "Soyadı" addedilen garip kelimeler, isim meselemizde Avrupalılaşmamızı tahsil edecekler mi? Bu suale hemen cevap verebiliriz: Hayır!"[63]

Fındıkoğlu'na göre çocuklarına gayri kavmi, gayri milli isimler verenler başka milliyetlerin esiri olmaya nam-

zet milletlerdir. Buna rağmen kendi öz heybetlerini muhafaza eden milletler çocuklarının isimlerine de nezaret etmektedir.[64] Dolayısıyla "Türk babalarının çocuklarına taktıkları Renç, Gey, Cent, Ayla, Yanti, Arman, Figen... ilh. gibi ne idüğü belirsiz piç kelimelere Türk nüfus idarelerinin ses çıkarmaması teessüfe değer"dir.[65] Anlaşılmaktadır ki Fındıkoğlu isimlerin Türkleştirilmesini milli inkılâbın bir meselesi, yeni nesil yaratma hamlesinin zorunlu bir parçası olarak görmektedir. Türk çocuğu baştan sona milli inkılâbın değerlerine göre şekillendirilmek istenmektedir. İsim meselesi özel bir mesele olmaktan çıkmış, inkılâbın temel bir sorunsalı olarak, milli şerefin korunması, egemenliğin tanınması, inkılâba yaraşır Türk gencinin yetiştirilmesi ile bir tutulmuştur.

SONUÇ

İş, "çocuk meselesi"ni resmi söylemle uyumluluk arz eden bir bakışla değerlendirmektedir. Dolayısıyla bu konu üzerinden, tek parti döneminin nüfus ve emek politikaları, iktisadi çizgisi, döneme damga vuran baskın Türkçü ton gibi pek çok konuda fikir sahibi olmak mümkündür. "Çocuk meselesi" gibi özel bir alan üzerinden yapılan bir değerlendirme, döneme dair genel bir fotoğrafa ulaşmayı mümkün kılmaktadır.

DİPNOTLAR

"Bu çalışmanın bütün aşamalarına yönlendirme ve katkılarıyla destek veren Yrd. Doç Dr. Murat Koraltürk'e ve Dr. Nurşen Gürboğa'ya teşekkür ederim.

1 Dilaver Düzgün, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Folklor ve Halk Edebiyatı İle İlgili Çalışmaları*, Ankara: T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 73.

2 Ziyaeddin Fındıkoğlu (1902- 1974) çok yönlü bir sosyal bilimcidir. Bunda şüphesiz ki yetiştiği dönemde sosyal bilimlerde ayrışmanın henüz netlik kazanmamasının da etkisi bulunmaktadır. Fındıkoğlu yeni kurulmakta olan cumhuriyetin açtığı bakir sosyal mecraların birçoğuna el atmıştır, döneminin entelektüel dünyasına damga vuran inkılâpların fikir babası olan Ziya Gökalp'in fikirlerini benimsemiştir. Fındıkoğlu yaşamı boyunca 3.000'in üzerinde bağımsız araştırma, deneme ve yazı yayımlamıştır.

3 Orhan Tuna ve Gerhard Kessler "sosyal siyaset"in gelişiminde önemli rol üstlenmiş iki kişidir. Tunave Kessler İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü'nde birlikte çalıştılar. Tuna, Sosyal Siyaset konularının hem teorik gelişimine hem de pratik gelişimine destek verdi. Tuna 1948'den itibaren Sosyal Siyaset Konferansları'nın düzenlenmesinde aktif rol almıştır.

4 Yine sosyal siyaset ekolünden olan Ömer Lütfi Barkan ve onun dışında Hilmi Ziya Ülken, Mümtaz Turhan, Mükrimin Halil, Hüseyin Fehmi İmer, Nadir Nadi, Peyami Safa, Fahrettin Kerim Gökay, Sühi Dönmezer, Tarık Zafer Tunaya dergide yazı ya da çevirileri yayımlanan isimlerdir.

5 Sosyal Siyaset ekolü üzerine detaylı bilgi için bkz. Aykut Kansu, "Tek Parti Döneminde Bir Radikal Muhalazakar Politika Mektebi Olarak 'Sosyal Siyaset'", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakarlık*, Cilt 5, İstanbul: İletişim, 2004, s. 622-631.

6 Selim Deringil, *Denge Oyunu: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 16.

7 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt 2 (1938-1950), İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967, s. 205-206.

8 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s. 81.

9 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu : Tek Partili Rejimde Azınlık Karşıtlı Politika Örneği*, İstanbul: Belge Yayınları, 1992, s. 29.

10 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 258.

11 Tezel, a.g.e.,s. 258.

12 Ali Kemal Meram, *İsmet İnönü ve İkinci Cihan Harbi: Bu Harpte Türk Siyaseti*, İstanbul: Ask Yayınevi, 1945, s. 84.

13 Adnan Güriz, *Türkiye'de Nüfus Politikası ve Hukuk Düzeni*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. İnternet Baskısı(1.y), 4. Bölüm, s. 74. http://auhf.ankara.edu.tr/kitaplar/hukuk-tarihi-felsefesi-ve-sosyolojisi/turkiyede-nufus-politikasi-ve-hukuk-duzeni-prof-dr-adnan-guriz/ [9/05/11].

14 Güriz, a.g.e., s. 74.

15 Güriz, a.g.e, 4. Bölüm, s. 43.

16 *CHF Nizamnamesi ve Programı*, "Altıncı kısım: İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat", Ankara: TBMM Matbaası, 1931, s. 37.

17 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Kemalist Tek Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u*, Cilt 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 88.

18 Mesut Doğan, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı 23, Ocak 2011, s. 298.

19 Güriz, a.g.e. s. Bölüm, s. 175. Evlilikdışı birleşmelerin ve bu birleşmelerden olan çocukların tesciline ilişkin bukanuna göre, evlenmelerine bir engel bulunmamış olduğu halde bir aradayaşayıp evlilik dışı çocuk yapan çiftlerin çocukları bu çiftin kütüğüne geçirilecektir.

20 Güriz, a.g.e. 5. Bölüm, s. 176.

21 Güriz, a.g.e. 5. Bölüm, s. 178.

22 Güriz, a.g.e, 5. Bölüm, s. 180.

23 *İş*, Cumhuriyetin XX'nci Yılında Çocuk Meselesi Sayısı. "İktibaslar. Tarih Boyunca Çocuk", Cilt. 9, Sayı 34. 1943, s. 240.

24 *İş*, a.g.e, s. 243.

25 *İş*, a.g.e, s. 244.

26 *İş*, a.g.e, s.244.

27 Parla, a.g.e, s. 71.

28 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Mustafa Özdağsık. *Cumhuriyet Dönemi Yeni Bir Nesil Yetiştirme Çalışmaları 1923-1950*. Konya: Çizgi Kitabevi, 1999.

29 Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 23, Cilt: VIII, Mart 1992. http://www.atam.gov.tr/index.php?Page-Dergilerenk,GlcenikNo-581

30 Salâhettin Pınar, "Sanayi'de Çocuk İşçiler ve İşçi Çocukları", *İş*, aynı sayı, s. 202 [9/05/11].

31 Orhan Tuna, "Sanayide Çocuk Sa'yi ve Çocuk Sa'yının Korunmasına Matuf Mevzuat". *İş*, aynı sayı, s. 214-220.

32 Tuna, a.g.e, s. 215-216...

33 A.g.e. s.216.

34 A.g.e, s. 216.

35 A.g.e. s.216.

36 A.g.e, s. 217.

37 A.g.e, s. 217.

38 A.g.e, s.217.

39 A.g.e, s. 217-218.

40 A.g.e, s. 218.

41 A.g.e, s. 219.

42 A.g.e, s.219.

43 Ahmet Makal, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri, 1930'lu ve 40'lı yıllar", AnkaraÜniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Gelişme ve Toplum Araştırmaları Merkezi Tartışma Metinleri, No, 44. Mart 2002 s. 4, http://www.politics.ankara.edu.tr/eski/dosyalar/tm/SBF_WP_44.pdf [9/05/11].

44 Makal, a.g.e, s. 7-8.

45 Bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Köycülük", *Modern Türkiyede Siyasi Düşünce: Kemalizm*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 284-297.

46 Pınar, "Sanayi'de Çocuk İşçiler ve İşçi Çocukları", s. 202-203.

47 Pınar, a.g.e, s. 203.

48 Gerhard Kessler, "Türkiyede Çocuk Sayı'", *İş*, aynı sayı, s. 70.

49 Kanunda her işveren işyerinde çalıştırdığı 12 yaş ve üstü çocukların ayrı ayrı cetvellerini yapmaya mecbur tutulmuştur, Bu hükümden 12 yaş altı çocukların çalıştırılamayacağı anlamı çıksa da bu konuda katî ve net bir düzenleme yoktur. (Kessler, a.g.e, s. 71)

50 Orhan Tuna, "Sanayide Çocuk Sa'yi ve Çocuk Sa'yının Korunmasına Matuf Mevzuat" *İş*, s. 221-222.

51 A.g.e. s. 222. Bu nizamnamenin 6 ay içinde düzenlenmesi beklenirken Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü ancak 1948 yılında çıkarılabilmiştir.

52 Bunun bahane olduğu şurdan bellidir. Savaş bitmiş halde mükellefiyet uygulamaları devam etmiş, 1946'da "üretimin ciddi dar boğazlarını engellemek amacıyla" bir yıllık daha geçiş dönemi uygun görülmüştür. Ereğli Kömür İşletmesi'nde zorunlu çalışmaancak 1 Eylül 1947'de kaldırılabilmiştir. Buna rağmen kadın ve çocuk emeğinin korunmasına karşın hukuksal düzenlemeyi dar altan hükümler son derece kârlı bir mekanizma yaratığından ancak 1959 yılında kaldırılmıştır. Şu halde Milli Korunma Kanunu olağanüstü hale yönelik bir kanun olmaktan öte bir nitelik kazanmış, emek gücünü baskılamada, sömürü oranını artırmada önemli bir araç işlevi görmüştür.

53 Tuna, a.g.e, s. 222.

54 Ahmet Makal, *Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 337.

55 Bkz. Tablo VIII. "Türkiye'de İş Kanunu Kapsamına Giren Ücretliler İçerisinde Çocuk Çalışanlar (1937-1943)" Makal, *Ameleden İşçiye...*, s. 339.

56 Bukonuda detaylı bilgiçin Bkz. Nadir Özbek, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilencilik ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, Sayı 64, Nisan 1999, (34-43).

57 Özbek, a.g.e, s. 36.

58 Özbek, a.g.e, s.34.

59 Ziyaeddin Fındıkoğlu, "Çocukları Kurtarma Yurdu" *İş*, aynısayı, , s. 207.

60 Fındıkoğlu, a.g.e, s. 209.

61 A.g.e, s. 211.

62 *İş*, "Yeni Türkiye'de Çocuk", aynı sayı, s. 61.

63 Ziyaeddin Fındıkoğlu, "Çocuklarımızın İsimleri", *İş*, aynısayı. s. 132.

64 A.g.e., s. 137.

65 A.g.e. s.137.

91 YIL ÖNCE ESKİŞEHİRDE 1 MAYIS

YÜCEL DEMİREL

1920 yılında Eskişehir'de çıkan İşçi *gazetesinin yayınladığı bir ilanı sunuyoruz. 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamalarıyla ilgili olan bu ilanda Şerif Manatof'un bir konferans duyurusu yer alıyor. Eskişehir'de Zevkâbâd Tiyatrosu'ndaki konferansta Manatov Sovyetler Birliği hakkında bilgiler vereceğini söylüyor. Bu konferansla ilgili bazı bilgiler Mete Tunçay'ın* Türkiye'de Sol Akımlar *kitabında yer almaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu metin gazetede yayınlanmış ve ayrıca ilan olarak da basılmıştır. 12x28 cm. boyutlarındaki ilana 2 paralık "rüsûm-ı matbûa" pulu da yapıştırılmıştır. Belgeyi sağlayan Sayın Hasan Saltık'a teşekkür ederim.*

Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925 kitabından Şerif Manatov hakkındaki dipnotu – s. 316/ dn.123.– aynen alıntılıyorum:

Şerif Manatov, Başkırt Cumhuriyeti adına 24 Mayıs 1920'de Ankara'ya gelmiştir: G. Jaeschke, "Neues zur russisch-türkishchen Freundschaft von 1919-1939," *Die Welt des Islams* (Yeni Seri), cilt VI, No. 3-4, s. 222. Manatov için bak. A. Taymas, *Rus İhtilâlinden Hatıralar*, I, s. 89- 90 ve R. Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, s. 158.

Eski Başkırt Cumhurbaşkanı, Zeki Velidi Togan'ın Şerif Manatov hakkında verdiği bilgiler için bak. Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 477-78/n. 292.

Bir İngiliz gizli haberalma raporuna göre, Eskişehir'de çıkan *İşçi* gazetesinin 28 Nisan 1920 tarihli sayısında şöyle bir ilân yayınlanmıştır:

"Moskova'da İslâm komiserliğinin eski üyelerinden Şerif Manatov Rusya'da yer alan büyük değişiklikler ve bunların anlamı üstüne yakınlarda bir konferans verecektir. Bu toplantının zamanı ve yeri ayrıca bildirilecektir."

12 Mayıs 1920 tarihini taşıyan bu rapora göre, Manatov'un 1919 Temmuz'unda İstanbul'da Bolşevik propagandası yaptığı haber verilmiştir. Manatov yakınlarda Moskova'dan İstanbul üzerinden olmalı!] gelmiş ve belli ki, faaliyetlerini *İşçi*'de yayımlayan milliyetçiler tarafından resmen kabul edilmiştir. *İşçi*, köylülüğün çıkarlarını temsil etme iddiasında olan bir yayın organıdır.

3 Haziran 1920 tarihli bir başka rapor şunları ekliyor: Şerif Manatov konferansında, Türkiye'nin güvenliği için, Millet Meclisi'nin Bolşevik ilkelerine bağlılığını resmen açıklamasının zorunlu olduğunu belirtmiş ve Rus Bolşeviklerinin Erzurum'daki Türk ordu birlikleriyle el ele verdiğini haber aldığını da söylemiştir. Bunun üzerine toplantı, Millet Meclisi'ne böyle bir açıklama yapılması için telgraf çekmiştir. Bu telgrafın Meclis'te çok fırtınalı tartışmalara yol açtığı bildiriliyor.

Bir başka Bolşevik propagandacısı da, bu yakınlarda Eskişehir'de bulunan ve bir ajana, yeni Azerbaycan hükümetinin Türklerle işbirliği yapmak üzere olduğunu söyleyen Dr. Akif Ahmedov'dur. F.O. 371/5169 E. 6955/262/44. [British Public Record Office'teki bu kaynaklardan yararlanabilmemizi, Sayın Zafer Toprak'a borçluyuz.]

Türkiye'de Sol Akımlar 1908- 1925 kitabından *İşçi* gazetesi hakkındaki bir dipnot – s. 71/ dn. 21. [Foreign Office Arşivil 371/5168 E. 5861/262/44. Aynen alıntılıyorum:

"T.S.F.'nin İstanbul'da Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray... şubeleri açılmış; Yunan işgali sırasında Eskişehir'de de bir şubesi olmuştur. Bak. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, s. 463, ve *Yeni Hayat*, Sayı 2 (25 Mart 1922) arka kapak.

G. Haris, T.S.F. Eskişehir Şubesinin 1919-1921 yıllarında faaliyet gösterdiğini ve *İşçi* adında bir gazete çıkardığını belirtmektedir: *The Origins of Communism in Turkey*, s. 38. Ayrıca bak. Aşağıda s. 320- 321'deki çerçeve:

"Bakû örgütüne Rapor."

İsmail Okyay'ın *Elli Yıllık Eskişehir Basını* (1958) adlı kitabında (s. 190), *İşçi* gazetesinin mutasarrıflıktan aldığı çıkış ruhsatının sureti verilmektedir:

"Siyaset ve şahsiyetten bahsetmemek üzere intişar edecek olan ticarî ve iktisadî *İşçi* gazetesi mecmuası sahib-i imtiyazı Abdullah Necmettin ve müdir-i mes'ulü Behram Lütfi (Turan mektebi ikinci müdürü) beyler Matbuat Kanununa tevfikan evsaf ve şerait-i lâzimeyi haiz olmakla işbu ilmühaber ita'kılındı. 28 Ağustos 1335 (1919) Eskişehir Sancağı Tahrirat Kalemi Müdürü Muharrem."

Aynı kitabın ileriki sayfalarında da (s. 220-22), ek bilgiler sunuluyor: "*İşçi* gazetesi sahibi, Ticaret Matbaası sahibi Abdullah Necmettin Başiplikçi, mes'ul müdürü Ziya Bey (Edirne Valisi ve Şûrâ-yı Devlet âzası idi), başmuharriri İbrahim [İsmail olacak] Hakkı Çevik (Eskişehir mebusu idi) [1890- 1950], yazarı Adanalı avukat Ahmet Cevdet beylerdi" ve "*İşçi* gazetesinin başlığı altındaki veciz yazı: (İşsizlikten, emeklerinin karşılığını alamamaktan, her nevi tegallüpten ezilen halkın, bilhassa işçi, çiftçi, esnaf takımının faidesine çalışır)." Sayın Kerim Sadi'nin bize gönderdiği 16 Ağustos 1966 tarihli bir mektuba göre, T.S.F.'nın burada sıralananlardan başka "Edirne Merkez Şubesi de kurulmuştu. Edirne'nin bazı civar köylerinde de Partinin teşkilâtı vardı."[2]

DİPNOTLAR

1 MT, TSA 1908- 25, s. 316/ dn. 123

2 MT, TSA 1908- 25, s. 71/ dn. 21

Mühim Konferans

Sosyalist Bayramı Münasebetiyle

Rusya İnkılâbı esnasında Rusya'da bulunan ve hürriyet-i içtimaiye ve siyâsiyeye yakından temas ve iştirâk eden Rusya meclis-i müessisân azasından Moskova İslam Komiserliği azasından Şerif Manatof Efendi Mayıs'ın birinci Cumartesi günü öğleden sonra alafranga saat üçte Eskişehir Zevkâbâd Tiyatro salonunda umuma hitaben bir konferans verecektir.

Rusya inkılâbı hakkında doğru ve bi-tarafâne malumat almak arzu edenlerin vakt-i muayyeninde tiyatro salonunda bulunmaları ilan olunur.

Duhûliye yoktur.

Konferansa herkes gelebilir. Bayram münasebetiyle İşçi gazetesi fevkalade olarak intişar edecektir.

Busene, nümâyişten sarf-ı nazar edilmiştir. Yalnız alafranga sabah saat dokuzda, proleterya sınıfına mensup zavât yani işçi, çiftçi, esnaf, muallim, memur, amele kardeşlerin iştirâkiyle İşçi idaresinde, (Ticaret Matbaasında) içtima edilecek ve daire-i hükûmete gidilecektir.

İşçi çiftçi, esnaf, muallim, memur, amele kardeşlerden arzu edenlerin sabahleyin, idarehanede mevcut bulunmaları mercûdur.

Gelecek seneki bayram, mızıka ve bayraklarla tesid edilecektir ahvâl-i hazıra dolayısıyla sâkin bir halde bayramı karşılamak mecburiyeti hasıl oldu.

Proletarya kardeşlerden af dileriz.

İşçi

مهم قونفرانس

سوسیالیست بایرامی مناسبتیله

روسیه انقلابی ثناسنده روسیه ده بولنان وحریت اجتماعیه وسیاسیه یه تقیدن تماس واشتراك ایدن روسیه مجلس مؤسسان اعضاسندن وموسقوا اسلام قومیسرلکی اعضاسندن شریف مانا وف افندی مایسك برنجی جمعه ایرتسی کونی اوکله دن صوکره الافرنقه ساعت اوچده اسکیشهر (زوق آباد) تیاترو سالونده عمومه خطاباً برقونفرانس ویره جکدر .

روسیه انقلابی حقنده دوغری وبیطرفانه معلومات آلمق آرزو ایدنلرك وقت معینده تیاترو سالونده بولنملری اعلان اولنور دخولیه یوقدر .

قونفرانسه هر کس کله بیلیر . بایرام مناسبتیله ایشچی غزته سی فوق العاده اولهرق انتشار ایده جکدر .

بو سنه ، غایه دن صرف نظر ایدلمشدر . یالکز الی فراقه صباح ساعت طقوزده ، پروله تاریا صنفنه منسوب ذوات یعنی ایشچی ، چیفتچی ، اصناف ، معلم ، مأمور ، عمله قارداشلرك اشتراکیله ایشچی اداره خانه سنده ، (تجارت مطبعه سنده) اجتماع ایدیله جك و دائرهٔ حکومته کیدیله جکدر .

ایشچی ، چیفتچی ، اصناف ، معلم ، مأمور ، عمله قارداشلردن ارزو ایدنلرك صباحلین ، اداره خانه ده موجود بولنملری لزوم وجودر

کله جك سنه کی بایرام ؛ موزیقه ؛ وبیراقلرله تسعید ایدیله جکدر احوال حاضره مطولا بیله ساکن بر حاله بایرامی قار . یشیلامق مجبوریتی حاصل اولدی .

پروله تاریا قارداشلردن عفو دیلهرز . .

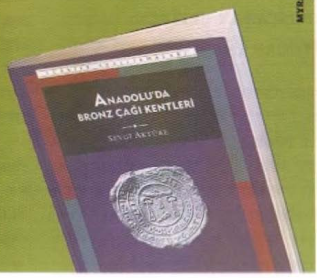
ایشچی

ANADOLU'DA BRONZ ÇAĞI KENTLERİ
SEVGİ AKTÜRE

Kentler, tarih boyunca en devingen öğe oldu, toplum yaşantısında belirgin izler bıraktı. Sevgi Aktüre, Anadolu'da kent ve kentleşme tarihi üzerinde yapılmış çeşitli araştırmaların sonuçlarını bir araya getirip bunlardan yeni sentezler üretti. Anadolu kentlerinde mekânsal yapı değişimi ile bu yapıyı belirleyen sosyo-ekonomik süreçler arasındaki nedensellik ilişkilerinin irdelendiği bu kitap, araştırmacılar, özellikle kent plancıları için önemli bir kaynak.

Tarih Vakfı Yurt Yayınları
ISBN-975-333-01, Ocak 1997, İnce Kapak, 12,00 YTL

MYRA

MISIRLI PRENSESLERİN RUS EŞLERİ

VLADİMİR BELYAKOV

Rus hanımların Mısırlılarla evlenmesi 1960'larda Nil sahilinden Volga'ya ilk öğrencilerin gelmesiyle sıradan bir hal almıştır. Rusya'dan Mısır'a turist akınının kitlevi hale geldiği 21. yüzyılın başından itibaren bu tür nikâhların artık binlercesi kıyılır. Fakat Mısırlı hanımların Ruslarla evlenmesi tamamen farklı bir konudur. Bir süre önce bir gazete böylesi bir nikâh haberini sansasyon olarak sunmuştu. Mısırlı hanımların Ruslarla evlenmesinin tarihi neredeyse yüz yıla yakındır: üstelik burada sıradan Mısırlılar değil, prensesler söz konusudur.

1920'lerde çekilmiş bir fotografta, Yurkeviç ile Saliha'nın oğlu ve Yurkeviç'in annesi.

Yurkevičlerin aile arması.

Юркевичи.

RUSÇADAN ÇEVİREN:
VÜGAR İMANOV

PRENSES SALİHA OLAYI

10 Mayıs 1906 tarihinde Mısır Hıdivi II. Abbas Hilmi'nin kuzeni olan iki çocuk (dört yaşlı Nabil ve üç yaşlı Nabile'nin) annesi 23 yaşındaki Prenses Saliha, 27 yaşındaki eşi Prens Muhammed İbrahim'in Paris'te bir araba kazasında ölmesi sonucunda dul kalmıştı. İki sene sonra Saliha Paris'te Rus asilzadelerinden Vladimir Vasilyeviç Yurkeviç ile karşılaştı. Öyle görünüyor ki daha önceden birbirilerini tanıyorlardı, çünkü asrın başlarında Yurkeviç Mısır'daki Rus diplomatik temsilciliğinde kâtip olarak görev yapmıştı. Bir süre sonra birbirlerine âşık olduklarını anladılar ve evlenmeye karar verdiler.

Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi'nde "Prenses Saliha ile Yurkeviç'in evliliği" başlıklı kalın bir dosya muhafaza edilmektedir. Bu dosyadaki bir belgede şunlar yazılıdır: "Orlov vilayeti Spasskoe Vyazovoe köyü kütüğüne kayıtlı 24 Haziran 1875 doğumlu Lutherci inancına sahip asilzade Vladimir Vasilyeviç Yurkeviç ile 19 Eylül 1883 doğumlu İslam inancına sahip Osmanlı tebaasından dul Prenses Saliha Mehmet İbrahim'in nikâhları bin dokuz yüz dokuz yılında Petersburg'daki Kurtarıcı İsa Lutherci Kilisesi'nde papaz Sanders tarafından kıyılmıştır."

Prenses Saliha'nın Rusya'da evlenmesi, akrabaları arasında hiddetli tepkilere yol açtı. Ama bu tepkiler Saliha'nın yeni eşinin beklenilen düzeyde asil bir aileden gelmemesiyle ilgili değildi. Kanunlarda yansımasını bulan dini gelenek, Müslüman bir kadının Hıristiyan bir erkekle nikâhlanmasını kesinlikle yasaklıyordu. Neticede Hıdiv Abbas Hilmi ceza olarak Saliha'yı hıdiv ailesinden ihraç etti. Yerli mahkeme emlâkı üzerinde tasarruf hakkını sınırlandırdı ve sabık prensesin emlâkını idare edecek bir kayyum atadı ki, bu kayyum da gelirlerin sadece küçük bir kısmını -hem de zamanında değil, gecikmelerle- Saliha'ya gönderiyordu.

Genç aile zor durumda kalmıştı. Sıcaklara alışkın olan Saliha için soğuk

iklimli Petersburg'da yaşamak zordu, eşiyle birlikte Mısır'a yerleşmesi ise imkânsızdı. Sonunda Avrupa'ya gitmeye karar verdiler ve Londra'ya yerleştiler. Hatta burada Yurkeviç, eşinin ismini İngiliz tarzında Sully olarak telaffuz etmeye başladı. Bu arada prenses maddi sıkıntı çekmeden geniş imkânlarla yaşamadıysa da eşi çok da varlıklı değildi. Üstelik bir sene sonra aileye yeni bir erkek çocuk katıldı; ebeveyni ona keza İngiliz tarzında Vully ismini verdiler. Bu durumda ne yapıp yapıp Saliha'nın mülklerini ve vatanında yaşama hakkını geri almak gerekiyordu.

Rus tabiiyetine mensup birisiyle evlenen Mısırlı prenses, Rusya tabiiyetini otomatik olarak elde etmişti. İşte şimdi bundan faydalanmaya karar verdiler. Her ne kadar Mısır o sırada fiilen bir İngiliz sömürgesi idiyse de, formel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, Rusya dahil Avrupa'nın önde gelen devletleriyle kapitülasyon rejimi uygulanmaktaydı. Bu da, söz konusu devletlerin vatandaşlarının yerel makamlar tarafından yargılanamayacağını ve mal varlıklarına el konulamayacağını öngörmekteydi. Yurkeviç daha önce Mısır'da çalışmış olan Rus diplomatların yardımına başvurdu; muhtemelen bunlardan bazılarıyla şahsen tanışıyordu.

Mahkeme süreci çok uzun sürdü, ancak Saliha kaybetti. Mısır mahkemesi onu Rus uyruklu olarak kabul etmedi, çünkü kıyılan nikâh yerel kanunlara aykırıydı.

Belgeleri karıştırırken şöyle düşünüyordum: Mısırlı prenses aşkı uğruna gurbette, hem de ihtiyaç içinde mi yaşayacaktı? Ve sonunda aşkın kazandığını görünce çok mutlu oldum.

Yurkeviç hiç de kolay olmayan, ama mevcut durumda tek çıkış yolu olan bir girişimde bulundu ve İslâm dinini kabul etti. Artık Rus asilzadesi şu adla bilinecekti: Abdurrahman Şeyh Celâleddin Muhammed. 21 Aralık 1913 tarihinde Saliha ile nikâhı yeniden, ama bu sefer Londra Camii'nde kıyıldı.

10 Mayıs 1906 tarihinde Mısır Hidivi olan Prenses Salihu'nun kuzeni II. Abbas Hilmi.

Şimdi sıra Rus diplomatlara gelmişti: Yurkeviç'in böyle bir girişimde bulunmaya hakkı olup olmadığını saptamak gerekiyordu. 19 Ocak 1914'te Mısır'daki Rus elçi A. A. Smirnov, payitaht Petersburg'a gönderdiği telgrafta şu soruyu sordu: "Mevcut yasalara göre Hıristiyan inancından resmen çıkmak caiz ve ceza gerektirmeyen bir davranış mıdır?" Yirmi gün sonra Rusya Dışişleri Bakanlığı'nın Hukuk İşleri Dairesi bu soruya şu cevabı verdi: "Hıristiyanlıktan Hıristiyan olmayan inanca geçmek caiz olmamakla birlikte cezaya da tâbi değildir."

Bununla da arşivdeki yazışmalar kesiliyor. Sanırım artık Yurkeviç, yani Celâleddin Muhammed'in ailesiyle Mısırlı akrabaları ve makamları arasındaki sorunlar çözülmüştü. Bu ailenin daha sonraki kaderi hakkında Rusya arşivleri sessiz kalmaktadır.

Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın şeceresine göre Saliha 1953 yılında vefat etmiştir. Aynı yılda ilk evliliğinden olan kızı Nabile de öbür dünyaya göç etmiştir. Ama kardeşi Nabil 1977'ye dek yaşamıştır. Söz konusu şecerede ne Yurkeviç, ne de Saliha ile oğlu Vully hakkında bir kayıt vardır.

2002 yazında arşivde Prenses Saliha ile Yurkeviç'in evliliğine dair dosyayı bulduğumda *Trud* gazetesinde konuyla ilgili bir yazı yayımladım. Sully ile Vladimir'in torunlarının hayatta olduğuna ve okurlardan birinin onları nasıl bulacağımı söyleyeceğine inanıyordum.

Ancak bunun için altı yıl beklemem gerekti. 2008 sonbaharında Vladimir Yurkeviç'in aynı anda iki akrabası -kız kardeşi Natalya'nın torunu Elena Borisovna Gonçarova ile diğer kız kardeşi Evgeniya'nın torunun kızı Tatyana Veyner- bana ulaştı. Her ikisi de Petersburg'da yaşıyor. Bana Vladimir ile kız kardeşlerinin uzun zaman mektuplaştığını ve hatta kız kardeşlerin Londra'ya misafirliğe gittiğini anlattılar. Yurkeviçler Slough Şatosu'nda sıkıntı çekmeden yaşamaktaydı. Mektuplaşmalarını 1930'ların sonunda kesmek zorunda kalmışlar, zira 1937 baskılarından sonra bu tehlikeli olabilirdi. Yurkeviç'in mektupları ya bir şekilde imha edilmiş, ya da Leningrad'ın II. Dünya Savaş'ındaki ablukasında kaybolmuştur. Ancak bazı resimleri tesadüfen muhafaza edilmiştir. Elena ve Tatyana, ne Yurkeviç ile Saliha'nın, ne de çocuklarının sonraki hayatı hakkında herhangi bir şey biliyordu.

SOLAN GÜL

Vladimir Yurkeviç aşkı uğruna Müslümanlığı kabul etmek zorunda kalmıştı; 1917 Devrimi'nden sonra Paris'te yaşayan Prens (*Knyaz*) Nikolay Meşerski'nin kaderi ise farklıydı. Eşi Mısır Prensesi Nimet Hayri, Hıristiyanlığı kabul ederek ailesi ve memleketiyle ilişkisini büsbütün kesmişti. Onlar ne zaman tanışmıştı, çocukları var mıydı? Maalesef bu konuda hiçbir şey bilmiyorum.

1940 yılında faşistler Fransa'yı işgal ettiklerinde Nikolay Meşerski'yi tercüman olarak çalıştırmaya başlamışlar; ancak bir süre sonra Nikolay ortadan kaybolmuştu. Daha sonra Fransız Direniş Hareketi'ne katıldığı anlaşıldı ve bu faaliyetinden dolayı bir madalya ile taltif edildi. Direniş Hareketi'ne katılanlardan Rus muhacir Nikolay Virubov, 1991'de şunları yazmıştır: "1941'den sonra durum tamamen değişmişti: vatan saldırıya uğramıştı ve varlığı tehlike altındaydı. Rus terbiyesi almış ve Rus ruhuna uygun ortamlarda yaşamış olanlar için savaşa katılmaktaki temel saik Rusya idi."

Orlov ile Fadiye'nin nikâhı Londra'da 17 Şubat 1965'te kıyıldı.

Mısırlı genç subaylar monarşi düzenini devirdiklerinde üç kızıyla birlikte İtalya'ya iltica eden Kral Faruk (Kahire 1920-Roma 1965). 1936-52 arası Mısır kralı.

Nikolay Meşerski'nin annesi, Paris'teki Rus Evi'nin müdiresi Prenses (*Knyagin'ya*) Vera Kirillovna, 1942 yılında Rus papaz Boris Stark'tan gelini Irina'yı manen desteklemesini istedi. İrina ismini almış olan Prenses Nimet, tedavisi imkânsız bir hastalık nedeniyle sanatoryumda yatıyordu ve manevi desteğe ihtiyacı vardı. Peder Boris Stark anılarında şunları yazar: "Irina, yeni ihtida etmenin ateşiyle yanıyordu; fakat çok yalnızdı, çünkü Mısır'daki ailesiyle ilişkileri tümden kopmuştu. Burada, lüks bir tedavi merkezinde, kendisine en yakın kişi olan eşini göremeden öleceğini biliyordu... Onunla sohbet etmek benim için ilginçti. O, çok ince bir karaktere sahip, mütecessis, İsa'yı tüm Doğulu kalbiyle seven ve onunla ilgili her şeyi öğrenmeyi arzu eden egzotik bir çiçekti... Prenses İrina, bilinçli ve kahramanca öbür dünyaya göçtü."

Mısır prensesini Paris'teki Sainte Geneviève-des-Bois mezarlığında Meşerski prenslerin yanında defnettiler. Mezar taşında şunlar yazılıdır: "Prenses Meşerskaya (eski soyadı Hayri) Irina (eski ismi Nimet), 21.08.1902-4.08.1942."

Peder Boris Stark, savaştan sonra üzerinde Fransız subay üniformasıyla geri dönen Nikolay Petroviç ile Rus Evi'nin bulunduğu parkta uzun süre dolaştıklarını ve Nikolay'ın kendisini eşiyle ilgili soru yağmuruna tuttuğunu yazar.

KONT SAİT ORLOV

28 Aralık 2002'de Lausanne'da son Mısır kralı Faruk'un küçük kızı Fadiye aniden vefat etti. Aslında 59 yaşını tamamlamasına 13 gün kalmıştı. Müteveffa prensesin naaşı memleketine gönderildi ve Kahire Rifai Camii haziresinde babasının yanına defnedildi. Defin merasiminde Fadiye'nin yakınları, eşi Kont Sait Orlov ve oğulları Şamil ile Ali de hazır bulunuyordu.

1952 yılında Cemal Abdülnâsır liderliğindeki Mısırlı genç subaylar monarşi düzenini devirdiklerinde Kral Faruk üç kızıyla birlikte İtalya'ya iltica etmişti. İki sene sonra kızlarını İsviçre'de prestijli bir özel okula gönderdi. Faruk'a göre kızları orada İtalya'dakinden daha iyi bir eğitim alabileceklerdi. Bu okulu bitirince Fadiye bir sanat kolejine girdi. İşte burada Rus muhacirlerin çocuklarından Kont Pyotr Alekseyeviç ile tanıştı. Aralarında kısa sürede bir aşk alevlendi ve gençler evlenmeye karar verdiler. Ancak Pyotr, bir zamanlar Yurkeviç'in karşılaştığı sorunla yüz yüzeydi: Müslüman bir kadın, Hıristiyan bir erkekle evlenemezdi. Bu durumda Orlov, İslâm'ı kabul etti ve Sait ismini aldı.

Orlov ile Fadiye'nin nikâhı Londra'da 17 Şubat 1965'te kıyıldı. Kral Faruk düğüne gelmemişti, zira kızının doğuştan Müslüman olmayan biri ile evlenmesine karşıydı. O sırada Faruk kendisini hiç de iyi hissetmiyordu ve nitekim düğünden bir ay sonra 18 Mart'ta öbür dünyaya göç etti.

Düğünden sonra genç aile İsviçre'ye yerleşti. Burada başlangıçta binicilikle meşgul olduklarsa da Orlov'un attan düşüp ağır yaralanması sonucunda atlarını satmaya karar verdiler. Yine de Fadiye'nin çizdiği resimlerde atlar en gözde figürler olarak yer alırlar. Dört Avrupa dilini rahatça konuşabilen Fadiye, uzun süre İsviçre Turizm Bakanlığı'nda tercüman olarak çalıştı ve boş zamanlarında resimle uğraştı. Sosyete hayatını sevmiyor, gazetecilerden uzak duruyordu. Bu nedenle de ailesi ve kendisi hakkında çok az şey bilinmektedir. Mısır'ı terk ettiğinde 8 yaşında olan Fadiye, oraya yalnız bir kere -o da 1988'de annesi Kraliçe Feride'nin defin merasiminde bulunmak üzere- dönmesine rağmen vatanını çok seviyordu.

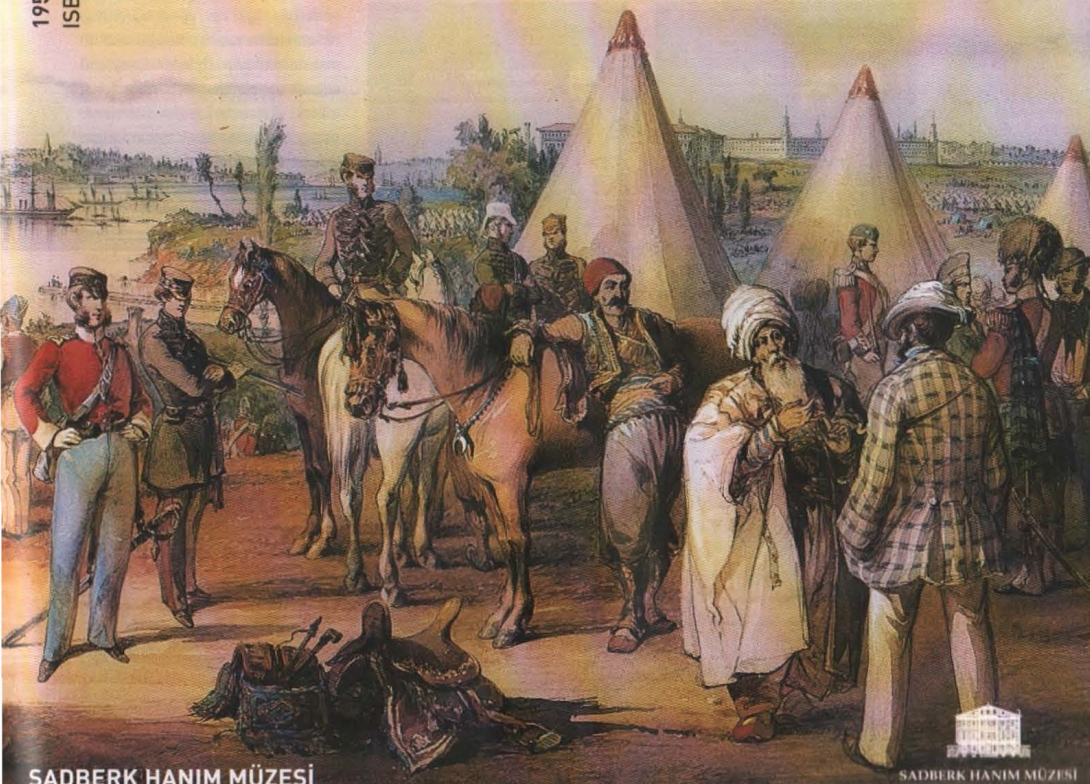
Altı yıl önce dul kalan Orlov ise sağ ve afiyettedir. 17 Mayıs 2008'de kendisini Birinci Kanal'a Çanakkale'den röportaj verirken seyrettim. Orada Beyaz Rus Ordusu'nun hayatını kaybetmiş askerlerinin anısına bir anıtın açılışı yapılmaktaydı. Orlov'un babası süvari subayı Aleksey Orlov, 1920'de General Vrangel ordusuyla Sivastopol'dan son sığınakları olacak olan Çanakkale'ye tahliye edilmişti.

DR. VLADİMİR BELYAKOV
RUSYA İLİMLER AKADEMİSİ, ŞARKİYAT ENSTİTÜSÜ
VÜGAR İMANOV
YRD. DOÇ. DR., İSTANBUL ŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

Kırım Savaşı'nın 150nci Yılı

150th Anniversary of the Crimean War

195 sayfa, 120 TL
ISBN: 975-6959-17-7

SADBERK HANIM MÜZESİ
Piyasa Cad. 25-29 Büyükdere-İstanbul
Tel:(0212) 242 38 13-14 Fax:(0212) 242 03 65

SADBERK HANIM MÜZESİ

Vehbi Koç Vakf

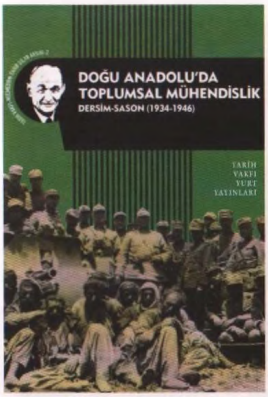
NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NİN SUNDUKLARI

1930'LARDAN 1950'LERE İKTİDARIN DOĞU VE DERSİM ALGISI

GÖZDE ORHAN

Tarih Vakfı tarafından tasnif edilip arşivlenen, 2010 yılında iki cildi basılan ve önümüzdeki günlerde üçüncü cildi çıkacak olan Necmeddin Sahir Sılan'ın belge ve raporları, Türkiye'nin tek partili siyasi yaşamdan çok partili hayata geçişine tanıklık etmektedir. TBMM'nin 1939 Bingöl, 1943 ve 1946 Tunceli milletvekilliğini yapan gazetecilik kökenli Sılan, 1950'de Cumhuriyet Halk Partisi'ni bırakıp Demokrat Parti'ye geçmiş, 1950-1954 yılları arasında Erzincan, Tunceli ve Bingöl'deki DP teşkilatlarının parti müfettişliğini yapmıştır.

Necmeddin Sahir Sılan'ın arşivi, onun görev süresi boyunca Türkiye'nin siyasi olarak en karmaşık, ekonomik olarak en zayıf bölgesinden hükümete yönlendirilen haber akışını ortaya koyduğu gibi, Jandarma Genel Komutanlığı, Dahiliye Vekilliği, Genelkurmay Başkanlığı gibi önemli kurumlardan "gizli ve hizmete mahsus" kaydıyla yalnızca belli kişilere gönderilen kimi belgeleri de gün ışığına çıkarıyor. Siyasi gündemi yeniden meşgul etmeye başlayan Dersim olayları üzerine dönemin resmi bakışını yansıtması ve tek parti yönetiminin doğuyu "öğrenme" ve "dönüştürme" gayretlerini sergilemesi açısından son derece önemli bilgiler sunan bu esere aşağıda daha ayrıntılı bakılacaktır.

NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN KALEME ALDIĞI RAPORLAR

"Doğu Sorunu" Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939-1953) adını taşıyan ilk cilt, Sılan'ın görev yaptığı dönemde bağlı bulunduğu partiye gönderdiği raporlardan oluşmaktadır. CHP'ye gönderdiği raporlar 1939-1950 yılları arasındaki dönemi kapsar ve Bingöl ve Tunceli vilayetlerini konu alır. Yazdıklarından, görev yerleriyle ilgili her yönden ayrıntılı bir araştırma yapmış olduğunu anlamak mümkündür. Öyle ki vilayetlerin coğrafi yapısından idari durumuna, toprak yapısından sağlık sistemine, ziraat işlerinden arazi sorunlarına, ticaret hayatından yol-köprü ihtiyaçlarına, maden işlerinden vergi gelirlerine, nüfus yoğunluğundan eğitim profiline kadar edinilen her türlü bilgi kayıt altına alınmış ve bu bilgiler merkeze aktarılmıştır. Raporların içeriği büyük ölçüde halkla yaptığı görüşmelere ve sohbetlere dayanmaktadır; bu da siyasetçiyle halkın etkileşim halinde olduğunu, siyasetçinin halk nezdinde bir tür "sözcü" olarak görüldüğünü ve bölge insanının hükümete yönelik beklentilerini bu kanal aracılığıyla aktarma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Sılan'a göre, ilk görev yeri Bingöl'de %80'i Türkçe konuşamayan yöre insanı, komşusu olan ve kısa süre önce askeri harekâta uğrayan Dersimlilerden farklı olarak uygarlaşmaya ve işbirliğine açık, yoksul ama hükümete bağlılık ve güven duyan bir halktır. Dersim olaylarının hemen ertesine denk gelen yıllarda yazılmış raporda Sılan bir Bingöllünün "Eskiden Dersim korkusundan yuvalarımızda rahat

yatamazdık, şimdi rahatız" sözlerini aktarır. Bu tür alıntılarla, hem Dersim halkı hem de çevre vilayetler için tehdit unsuru olarak nitelendirdiği aşiret düzenini ortadan kaldıran devlet operasyonunu meşrulaştırır. Bu yöndeki görüşleri DP'ye geçtiği 1950'li yıllarda yumuşayacaktır. 1950'li yıllarda yazdığı raporlar, seçim dönemi CHP-DP rekabetinin de etkisiyle Dersim harekâtının eleştirilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Sılan'ın raporları döneminin ideolojik yönelimlerinin aynasıdır adeta. 1930'lu yıllarda tüm dünyayı etkisi altına alan aşırı milliyetçi dalga CHP'yi de etkilemiş, bu dönemde Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi kurumlar kurulmuş, Türk Tarih Tezi'nin temel metni sayılan *Türk Tarihinin Ana Hatları* okullarda okutulmaya başlanmıştır. Yine Türk dilinin dünyada esas bir dil olduğu ve dünya dillerindeki pek çok kelimenin Türkçeden türediği fikrine dayanan Güneş Dil Teorisi de bu dönemin ürünüdür. Örneğin Sılan'ın arşivinde yer alan ve 1930'larda yazıldığı sanılan Jandarma Genel Kumandanlığı imzalı Dersim raporu, Doğu Anadolu'daki köy, dağ ve nehir isimlerinden aşiret isimlerine, pek çok sözcüğün etimolojik incelemesini yapar ve bunların Türkçe olduğunu iddia eder. Dile ilişkin ayrıntılara geçmeden önce Sılan'ın, Türklüğü esas alan resmi tarih anlayışını Doğu vilayetlerinde yayma çabalarına bakmak faydalı olacaktır.

1940 tarihli "Bingöl İlinde Yurddaşlarla Konuşma: "Milli Birlik ve Beraberlik" başlıklı konuşmasını şöyle sonlandırıyor Sılan:

"Aziz Vatandaşlarım, ne mutlu bizlere ki biz, Dünya Milletleri içinde en üstün ve en eski bir medeniyetin sahibi aziz Türk Milletinin ve yavuz Türk Ordusunun birbirine güvenen ve Vatan mücahedesinde, Vatan davasında eşi olmıyan bir ırkın evlatlarıyız,.. Ne mutlu aziz Türk Milleti, birlik ve beraberliğimizin kaynağını Türk Ülküsünün azimkâr ve fedakâr timsali Milli Şefimizin kudretli ve kuvvetli varlığında perçinlemiş bulunuyoruz."

Sılan, dönemin politikasına uygun biçimde konuşmalarında vilayet halkının Türk olduğunu vurgular. Tek mesele, Doğu illerinde yaşayan Türk vatandaşlarının dağ Türkçesiyle konuşmasıdır. Onlara özlerini "hatırlatmak" için gereken başlıca gereksinim eğitimdir. Bu yüzden, Cumhuriyet ideolojisini ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştıran Halkevleri'nin Sılan'ın sözleriyle "yurd sevgisinin kökleştirilmesi, güzel Türkçemizin işlenmesi" için Doğu vilayetlerinde yaygınlaştırılması elzemdir.

Sılan'ın 1943'te Tunceli milletvekilliğine geldikten sonra yazdığı raporlarda Doğu vilayetlerinde yaşayan halk ile merkezi devlet arasında cereyan eden "etnik" sorun hakkında pek çok ipucu bulmak mümkün. Esasında devletin bu bölgeleri, günümüz anlayışıyla ayrı bir etnik ya da kültürel örüntü olarak algılamadığı açıktır. Resmi görüşe göre "Hükümet nüfuzundan uzak, seyitlerle ağaların zorbalığı altında yaşayan" "eski ve geri bir zihniyeti" simgeleyen 38 öncesi Dersim, devlet elinin uzanmasıyla Tunceli olmuş, "yeni ve ileri bir medeniyeti, huzur ve emniyeti" müjdelemiştir. Dersimliler Türk soyundan kabul edildiği için etnik bir sorun da tanımlanmamıştır: sorun, modern devletin bu bölgelere ulaşamaması, iktidarını buralara yayamaması, bu bölgede Osmanlı'dan beri hüküm süren ve sadece toprak ilişkilerini değil, tüm toplumsal ilişkileri belirleyen aşiret düzenini kıramamasıdır. Devlet 37 ve 38'de askeri müdahalelerle aşiret sistemini parçalamış, halkı silahsızlandırmış, nüfusun belli bölümünü garp vilayetlerine göndermiş, yasak bölgeler çizerek dağınık halde yaşayan halkı yüksek olmayan yerleşimlere çekmiş, böylelikle asayiş sorununu büyük ölçüde çözmeyi başarmıştı. Ancak Sılan'ın 1943 ve sonrasında yazdığı raporlar, esas ihtiyacın bölge insanını "bilmek" olduğunu ve kendi icraatlarının da buna hizmet ettiğini ortaya koyar:

"Bir yandan Dersim'in ve Dersim'linin ruhunu tanımak, okumak için çalışırken, diğer yandan muntazam bir planla bu çevrede yollarla köprülerin, Hükümet konakları ile okulların, kışlalarla karakolların, memur ve subay evlerinin yapılmasına başlanıldı."

Şüphesiz iktidarın Dersim'in ve Dersimlinin ruhunu okuması, modern devlete özgü denetim pratiklerinden bağımsız düşünülemez. Bunların

Necmeddin Sahir Sılan köylüler ile birlikte, Bingöl.

Tarih Vakfı Arşivi, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 74, Belge No: 345.

başında nüfus sayımı yapma, askere alma, arazi ve tapu işlerini kayıt altına alma gibi uygulamalar gelir. Silan'ın raporları, bu uygulamaların hızla yapılmaya başlandığını, ancak Dersim halkının bunlara çeşitli biçimlerde direniş gösterdiğini kanıtlamaktadır. Raporlarda aktarılanlar, James C. Scott'un "güçsüzlerin silahı" olarak tarif ettiği gündelik direniş biçimlerini anımsatır.[1] Örneğin 2576 sayılı ve "Tunceli halkını itaate alıştırmak ve kanunlar çerçevesi içine almak" için Tunceli'ye özel olarak çıkartılan 2587 sayılı kanuna göre doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi değişiklikleri bildirmeyenler hakkında cezai işlem yapılması gündeme gelmiş, Dersimliler gerek köylerine uzak yerlerde bulunan devlet dairelerine gitme olanakları kısıtlı olduğundan, gerek ise kayıt altına alınmaktan çekindiklerinden ihtarlara itibar etmemişlerdir. Silan halkın bu yönde geliştirdiği direniş yöntemlerini şöyle sıralar:

"Doğan çocuklar, askere geç gitmelerini temin için, doğumlarından çok sonra yazılmaktadır. Doğmamış olan çocuklar, yol vergisinden kurtulmak için nüfus kütüğüne kaydettirilmektedir. Sonradan doğan çocuklar, hakikate aykırı olarak nüfus kütüğüne geçirtilen çocuklar yerine gösterilmektedir. Ölen çocuklarının kayıtlarını düşürmeyi ihmal edenler, sonradan doğan çocuklarını ölen çocuklarının yerine ikame etmektedir."

Hükümetin getirdiği bir diğer düzenleme ile aile büyüklerine ait topraklar tek tek kişiler üzerine tapulanmış, bunlara ilişkin vergi işlemlerine başlanmış; göç ettirilenlerin mülkiyetleri ise ya devlete geçirilmiş ya da bu mülkiyet sahiplerine belli bir değer ödenmiş ve bu kişilerin bölgeyle ilişiği kesilmiştir. Böylelikle mülkiyet ilişkileri düzenlenmiş, kimin ne kadar menkul ve gayrimenkul sahibi olduğu tespit edilmiştir.

Bir diğer modern devlet uygulaması olan zorunlu askere alma politikasının yine benzer biçimde işletildiğini görmek mümkündür. Silan, nüfusa kaydettirilen erkeklerin vatan vazifesini yapmak üzere askere sevk edildiğini, böylelikle kanunsuz yaşamaya alışkın Tuncelililerin hem kolaylıkla denetlenebileceğini hem de Türkçe okuma-yazma öğrenerek Türklük bilincini kazanabileceğini vurgular.

Devlet, 38 sonrasında Dersim'deki mutlak denetimini tesçil etmek ve bölgede tek iktidar odağı olduğunu kavratmak için bu dönemde Dersim'in pek çok yerine hükümet daireleri, karakollar, kışlalar, yollar ve köprüler inşa etmiştir. Silan bu seferberliği "Cumhuriyet devrimizin yapıcı ve yükseltici örnekleri" olarak yorumluyor. Rejimin kudretinin temsili olacak bu yapılar, ağalık döneminin tamamen kapandığının mesajını iletmenin de bir aracı olarak düşünülüyordu.

Rejimin kendisini eski düzenden ayrıştırma çabası, vilayetin mekânsal olarak yeniden organize edilişinden de izlenebilir. Raporlar harekât sonrasında, eski vilayet merkezi olan Hozat yerine yeni bir vilayet merkezi belirlenmesi üzerinde titizlikle durulduğunu göstermektedir. Hozat hem eskinin güçlü aşiretleriyle birlikte anılan, eski düzeni hatırlatan bir yerdir hem de coğrafi olarak yüksek bir konumda olduğundan kontrolü zor bir noktadır. Tıpkı günümüz Tunceli'sinden daha büyük bir toprak parçasını içine alan Dersim'in belli nahiyelerinin Bingöl, Erzincan ve Elazığ'a bağlanarak daha iyi yönetilmesi politikası gibi Tunceli adıyla sınırlandırılan vilayetin de yeniden düzenlenerek etkin şekilde denetlenmesi hedeflenmiştir.

Silan sık sık, Dersim insanı ile Dersim coğrafyası arasında paralellik kurar: "Haşin bir tabiat, sarp dağlar, korkunç mağaralar, vahşi vadiler ve azgın sularla çevrili, yolsuz ve köprüsüz, yapısız ve bakımsız bir ülkede" bu coğrafyanın şartlarına uyum sağlamış "tavşan gibi çevik hareketlerle zıplayan, kış aylarında tevik ve hediklerle yürüyen Dağ Türkleri" yaşamaktadır. Askeri operasyon sonrasındaki izlenimi, halkın genel

Bir kadınla konuşma. Silan'ın 1945 tarihli raporundan: "-Efendi, kimle karşılaşsak bize Kürt diyorlar. Hangi milletten olduğumuzu bir türlü öğrenemedik. Kürt olsak sizinle Türkçe konuşur muyuz? Bize Kürt diye zulüm yapıyorlar. -Bayan, size Kürt diyenlerin kendileri Kürtdürler. Üzülmeyiniz, insanlar yekdiğerine kızdığı zaman ağzına gelen manalı manasız sözleri fırlatır. Siz asil ve temiz Türksünüz."

olarak sükûnet ve teslimiyet içinde olduğu, hükümete karşı güven ve itaat duyduğu yönündedir, ancak "saygı ile karışık çekinme, korku ve endişe, sinsi çalışma ve öç alma duyguları" besleyebileceklerini de sözlerine ekler. Vilayetin güvenlik durumunu aktardığı başka bir bölümde Silan, emniyet teşkilatının 1942 yılında el koyduğu vakaları sıralarken, işlenen suçlarda birinci sırada "Milli Korunma Kanunu'na aykırı hareket" kaleminin yer aldığını belirtir. Buradan hareketle rejimin herkes tarafından kolayca içselleştirilmediğini ya da devletin harekât sonrasında baş gösteren kimi küçük kalkışmalara dahi ciddiyetle yaklaştığını söyleyebiliriz.

Silan 14.05.1950'de CHP'den istifa ederek DP'ye geçer. Bu tarihten itibaren yazdığı raporlarda DP'nin savunduğu temel tezleri sahiplenmekle birlikte, görev yaptığı bölgeye ilişkin

dilsel ve ırka dayalı farklılıklar üzerine daha ayrıntılı açıklamalar yapar. Gerek CHP'ye gerekse DP'ye yazdığı raporlarda en çok tekrar ettiği sorun dil sorunudur. Eğitim hamlesine rağmen halkın büyük çoğunluğu hâlâ Kürtçe konuşmaktadır. Bir kadının kendisini yolundan çevirip sorduğu soruya 1945 tarihli raporunda yer veren Sılan, resmi dil ile yerel dilin çarpışmasından doğan belirsizliği gözler önüne sererken "Kürt" sıfatının 1940'lardaki karşılığı hakkında da fikir verir:

"-Efendi, kimle karşılaşsak bize Kürt diyorlar. Hangi milletten olduğumuzu bir türlü öğrenemedik. Kürt olsak sizinle Türkçe konuşurmuyuz? Bize Kürt diye zulüm yapıyorlar.

-Bayan, size Kürt diyenlerin kendileri Kürtdürler. Üzülmeyiniz, insanlar yekdiğerine kızdığı zaman ağzına gelen manalı manasız sözleri fırlatır. Siz asil ve temiz Türksünüz."

Benzer açıklamaları, bu sefer başka kavramlar kullanarak, zaman zaman dilsel, ırksal ve dini kategorileri birbiri yerine kullanarak yapacaktır. 1952'de DP için yazdığı raporda "Kürtlük-Türklük davası" çıkaranları eleştirirken "Alevi Türkler" ve "Sünni Türkler" gibi adlandırmalara gider. "Alevi yurddaşlar" diye tarif ettiği halkın da Türk olduğunun altını çizerek, parti içinde ve dışındaki ilişkilerde her türlü ayrımcı muameleden uzak olunması gerektiğine değinir. Bir başka raporda 1951 istatistik yıllığını referans göstererek 1945 yılı itibariyle "Kürt"çe konuşan (tırnak işaretleri Sılan'a aittir) 1.480.246 kişi olduğunu ifade eder. Özetle raporlar Kürt sorununun ya da Sılan'ın deyişiyle Türklük-Kürtlük tefrikasının gittikçe bürokratlar tarafından önemsenmeye ve analiz edilmeye başlandığını, sorunun artık asayiş meselesi olarak değil, İngiliz ya da Amerikan teşebbüslerinin de dikkate alındığı karmaşık siyasal süreçler olarak değerlendirilmeye başlandığını ortaya koymaktadır.

Sılan 1952'de yazdığı raporda, "Türkçe konuşan 'Alevi'lere mukabil bazı yerlerde 'Zaza' diye anılan ve fakat bir kısmı Türk dilini bilmeyen" vatandaşların varlığından söz eder. Ancak " 'Alevi' olsun 'Zaza' olsun doğu ve güney doğu illerinde yaşayan ve 'Kürt'diye anılan ve bazılarınca çok hor görülen vatandaşların Türk camiasından koparılamayacağını" çünkü kültür ve ülkü birliğinin yanı sıra "İslamiyet rabıtası"nın söz konusu olduğunu sözlerine ekler. Din hürriyetinin DP tarafından parti politikası olarak sıkça dillendirildiği bir dönemde Sılan'ın Doğu'daki vatandaşlar adına din ve vicdan hürriyetine özlemi gündeme getirmesi şaşırtıcı değildir. Dikkat çekici olan, bölgedeki dilsel, etnik ve inançsal farklılıkların mezhep farklılığı üzerinden tanımlanması ve İslamiyetin birleştiriciliği vasıtasıyla bunların aşılmaya çalışılmasıdır.

Bingöl Panayırı (1941).

Tarih Vakfı Arşivi, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 101, Belge No: 372.

Raporlar, seçim döneminin sıcak ve çetin atmosferine de ışık tutmaktadır. Sılan'ın CHP'den ayrılmadan evvel yazdığı son raporda, seçim döneminin yaklaşmasının da etkisiyle Dersim harekâtının yeniden konuşulmaya başlandığını görüyoruz. Raporlardan DP'nin Dersim meselesini CHP'ye karşı koz olarak kullandığını ve CHP'nin bu manevradan rahatsızlık duyduğunu okumak mümkün:

"İçinde bulunduğumuz bu nazik zamanlarda vatandaşları zedeleyecek yazılara yer vermemek ve Milli Mücadelede Bolu'da, Yozgat'ta, Konya'da vesair yerlerde vukua gelen isyan hadiselerinden nasıl bahsedilmemekte ise, bu hadiseler nasıl tarihe gömülmüş ise Tunceli ile Doğu ve Doğu Güney illerimizdeki olaylara da, Partimizin fikir ve prensiplerinin yayıcısı olan Ulus gazetemizde yer verilmemesi de Partimizin ve memleketimizin yüksek menfaatleri bakımından, temenniye şayan bulunmuştur."

Tek parti döneminin, aşiret düzenine savaş açan söylemi, 1950'lerle birlikte her iki partinin de "tüm aşiretleri kucaklayan" parti olma iddialarıyla yerle bir olmuştur. Raporlarda CHP'nin aşiretlerle görüşmek için bölgeyi dolaştığına, DP'nin de benzer faaliyetler içerisinde olduğuna, kimi önemli kişilerin partiye çekilmesi için ikna konuşmaları yapıldığına değinilmiştir. Diğer yandan Dersim harekâtının savunusu da terk edilir. Büyük can kaybına yol açan operasyona her iki partinin de "fail" aradığını görüyoruz:

"Hükümete karşı mutavaattan ve maişetlerini kendi güçleriyle sağlamaktan başka emelleri olmıyan bu büyük vatandaş kitlesine, Cumhuriyet Halk Partisi Hükümetleri zamanında, memleketin yüksek menfaatleri mülahazasiyle dahi olsa, tatbik edilen ağır muameleler yanında bunların mütekâsif olarak bulundukları bölgelere ait okul, yol ve sair bayındırlık işlerinin, onları yetiştirmemek ve uyandırmamak için, yıllarca geri bırakılmış olması da acı hakikatlerdendir."

Sılan, Dersim harekâtının sorumluluğunun Mustafa Kemal ve Celal Bayar'a yüklenmeye çalışıldığından yakınır:

"Şeyh Sait isyanından sonra Sekrat'lı Ali'nin amucası ve amucazadesi, Hasbi Uğur'un kardeşi ve Abdurrahman Danış'ın yakınları askeri müfrezeler tarafından imha ve aileleri tedip edilmiş olmasına rağmen, bunların bugün Cumhuriyet Halk Partisi saflarında bulunuşu, mevzuubahis tedip hareketlerinden Atatürk'ün ve Tunceli hareketlerinden de Büyük Atatürk ile Sayın Celal Bayar'ın mesul oldukları hakkında Cumhuriyet Halk Partililer tarafından vaki sürekli telkinlere atfedilmektedir.

[...] Tunceli Hareketleri ile 'Alevi Türk'lerin imha ettirilmesine aziz Atatürk ile Sayın Celal Bayar'ın emir vermiş olduğu tarzındaki kötü ve ayırıcı telkinler ve tahriklerden mütevellit bulunmuştur. Bu sebeplerdir ki, çok zararlı olan bu telkinleri ve tahrikleri karşılayıcı tedbirlere başvurulması, yine memleket menfaatleri itibariyle, mutlak bir zaruret olarak telakki edilmiştir."

Sonuç olarak Sılan raporları; hükümetin iktidarını ülkenin her yerine yaymak ve kalıcılaştırmak, Osmanlı'dan bu yana devletin başına bela olan aşiretlerin egemenliği altındaki bölgeleri uygarlaştırmak adına girişilen Dersim harekâtının ardından derin bir sessizlik yaşanmadığını, seçim döneminde Doğu illerinin oylarını kazanmak için dahi olsa Dersim olaylarının yeniden gündeme getirildiğini göstermektedir.

NECMEDDİN SAHİR SILAN'IN KİŞİSEL ARŞİVİNDE YER ALAN GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, DÂHİLİYE VEKİLLİĞİ VE JANDARMA GENEL KOMUTANLIĞI TARAFINDAN HAZIRLANAN METİNLER

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin ikinci cildi. Genelkurmay Başkanlığı, Dâhiliye Vekilliği, Jandarma Genel Komutanlığı tarafından kendisine gönderilen kitaplardan oluşuyor. Bu kitaplarda Dersim ve Sason olayları, bu olaylar karşısında yapılan müdahaleler kroki ve haritalarla ayrıntılı biçimde anlatılırken, "çıkarılması gereken dersler" adı altında önemli bilgiler de sıralanmış.

İkinci ciltte yer alan, Jandarma Genel Komutanlığı tarafından yazılmış ilk belge *Dersim* adını taşıyor. Dersim harekâtı öncesinde yazılan bu metin Dersim'in coğrafi özelliklerinden yol durumuna, nüfus yapısından doğal kaynaklarına, pek çok bilgi içeriyor. Ancak en dikkat çekici yanı, Dersim'de yerleşik bulunan çok sayıda aşiretle ilgili nüfus, etki alanı, silah sayısı, sahip olunan hayvan sayısı, reislerinin isimleri ve aile ilişkileri gibi detaylı bilgiyi bir arada sunmasıdır.

Dersim aşiretleri, hükümetle işbirliği yapanlar ve yapmayanlar olarak kategorize edilmiş. Bunlardan Seyit Rıza'nın liderliğindeki Yukarı Abbas Uşağı'nın "asi aşiretlerin ilk saflarında bulunduğu ve Koçgiri hadisesine iştirak ettiği" belirtilmiş. Yine "Seyit Rıza ile dostturlar" notu düşülen Haydaranlı aşireti için, mevcudunun sadece %10'unu yazdırdığı ve vergisinin ancak %1'ini ödediği, diğer bir deyişle hükümetle en az işbirliği içinde olan aşiretlerden biri olduğu vurgulanmıştır. Bu ve benzeri açıklamalarla, aşiretlerin başına buyruk tutumlarına bir an önce son verilmesi gerektiği ifade ediliyor. Diğer yandan bu anlatımlarda, birkaç sene sonra yaşanacak büyük operasyonun ayak seslerini duymak mümkün:

Raporlar Scott'un "güçsüzlerin silahı" olarak tarif ettiği gündelik direniş biçimlerini anımsatır: "Doğan çocuklar, askere geç gitmelerini temin için, doğumlarından çok sonra yazılmaktadır. Doğmamış olan çocuklar, yol vergisinden kurtulmak için nüfus kütüğüne kaydettirilmektedir. Sonradan doğan çocuklar, hakikate aykırı olarak nüfus kütüğüne geçirtilen çocuklar yerine gösterilmektedir. Ölen çocuklarının kayıtlarını düşürmeyi ihmal edenler, sonradan doğan çocuklarını ölen çocuklarının yerine ikame etmektedir."

"Asırlardan beri Devlete karşı kan ve milli vergisini tamamen edadan daima uzak kalan bu mıntıka halkının memleket için faideli bir vaziyete getirilerek Devlet iradını kemirici vaziyetten kurtarılmaları, mali ve iktisadi istikbalimizi tanzim ve tayine çalıştığımız bu seneler içinde pek zaruri bir hal almıştır."

Söz konusu kitapta 1907, 1908, 1909 ve 1916 harekâtları, 1926 Koç Uşağı Tedibi ve 1930 Pülümür harekâtı ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Cumhuriyet devrinde Dersim'i ele alırken farklı raporlardan alıntılar yapılmıştır. Mülkiye müfettişi Hamdi Bey'in raporuna göre Dersim "hükümeti Cumhuriye için bir çıbandır" ve "bu çıban üzerinde kat'i bir ameliye yapmak" farzdır. Büyük Erkânı Harbiye raporu da sorunun kökünden çözülmesi gerektiğini aktarır ve bunun için anayolların inşası, silahların toplanması, zorunlu nakiller, halkın toprağa bağlanmasının sağlanması, Seyit Rıza ve onunla ortak hareket eden aşiret reislerinin Dersim'den çıkarılması, yerli memurların yerine yeni memur tayinlerinin yapılması, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması

ve büyük kız çocuklarının okutulması gibi projeler üzerinde durur. Belgelerden, Dersim harekâtı öncesinde pek çok müdahale ihtimalinin düşünüldüğünü, Dersim'in boşaltılması ya da yalnızca seyit ve ağaların uzaklaştırılması durumunda ne gibi gelişmeler olabileceğinin tartışıldığını anlıyoruz. Tüm bu bilgiler eşliğinde Dersim'in, operasyonun askeri, mali ve siyasal tüm sonuçları göz önünde bulundurularak "muntazam bir program dâhilinde" ele geçirilmeye çalışıldığını ve aşiretler arası ayrılıkların ciddi bir direnişi engelleyeceğinin umulduğunu söyleyebiliriz.

Dersim kitabı büyük ölçüde 1930'ların dil teorileri ışığında kaleme alınmıştır diyebiliriz. Dersim'de bulunan yer ve aşiret adlarının Türkçe kökenli olduğunu kanıtlama çabası hemen her bölümde görülebilir:

"Şayanı dikkat bir nokta da Kalman deresinin Munzur ile birleştiği mıntıkada Kırganlı adlı ve tek bir kabilenin bulunduğudur. Kırganlı (Kurganlı) olabilir ve binaenaleyh bu mıntıkada halkının Orta Asya'da Türklerin mezarlarına verdiği bu ad ile asıl Dersim halkı arasında bir münasebet aramak hatıra gelebilir."

Bu tür birçok örnekle "Dersimin aslen Türk olduğu" sonucuna varılır. Dilden yola çıkarak yapılan saptamaya göre, Dersim halkı Harzemidir, konuştukları dil ise yarısı Türkçe, yarısı Farsça bir lisandır. Şii Alevilik-Bektaşilik mezhebine en çok rağbet gösterenlerin Türkmenler olduğu, Dersim Aleviliğinin de buradan geldiği, Dersimlilerin Kürtçe değil, Zazaca konuştuğu, Zazaların tarihte Jazik olarak geçen Türk boyuna mensup olduğu iddia edilir. Türkmenlerin İran etkisi altında kalarak "Farisi dil salgınına" uğradıkları ve bu yüzden dillerinin bozulduğu vurgulanır:

"Yavuz Sultan Selim'in gazabı olmasaydı bugün güzel Türkiye'mizde tek bir Sünni'ye tesadüf etmek imkânı belki de mümkün olmayacaktı... Dersim dağlarında Acem kırması bir dil ve mezhep ile konuşur boylara tesadüf edersek buna taaccüp etmemek, bunun için böyle olduğuna zihinleri yormamak lazımdır. Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olaydı her halde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük."

Kitaba göre Dersimliler kesinlikle Kürt olmamakla birlikte hızla Kürtlüğe doğru yürümeye başlamışlardır. "1890-1891'de Hamidiye teşkilatı ile Kürtlere verilen imtiyazlar Dersim'i bu istikamette kuvvetlendirmeğe sevk etmiş, Meşrutiyet bu hareketi ağırlaştırmış ve fakat, Cumhuriyet, dili ile %70'i hissi ile %20'si Kürtleşmiş bir Dersim'le karşılaşmıştır." En önemli tehlikenin ise Dersimli babadan önce Dersimli annenin Kürtleşmesi olduğu söylenmektedir.

Dil üzerinden Dersim'in Türklüğü kanıtlanmaya çalışılırken, fiziki antropolojiden de yararlanarak benzer tespitlerde bulunulduğunu görüyoruz:

"Tuharlar tarihçilerin Tayık, Dak, Taç dedikleri Türk soyunun bir şubesidir. Diğer bazı iddialara göre de Tatardırlar. Mesela, Çemişkezekli Nüzhet dede efendiyi karşısına alan bir antropolojist buna derhal Moğol çocuğu veya Tatar demekten kendini alamıyacak ve kafatasının şeklini görünce bu kararının sağlamlığını hissedecektir."

Özetle, Dersim harekâtı öncesi yazılmış olan *Dersim* kitabı, Dersimlilerin gerek fiziksel görünüm itibariyle gerekse tarihsel köken açısından Türk olduklarından şüphe duyulmaması gerektiğini iddia ediyor. Bu iddia, kısa süre sonra uygulanması planlanan geniş kapsamlı askeri operasyonun esas amacının toplumu etnik olarak homojenleştirmekten çok, iktidarın kendisini tanımayan bir halkı ve kendisi için "ulaşılmaz" olan bir bölgeyi ulaşılabilir ve denetlenebilir kılmak olduğunun ipucunu veriyor.

İkinci ciltte yer alan "Sason Kılavuzu ve 937 Harekâtından Alınan Dersler (1939)" ve "Doğu Bölgesindeki Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler (1946)" metinleri, yerel insanların gündelik bilgi ve alışkanlıklar sayesinde ezbere bildikleri coğrafi yer şekillerini askerlere ve jandarmalara tanıtmak için arşivlenmiş bilgileri içerir. Dersim ve Sason harekâtı esnasında dağlara ve mağaralara saklanan Dersimlilere karşı uygulanan askeri stratejilerin, gelecekte olası benzer olayların bastırılmasında ya da eşkıyalarla mücadelede kullanılmak üzere sonraki nesillere aktarıldığını görüyoruz. Bu raporlar, devletin, kendisine karşı çıkabilecek isyan hareketlerine karşı

Necmeddin Sahir Sılan köylü kadınlarla, Bingöl.

Tarih Vakfı Arşivi, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 73, Belge No. 344.

son derece temkinli olduğunu kanıtlar nitelikte.

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi, günümüzde yoğun biçimde tartışılan kimlik sorununun erken Cumhuriyet döneminde ve çok partili hayata geçişte nasıl çözülmeye çalışıldığını ve neden başarıya ulaşmadığını belgeliyor. CHP'nin Doğu'ya ve özellikle Dersim'e yaklaşımındaki homojenleştirici devlet tutumu, DP döneminde yerini İslamiyetin birleştiriciliğine terk ederken, her iki dönemde varlığını koruyan bir algı var ki o da şu: Bu bölge devlet için sürekli tetikte olunması gereken, özel bir yer.

GÖZDE ORHAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ,
ATATÜRK ENSTİTÜSÜ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

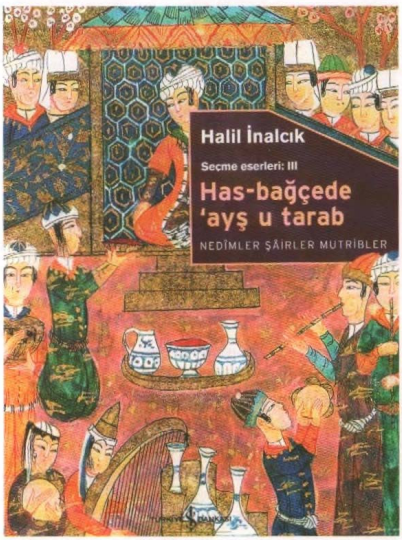
1 Bkz. James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, 1985.

HALİL İNALCIK'IN YENİ KİTABI

HAS-BAĞÇEDE 'AYŞ U TARAB

ÖZLEM KUMRULAR

Yunanca "birlikte içmek" kökünden geldiği düşünüldüğünde "sempozyum"un İslam dünyasındaki karşılığı sayılan işret meclisleri üzerine şimdiye dek en geniş kapsamlı çalışmayı görmek için Halil İnalcık'ın **Has-bağçede 'Ayş u Tarab** *kitabının çıkmasını beklememiz gerekti. İnalcık'ın, bilgi birikimini divan edebiyatının retorik verileri ile tamamladığı bu eser, içki kültürü tarihimizin en büyük eksiğini kapattı.*

Kuran tarafından büyük günahlar arasında sayılan, "haram" addedilen şarap ve tahammur etmiş içkilere ve bunların sosyal olarak tüketilmesine dair dağınık bulunan tüm verilerin yanı sıra görsel malzemeyi de bir araya getiren bu çalışmada İnalcık, İslam öncesi İran geleneğinin bir devamı olarak ele aldığı işret meclisi geleneğini kronolojik ve tematik olarak işlemekte. İrani gelenekten yola çıkarak tüm kadim İran topraklarını kapsayan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na, Anadolu Selçukluları'na, Beylikler dönemine, Timurlular ve Osmanlılara uzanan geniş coğrafyada incelediği işret meclisleri bir bakıma tarihi olarak belgelerle doğrulanmış oldu.

Osmanlı topraklarından geçen seyyah, casus, din adamı, diplomat ve diğer pek çok tanığın (Haedo, Sapienza, Galan, Schweigger, Gerlach, Nicolay, Erizzo) bıraktığı Osmanlı'da şarap tüketimine dair anlatıların Doğu kaynaklarıyla paralel gittiğini gösteren bu çalışma, Ortaçağ ve Yeniçağ'da Batı dünyasında hayal edilemeyecek ayrıntıları içeriyor.

Kanunlar, cezalar, sosyal yaptırımlar, gelenekler ve din baskısı olması; hukuken, örfen ve dinen yasaklanan pek çok şeyin hiç yapılmadığı anlamına gelmez. Zaten mevcut yasaklamalar da bunların pratikte var olduklarının kanıtıdır. Kanuni ve II. Selim devirlerine ait *mühimme* defterlerindeki şarap tüketimi ve satışına dair hükümlerin çokluğu ise bu devirde bu yasağın sıkça çiğnendiğinin belirtisidir. Belki biraz da ileri giderek, Kanuni'nin *Muhibbi* mahlasıyla yazdığı beyitlerden birinde kullandığı keskin kelimelerle kendi koyduğu yasakların ardında, şarap tüketimine değin gizli kalan hislerini açıklar nitelikte olduğunu, bunları ilk önce kendisinin yıktığını iddia edebiliriz.

"Sormamey keyfiyyetin zahid
neylesin rinde sor
Abdan gayrı şarabın lezzetin bilmez devab."
(Sofuya şarabın özelliğini sorma,
rinde sor;
Eşek sudan başka içkinin lezzetini bilmez).

Şarap, hamr, bade sadece klasik edebiyatın değil tasavvuf ve halk edebiyatının da mısralarını süslerler. Şarabın tasavvuf dünyasında sadece mecazen kullanılmadığı, kırk yudumda elden ele gezen şarap kadehi gibi bilinen şeylerin yanı sıra Nedim'in şu beyti de bunu doğrular niteliktedir: "Zannetme duhter-i rezi rind ile gizlidir /Anınla şeyh efendi de babalı kızlıdır."

İnalcık'ın da büyük bir titizlikle inceleyip gözler önüne serdiği gibi, şarap döneminde yaygın olarak kabul olduğu üzere sadece "zekâyı açan, kalbe neşe veren, kanı canlandıran ve ruhu güçlendiren bir içki değil", beraberinde zaman içinde kemikleşen bir adabı da getiren bir sosyalleşme öğesidir. Bu çalışma Batılı tarihçilerin *dar'ül-islam*'da şarap tüketiminin özel hayat sınırlarına giren bireysel bir davranış olduğu ve Hıristiyan-Musevi kültürlerindeki şarap tüke-

timinde olduğu gibi, sosyal bir yönü olmadığına dair yanlış algıya incelikli bir cevap niteliğindedir.

Ortaçağ ve Yeniçağ Batı sofralarındaki adabın, Doğu sofralarından hiç de farklı olmadığını gösteriyor, İnalcık'ın incelediği birlikte içme, edebi sohbet ve raks, keyif verici maddelerin kullanımı, bu tür ortamlarda kaçınılması gereken davranışlar külliyatı Montanari, Lanza, Price, Cosman tarafından yeniden yapılandırılan Batı post-sempozyum geleneğiyle zaman zaman şaşkınlık verici derecede benzerlik gösterir. Doğu zurefası ve Batı saraylısı arasındaki mesafenin böylece daha da kısaldığına şahit oluruz. Halil İnalcık'ın şâhnâmeler, Kabûsnâme ve siyâsetnâmeye kadar geri götürüp Oğuznâme, Garibnâme ve daha pek çok artık janra dönüşmüş eserle yeniden kurduğu bu işret profili İslam öncesi Sâsâni menşeinden gelen üçlü gelenek (şarap, musiki, şiir) üzerine oturtuluyor. Meclis-i 'işrete düşkünlerin tarihini sâkînâmeler, işretnâme, gazeller, kasideler, tevârihler başta olmak üzere pek çok janrda arayan hocamız adeta şaraba dair elimizdeki ilk verilerin neden antik Hazar toplumlarına ait olduğunu ispatlıyor.

Doğu geleneğindeki işret ve şarap çevresinde kelime hazinesinin hayret verici derecede geniş ve ayrıntılı olmasının gösterdiği gibi bu sistem tüm kısıtlamaları ve yasakları delmiştir.

İller koşulda yasakları çiğneyerek "yasak tanımayan" şarabın İslam toplumunda da sosyalleşmenin kayda değer bir köşe taşı olmaya devam etmesinin akıcı bir tarihidir okurun elindeki! Cervantes'in çağdaşı büyük yazar-şair Quevedo'nun bir sözüyle son verelim: "Bir testiden kurbağa şöyle seslenmiş: Suda yaşamaktansa şarapta ölürüm".

Bir sâkînâme yazmış olan İşretî'nin içki sunan sâkî ile birlikte resmi. Âşık Çelebi, Meşairü'ş-Şuarâ, Millet Kütüphanesi. Ali Emiri 1772, y.470b.

KURUMSAL TARİH DOSTU

Tarih Vakfı Kurumsal Tarih Dostu kurumve şirketlerden öncelikle ilgi veyüreklendirme ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş. — Ekin Fuarcılık Ltd. — MUDO — TÜYAPA A.Ş.

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

SOSYAL POLİTİKA NE ANLAMA GELİYOR?

ÜMİT KURT

Yoksulluk ve sosyal politika, kapitalizmin ne olduğunu ve insan için ne anlama geldiğini sorgulamaya müsait alanlardır. Bu noktadan hareket eden Ayşe Buğra, Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika *başlıklı kitabının çıkış noktasını, kapitalizmi sadece üretim araçlarının özel mülkiyetinin belli bir sınıfın inhisarında olması ile değil; bu mülksüzleşmeyle birlikte, bunun yol açtığı metalaşma süreci ile ilişkilendirilmesi olarak belirliyor.*

Yoksulluğun irdelenmesi gereken bir problematik olarak ele alınması ve çözümlendiği çerçeve köklü bir biçimde farklılaşmıştır. Bu farklılığı yaratan temel gelişme bir üretim ve toplumsal ilişki modeli olarak *kapitalizmdir*. Dolayısıyla, hâlihazırda ekonomik gelişme düzeyi, tarihsel-kültürel arka planı ne olursa olsun, herhangi bir toplumda -Türkiye de dâhil- yoksulluk fenomenini deşmek için, kapitalist-post kapitalist sosyo-ekonomik sistemleri, bunların ürettiği zihniyet kalıplarını ve yoksulluk üzerindeki izdüşümlerini dikkate almak zorundayız. Bu bakımdan, yaşadığımız dünyada, yoksulluk sorunu ekonomik indirgemeci paradigmanın vazettiği gibi paylaşım sorunundan menkul bir vakıa değildir. Yoksulluk, kelimenin tam anlamıyla *toplumsal-insani* bir sorun haline gelmiştir. Bu kertede sorgulanması elzem olan en hayati husus, giderek daha fazla sayıda insanı etik-moral bir varlık olarak insanca yaşamaktan alıkoyan, onu atomize edecek şekilde işleyen bütün bir üretim ve düzen mekanizmasıdır.

Tarihsel gözle baktığımızda 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin kozasından çıkıp yeşermesiyle birlikte var olan yoksulluk ve sosyal politika tartışmaları mekânsal hareketliliğin

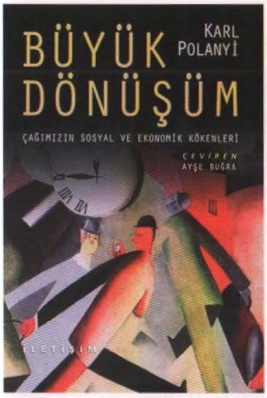
de etkisiyle zaman zaman şekil değiştirse de, içerik açısından tartışma eksenine giren temalar pek değişmemiştir. Burada gözden kaçırılmaması gereken en önemli nokta şudur: Yoksulluk ve sosyal politika, kapitalizmin ne olduğunu ve insan için ne anlama geldiğini sorgulamaya müsait alanlardır. Tam da bu noktadan hareket eden Ayşe Buğra, üzerine birkaç kelam etmeye girişti̇ğimiz *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*[1] başlıklı kitabının çıkış noktasını kapitalizmi, sadece üretim araçlarının özel mülkiyetinin belli bir sınıfın inhisarında olması ile değil; bu mülksüzleşmeyle birlikte, bunun yol açtığı metalaşma süreci ile ilişkilenmesi olarak belirliyor. Bu yaklaşımı, bilhassa yoksulluğu önlemek saikiyle geliştirilen sosyal politika sürecini anlamamız bakımından doğru ve yerinde bir başlangıç olarak değerlendirebiliriz. Zira Buğra'nın da ziyadesiyle etkilendiği Marx'ın düşünce kıtasının çekirdeğinde yer alan ve Karl Polanyi'nin de altını çizdiği gibi toprağın ve emeğin metalaşmasıyla; başka bir tarihsel okumayla ifade edersek, doğanın ve insanın piyasa için üretilen metalar olarak tasavvur edilmesi, kapitalist üretim modelinin ve bu altyapıya (*base*) bağlı olarak oluşan kapitalist toplumsal düzenin (*superstructure*) omurgasını oluşturur.[2]

MARX VE KAPİTALİZM

Marx'ın özellikle vurguladığı nokta kapitalin para ve/veya üretim araçları gibi fiziksel bir şey olmadığı; onun bir *'ilişki'* olduğudur. En yalın şekilde ifade edersek, bu ilişkinin bir tarafında özgür emek vardır. Bu özgür emeğin ortaya çıkması kapitalizmin başlangıç noktasıdır. Özgür emek dediğimiz ise mülksüz insan tipidir. Yaşamak-hayatını kazanmak için çalışmak ve emeğinin gücünü satmak zorunda olan insan tipidir ve

bu bir mülksüzleşme sonucu ortaya çıkar. Yani kapitalizmin başlangıcında bir mülksüzleşme görülür. Bu mülksüzleşme, insanın üretim araçlarından özellikle topraktan kopmasıyla, tarımın ticarileşmesiyle, ortak alanların çitlenmesiyle ilgili bir olgudur ve bunun hemen ardından gelen aşama emeğin metalaşmasıdır.[3] Eğer kapitalizm bir mülksüzleşme süreciyle başlıyorsa, bu mülksüzleşme sürecinin içinde tarımın ticarileşmesi, ortak alanların çitlenmesi (çitleme olayı) ve ortadan kaldırılması çok önemliyse; tam da bu noktada sosyal politikayı, ortak alanların yeniden keşfi bağlamında algılamak gerekmektedir. Buğra'nın kitabının temel motifini yukarıda tasvir etmeye çalıştığımız yaşayabilmek için emeğinin gücünü satmak zorunda kalan mülksüz insanı, bir sözleşme ilişkisi çerçevesinde çalıştırmaya dayanan ve değerler sisteminin merkezine temel değer olarak çalışmayı koyan bir toplumsal düzen olan kapitalist düzenin sorgulanması oluşturuyor. Bu kertede Buğra, sosyal politikanın ağırlık merkezini oluşturan sorunun, "yaşlı olduğu için, hasta olduğu için ya da sadece iş olmadığı için çalışamadığı durumlarda veya aldığı ücret sosyal olarak belirlenmiş bir asgari geçim düzeyinin altında kaldığı zaman, çalışarak hayatını kazanmak durumunda olan mülksüz insana ne olur?"[4] etrafında dolaştığını imliyor. Sosyal politika insanların tam da bu varoluşsal sorunlarıyla ilgilendiğinden kapitalizm tarafından sürekli bir taarruza maruz kalır. Buğra'nın çarpıcı tespitiyle, ilginin boyutu istihdam meselesinden *hak* meselesine kaydığı ölçüde, bu saldırının etkisi artar ve kapitalizmin değerler sistemi ciddi biçimde tartışma konusu haline gelir. Dolayısıyla, Marx'ın deyişiyle insanın toplumsallığı yeniden gündeme gelir.[5]

Tarihsel bir perspektiften hareket eden Buğra, kitabında 16. yüzyıl Batı kapitalizm tarihini referans alarak kapitalizm, yoksulluk ve sosyal politika arasındaki ilişkiyi muayyen örneklerle anlatıyor. Peki, bu tarihsel akvaryumda neler var? Kapitalist toplumda mülk sahiplerinin ve yoksul olmayanların, yoksul olanlarla birlikte rahatsız ve korkulu bir biçimde var olması, *yoksulların bütün modern araçlar kullanılarak mekânsal olarak tecrit edilmeleri*, yoksulların varlığından rahatsız olanların yoksulları özellikle tembellikle, hesabını bilmemezlikle, kötü alışkanlıklara sahip olmakla, aile

hayatının düzensizliği gibi bir dizi şeyle suçlama eğilimi ve bu suçlama eğiliminin giderek belirli bir etnik gruba ve/veya "kültür"e doğru kayması. Buğra'nın da vurguladığı gibi, bütün bu sorunsallar sosyal politika tartışmaları içinde değişik biçimlerde de olsa yer alırlar. Bütün bunlara ek olarak tabii ki "hayırseverlik" tarihsel olarak daima sosyal politika tartışmalarında merkezi bir rol oynamıştır. Tocqueville'den günümüze miras kalan ve bugünün neo-liberal yeni sağcı ideologlarının amentüsü sayılan, sosyal politikayı ve yardımı tamamıyla devletin kontrol ve görev alanından çıkarıp gönüllü kuruluşlara (örneğin kilise), sivil toplum örgütlerine ve yardım kuruluşlarına bırakan 19. yüzyıl muhafazakâr liberalizmi, hayırseverlik ve gönüllülük vurgularıyla sosyal hak karşıtı söylem içinde ilelebet payidardır.

EŞİTLİK, ÖZGÜRLÜK VE SOSYAL POLİTİKA: EŞİT VATANDAŞLIK STATÜSÜ

Eşitlik tarih sahnesine çıkışı itibariyle modern bir kavramdır. Modern öncesi toplumlarda buna benzer bir şey aradığımız zaman hakkaniyet kavramından bahsetmemiz mümkündür. Hakkaniyet esas itibariyle "herkese toplumdaki konumuna göre" davranmak temelinde biçimlenen bir adalet anlayışını yansıtan bir nosyondur. Ancak modern toplumlar söz konusu olduğunda eşitlikten ve tarihsel olarak onunla birlikte

Karl Polanyi'nin (1886-1964) *Büyük Dönüşüm*'ünün ilk cümlesi '19. yüzyıl uygarlığı çöktü' idi.

yürüyen kavramlardan bahsetmeye başlıyoruz. Bu kertede "tarihin momentumunu değiştiren ve tarihe sıçratmalar yaşatan kritik eşik" Fransız İhtilali'nin ortaya koyduğu özgürlük, eşitlik ve dayanışma kavramları. Ayşe Buğra'ya göre eşitlik en bariz haliyle iki şekilde kullanılmaktadır. Bunlardan ilki gelir eşitliği, diğeri ise statü eşitliğidir. T.H. Marshall'ın "Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf" makalesinde eşitliğin bu iki temel kullanımının teorik çerçevesini görmek mümkün. Bu makalede Marshall, geleneksel statü toplumları ile modern sözleşme ilişkisine dayanan modern toplumlardaki farktan bahseden Mein'ın çalışmalarına atıfta bulunmaktadır. Marshall'a göre geleneksel toplumların yanında modern toplumlarda da var olan sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler hiçbir zaman eşit bir sözleşme ilişkisine dayanmamaktadır.[6] Bu noktadan hareketle eşit vatandaşlık statüsüne geçen Marshall, eşit

vatandaşlık statüsünü bireyin ekonomik, siyasi ve sosyal haklarının birbirini izleyerek ortaya çıkan bir süreçte şekillendiği, bir haklar manzumesi temelinde tanımlanabileceğini söyler.[7] Marshall'a göre böyle bir tanımlama gelir eşitliğinden çok daha önemlidir. Ancak yine de bu iki farklı kavram arasında bir rezonans vardır. Ayşe Buğra son çalışması *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politikalar* başlıklı eserinde ve diğer çalışmalarında temel kalkış noktası olarak eşit vatandaşlık statüsüne dikkat çekmektedir. Eğer yaşadığımız toplumda insanlar hukuk önünde eşitse, siyasi hakları korunuyorsa; bunun yanı sıra insanlar çalışamadıkları durumda, hastalık, yaşlılık ve özürlülük gibi durumlarda açıkta kalmayacaklarını biliyorlarsa, herkesin çocuğu aynı koşullarda bedava eğitim hakkından yararlanıyorsa, çalışırken kazanılan gelir geçinmeye yetmediği zaman bunu destekleyen mekanizmalar varsa, devletin sübvanse ettiği kültür, spor ve dinlenme olanakları varsa; böyle bir toplumda yaşadığınız zaman gelir eşitliği önemini kaybeder.

Marx'ın özellikle vurguladığı nokta kapitalin para ve/veya üretim araçları gibi fiziksel bir şeY olmadığı; onun bir 'ilişki' olduğudur.

Aynı zamanda bu sosyal haklar adil bir şekilde vergi toplayıp dağıtan bir devlet tarafından hayata geçirildikleri için bir gelir eşitliğini de beraber getirmektedir. Sosyal hakların gelişkin olduğu bu tür toplumlar diğer toplumlara göre zaten gelir eşitliğinin de daha fazla olduğu toplumlardır. Buğra'nın da isabetle vurguladığı üzere eğer sosyal hakların bu şekilde gelişmiş olduğu ve "eşit vatandaşlık statüsünün bir haklar manzumesi temelinde ortaya çıktığı bir toplumda" hâlâ önemli gelir eşitsizlikleri varsa, bu bir açıdan önemli olabilir: Bu eşitsizliklerin siyasi güce tahvil edilmesi ve siyasi eşitsizliklere yol açmasıdır. Buğra'nın önemle dikkat çektiği gibi böyle bir durum gerçekten tehlikelidir ve bunun üzerinde durulması elzemdir. Eğer gelir düzeyi çok yüksek kesimler aynı zamanda buna dayanan bir siyasi güce sahiplerse bu bir sorundur. Ama bunun dışında bütün sosyal hakların yerleşmiş, sosyal politika önlemleriyle işçi-

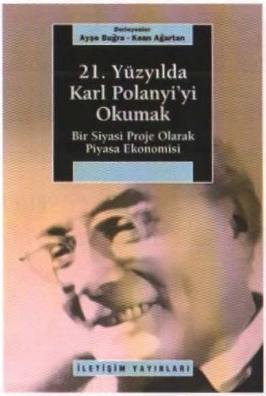
işveren ilişkilerinin düzenlenmiş ve sendikal hakların geçerli olduğu bir toplumda gelir eşitsizliği o kadar da önemli olmayabilir. Yalnız burada Amartya Sen'in katkılarını hesaba katarak eşitlikle ilgili şu parametreyi vurgulamak önemli: Eşitlik ve eşit haklar farklı ihtiyaçları dikkate alarak hayata geçirilmek zorundadır.[8] Eğer özürlü bir insana eşit haklar verdiğiniz zaman onun özürlülük durumunu dikkate almazsanız bu içi boş bir eşitlik olur. Kadın-erkek eşitliğinden bahsettiğiniz zaman kadınların özel ihtiyaçlarından, özellikle analık durumunda ortaya çıkan ihtiyaçlardan söz etmezseniz o zaman bu tam bir eşitlik olmaz. Dolayısıyla, önemli olan o eşit vatandaşlık statüsünü oluşturabilecek bir haklar çerçevesi kurabilmektir. Her insan için eşit hakların aynı anlama gelmeyeceğini ve insanların ihtiyaçları arasındaki farklılıkları gözeten bir eşit vatandaşlık statüsü oluşturmak gerekmektedir. Eşitlikten bahsederken, sadece eşit haklardan değil; bu eşit hakları kimin nasıl kullanacağını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Önemli olan "insanların farklılıklarıyla birlikte topluma eşit vatandaş olarak katılabildikleri bir eşit vatandaşlık statüsü oluşturmaktır."

Hayatını çalışarak kazanamayan insana ne olur? Böyle bir soru bütün toplumlar için büyük önem arz eden bir sorudur. Kapitalizm gibi çalışmayı ahlaki değerler sisteminin merkezine koyan bir sistem, bu zor soru karşısında sosyal politikayla yüzleşmek durumunda kalır.

Kantçı bir izlekten özgürlüğü insanların kendi hayatları ile ilgili kararları kendi iradeleriyle almaları durumu olarak tanımlarsak; bu kertede açlıktan, yoksulluktan, çalışma hayatındaki eşitsizliklerden, toplumun baskısından, kadın-erkek eşitsizliğinin yarattığı sorunlardan hâsılı bütün bu özgürlüğü kısıtlayan durumların hepsinden bahsetmek durumundayız. Dolayısıyla, özgürlük ve eşitlik birbirlerini tamamlayan, birbirlerinin yerine ikame edilemeyecek kavramlardır. Nasıl ki sivil, siyasi ve sosyal haklar birbirlerini tamamlayan, birbirlerinin içeriğini tanımlayan haklarsa; bunun gibi özgürlük, eşitlik ve dayanışma gibi kavramlar da birlikte var olan ve birlikte ulaşılabilen ideallerdir. Özgürlük liberal iktisatçıların vazettiği gibi piyasanın özgürlüğünden mülhem, eşitliğin panzehiri bir kavram değildir. Eşitlik ve özgürlük birbirlerine telif edilmesi gereken kavramlardır.

Her şeyden önce sosyal politika, kapitalist toplumda ortaya çıkan ve

sadece kapitalist topluma özgü bir olgudur. Bu kertede Buğra'nın kitabının temel tezi sosyal politika alanının kapitalizme birlikte var olan ama kapitalizmi dönüştüren bir etkiye sahip olduğudur. Kapitalist topluma ve kapitalist sisteme özgü değerler sisteminin merkezinde emek/çalışma bulunmaktadır. Böyle bir sistemde mülkiyet de emekten yola çıkarak açıklanır. Bu değerler sistemi içinde hem mülkiyetin meşruiyet zemini hazırlanır, hem de çalışmayana ekmek yok anlayışı aynı sistem içinde meşruiyet kazanır. Ama buradaki çelişki kapitalizmin aynı zamanda durmadan işsizlik (*özellikle kriz dönemlerinde*) ve yoksulluk yaratan bir sistem olduğudur. Bütün bunlar kapitalist sistemi fena halde zorlayan ve sorgulanmasına yol açan olgulardır. Bu tür olaylarla karşılaştığımız zaman ortaya sosyal politikanın temel sorusu çıkmaktadır: Hayatını çalışarak kazanamayan insana ne olur? Böyle bir soru

lamında yine aynı hummalı bir insan çalıştırma faaliyetleri caridir. Bu, insanı işgücü olarak gören bir yaklaşımın en yalın tezahürüdür. Ancak bütün bunların yanında sosyal politika alanında her zaman hak temelli yaklaşımlardan bahsedenler de mevcuttur. Eğer toplumun bir ferdi çalışamıyorsa, iş bulamıyorsa-ya da alanda etkili olmaya ve sosyal politika önlemelerinin alınmasında etkili olmaya başladığı durumda kapitalist sistemin dönüşmeye başladığıdır. Sosyal politikalar alanı insanın toplumsal var oluşunu değiştirmeye/dönüştürmeye ve başka bir insani var oluşa yönelik bir etki yapabilme potansiyeline sahiptir.

TÜRKİYE'NİN SOSYAL POLİTİKA TARİHİ

Kitabının ilerleyen bölümlerinde geç sanayileşen Türkiye'nin sosyal politika tarihini irdeleyen Buğra, bireyin geçiminin toplumsal parametrelerini ve devlet-toplum ilişkisinin niteliği hakkında önemli argümanlar sunuyor. Tek parti döneminin köyden kente göçü engellemesine dayalı, yoksulluğun kırsal mekâna tecridi çabası, şehirde ise devletin sosyal sorumluluklarını büyük ölçüde devlet memurlarının geçim koşullarıyla sınırlayan ve modern bir yardımsever-

Kantçı bir izlekten özgürlüğü insanların kendi hayatları ile ilgili kararları kendi iradeleriyle almaları durumu olarak tanımlarsak; bu kertede açlıktan, yoksulluktan, çalışma hayatındaki eşitsizliklerden, toplumun baskısından, kadın-erkek eşitsizliğinin yarattığı sorunlardan hâsılı bütün bu özgürlüğü kısıtlayan durumların hepsinden bahsetmek durumundayız.

bütün toplumlar için büyük önem arz eden bir sorudur. Kapitalizm gibi çalışmayı ahlaki değerler sisteminin merkezine koyan bir sistem bu zor soru karşısında sosyal politikayla yüzleşmek durumunda kalır. Buğra'nın yerinde bir tarih okumasıyla ortaya koyduğu gibi bu zorlukla karşılaşıldığı zaman farklı tavırlar ve yaklaşımlar sergilenmiştir ve bunlar sosyal politikanın içinden çıkmıştır. Bu farklı yaklaşımlardan bir tanesi çalışarak geçimini sağlayamayan insanı suçlama eğilimidir. Bu olmadığı zaman çok hummalı bir yoksul çalıştırma faaliyetine girilmiştir. Aslında bugün de bu durumla karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bilhassa refah devletinden (*welfare*) istihdam devletine (*workfare*) geçiş bağbaşka bir sebepten çalışamıyorsa, ya da çalışıyor ama kazandığı ile geçimini sağlayamıyorsa; bu insana karşı birtakım kişilerin sorumluluğu vardır. Yani bu insana bu toplumda yaşamasını ve bu topluma katılımını sağlayacak şeylerin temellerinin atılması gerekmektedir. Burada aslında iki farklı insan anlayışından, yani insanın toplumdaki yeri ile ilgili iki farklı görüşten bahsediyoruz. İnsanı işgücü olarak gören bir yaklaşımla, insanı bir toplumda yaşamaya ve topluma katılmaya hakkı olan bir fert olarak gören bir yaklaşım arasındaki farktan bahsediyoruz. Ve sosyal politika içinde bu fark her zaman bulunmaktadır. Bu noktada Buğra'nın temel argümanı, hak temelli yaklaşımın güçlendiği, siyasi lik vurgusu bu dönemin karakteristik özellikleridir. Çok partili döneme geçişle birlikte, köyden kente göçün büyük ivme kazandığı ve yoksulun seçmen olarak önem kazandığı bir dönemde, devlet-toplum ilişkisinin ciddi bir dönüşüm geçirdiğine tanık oluyoruz. Sosyal güvenlik kurumlarının kök salmaya başladığı Türkiye'de, bu dönemde Batı'daki refah devleti uygulamalarının izdüşümlerini görmek mümkün. Ancak, bunun vatandaşlık ve hak temelli bir sosyal politika anlayışı olduğunu söylemek son derece zor. Özellikle enformel sektörün ağırlığını artırdığı, küçük köylülüğün önemini koruduğu, aile bağları ve hemşerilik ilişkilerinin hâlâ canlı olduğu, şehre göçen ailenin köyde kalanlarla bağlarını koruduğu bir "ah-

lak ekonomisi"nin[9] varlığından bahsedebiliriz. Kitabın son bölümünde 1980 sonrası Türkiye'nin neo-liberal ekonomiye eklemlenmesi sonucunda piyasa ekonomisinin hâkim olduğu; 2001 sonrasında AKP iktidarı ile birlikte bu anlayışın sağlamlaştığı; sosyal hizmet sunumunu ve yoksul yardımı hususlarında gönüllü faaliyetlerle yerel yönetim işbirliğinin teşvik edildiği uzun bir dönemin hesap dökümüne rastlıyoruz. Bu dönemde yoksullukla mücadele sosyal hak anlayışı alanından piyasayla hayırseverlik arasına sıkıştırılmıştır.

vurgulayan Buğra'nın bu çalışması, tavrı-duruşu ve ne söylemek istediği gayet sarih bir çalışma.

BİTİRİRKEN

Bir kere ilk elden şunu söylemek gerekiyor. Buğra'nın da kitabının farklı bölümlerinde altını çizdiği gibi kapitalizm gibi sosyal politikalar tarihi de düz-doğrusal bir çizgi izlemiyor. Buğra'ya göre sosyal politika tarihi bir sınır mücadelesi tarihidir. Bu mücadelenin aktörleri şunlardır: Kendi kurallarına göre işleyen, devlet müdahalesini ve her türlü toplumsal müdahaleyi dışlayan bir piyasa ekonomisini kurmaya uğraşanlarla; onu değiştirmeye çalışanlar. Ve bu sınır mücadelesi hiçbir zaman bitecek bir şey değildir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, refah devletinin temelleri atılırken, serbest piyasa ekonomisi dünyanın hiçbir yerinde artık uygulanmazken, 19. yüzyılın geride bırakıldığını düşünmemiz mümkündü. Karl Polanyi'nin "Büyük Dönüşüm"ünün ilk cümlesi '19. yüzyıl uygarlığı çöktü' cümlesiydi ve Polanyi yeni başlayan bir şeyden bahsediyordu. Ama 1970'lerde yeniden 19. yüzyılın serbest piyasa ideallerine geri dönüldü ve benzer temalar benzer biçimlerde tartışılmaya başladı. Ve birdenbire o noktada önem kazanan şey kazanılmış hakların korunması olgusuydu. Bu şunu çok sarih bir biçimde ortaya koyuyor ki mücadele hiçbir zaman bırakılmamalı. Yani kapitalizmi olduğu gibi korumak ve serbest piyasa ekonomisini müdahalesiz bir şekilde işler halde tutmak çabasıyla onu değiştirmek çabası inişleri ve çıkışları olan, değişik momentumlara sahip bitmez-tükenmez bir mücadeledir. Bu mücadeleyi etkin bir biçimde eyleme dönüştürecek toplumsal failler emekçilerdir. Bugün belki de Türkiye solunun önemli hastalıklarından bir tanesi somut olanla ve teorik olan arasına net çizgilerçizmektir. Hâlbuki Foucault'nun da imlediği üzere teorik olan zaten somut olanın içinde belirir, ortaya çıkar. Yani Marx'ın politik bir duruşu vardı, bu politik duruş çok önemli bir tarihsel ortamda, çok belirli ekonomik ve siyasi gelişmeler dinamikler içinde biçimlenmişti. Ve teorisi de bunu yansıtıyordu. Yani somut olandan ne kadar daha geniş bir alana teşmil edebileceğimiz bir analitik çerçeve çıkarabiliyorduk. O yüzden teorik olanla somut olanı birbirinden ayırmamak gerekiyor, söylediğimiz lafın neye tekabül ettiğini, hangi tarihsel gerçekliğe hangi siyasi mücadeleye tekabül eden bir şeyden bahsediyoruz bunu bilmemiz elzemdir.

Tek parti döneminin köyden kente göçü engellemesine dayalı, yoksulluğun kırsal mekâna tecridi çabası, şehirde ise devletin sosyal sorumluluklarını büyük ölçüde devlet memurlarının geçim koşullarıyla sınırlayan ve modern bir yardımseverlik vurgusu bu dönemin karakteristik özellikleridir.

Ayşe Buğra'nın belirttiği gibi, yoksulluk her şeyden önce, insanın topluma diğer insanlar gibi katılabilmesini engelleyen sosyal bir dışlanma sorunudur. Dolayısıyla kapitalizme içkin siyasi ve toplumsal bir sorundur. Tam da bu nedenle, hayırseverlik, yoksulluğu siyasileştirme çabasının önündeki en büyük engellerden biridir. Zira yoksulluğun siyasileşmesi, siyasi otoritenin piyasaya müdahalesini gerektirir. Bu kertede, Buğra'nın önerisi, "kapitalizmin metalaşma temelli tanımının ötesine geçip, kapitalizmi hak temelli sosyal politika arayışlarına teşne hale dönüştürerek insanın piyasaya olan bağımlılığının azaltılmasına yönelik arayışlardır." Kitabının politik tavrını, duruşunu ve manifestosunu insanların içindeki yaşadıkları topluma "o toplumun eşit bir ferdi olarak katılabilmelerinin koşullarının hazırlandığı ve doğal olarak, demokratik siyasi süreçler işlediği ölçüde, bu insanların eşitsizliklere karşı çıkma ve ekonomik düzenin daha kapsamlı bir biçimde değişmesi için somut talepler ve yöntemler"[10] geliştirme imkânlarının derinleşen yoksulluğun siyasileşmesi olduğunu

ÜMİT KURT
CLARK ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 Ayşe, Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, Mart 2010.
2 Karl Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Çeviren: Ayşe Buğra, İletişim Yayınları, 9. Baskı, Haziran 2010.
3 Bu süreçin daha detaylandırılmış anlatımı için Karl Marx'ın *Das Kapital* külliyatının özellikle I. cilt. Okunabilir.
4 Ayşe Buğra, a.g.m., s.10
5 Ömer Laçiner, "Sosyalizm Nedir, Ne Olmalıdır?", *Birikim*, Sayı: 259, Kasım 2010: 8-32.
6 T. H. Marshall, "Citizenship and Social Class", *Inequality and Society* içinde Jeff Manza ve Michael Sauder (eds.), (2009, W. W. Norton and Co.: New York): 151.
7 A.g.m. 154
8 Amartya K. Sen, "From Income Inequality to Economic Inequality", Southern Economic Journal, Vol. 64, No. 2, 1997: 385-386; Amartya K. Sen & Bernard Williams, *Utilitarianism and Beyond* (Cambridge University Press, 1982): 153.
9 Ayşe Buğra, a.g.m., s. 17
10 Ayşe Buğra, a.g.m. s. 265

LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, müzik festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

www.efespilsen.com.tr

KAFKASYA, ANADOLU VE İRAN'A YAYILMIŞ BİR UYGARLIK

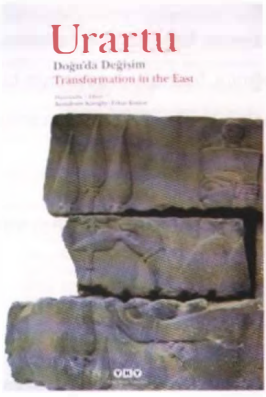
URARTU: DOĞU'DA DEĞİŞİM

BÜLENT GENÇ

Kemalettin Köroğlu ve Erkan Konyar'ın editörlüğünü yaptığı, Urartu: Doğu'da Değişim [Urartu. Transformation in the East] *adlı kitap, çeşitli üniversitelerde Urartu Krallığı üzerine çalışan bilim insanlarının devam eden ve bitmiş kazı, araştırma ve incelemeleri hakkındaki değerlendirmelerini bir araya getirerek, Urartu çalışmalarında gelinen aşamayı çeşitli yönleriyle okuyucuya sunuyor. Kitap Urartular'ın yayıldığı alanı ve kapladığı coğrafyayı göz önüne aldığımızda -Ermenistan'daki çalışmaları yeterince yansıtmasa da- kendi içinde bütünlüklü ve ayrıntılı bir çalışma.*

1828 yılında Friedrich Eduard Schulz'un Avrupa'ya gönderdiği yazıtların çözümlenmesiyle başlayan ve günümüzde 3.000'in üzerinde yayına sahip olan Urartu araştırmaları, arkeolojik açıdan ve çivi yazılı materyallerin çalışılmasında uluslararası işbirliğinin gerçekleştiği bir alan haline geldi. *Urartu: Doğu'da Değişim* kitabında krallık öncesinde bölgede yaşayan kabile-aşiretler ve bu aşiretlerin bir güç olarak görünümü, devletin oluşumu, başkenti, gelişimi, ilk yazıyı kullanmalarına paralel olarak devlet bürokrasisinin oturması, kullandıkları savaş araçları, çanak-çömlekleri, süs eşyaları, dinsel durumları, gömüt gelenekleri ve mezar tiplerini ele alan on beş makale yer alıyor.

Kemalettin Köroğlu tarafından kaleme alınan "Urartu: Krallık ve Aşiretler" (s. 12-51) başlıklı makalede krallığın sınırları ve yayıldığı coğrafya çizilirken, uç noktalara dikilen ve Urartu'nun çağdaşı Yeni Asur'dan örnek alınarak uyguladığı yazıtların propaganda amaçlı ve bölgeye sadece yağmalama amaçlı olarak girildiği ve bu yazıtların gerçek sınırları belirtmediği vurgulanıyor. Özellikle devletin egemen olduğu bölgenin anlaşılmasında bizzat devletin kendisi tarafından inşa edilen kentlerin ve bunlara bağlı yerel yönetim merkezlerinin dağılımına bakılması gerektiğinin altı çiziliyor. Köroğlu sınırları ele alırken, Yukarı Dicle bölgesinde Asur'un varlığının Urartular'ın bu alana girişini engellediğini ancak batıda Fırat Nehri aşılarak çeşitli dönemlerde yağma seferleri düzenlendiğini belirtiyor. Köroğlu bölgedeki denetimin -içinde çok odalı kaya mezarı bulunan- eyalet merkezleri eliyle sağlandığını, ancak kuzeyde Kars ve Ardahan yaylalarında Urartu Devleti'nin inşa ettiği yerel yönetim merkezlerinin saptanamadığını da vurguluyor. Doğu sınırını Urmiye Gölü havzasının oluşturduğu Urartular'ın ne Akdeniz'e ne de Karadeniz'e ulaşabildiğini, buna mukabil Urartu merkezlerinde bulunan fildişi ve cam boncuk gibi süs eşyalarının varlığını Doğu Akdeniz ve Kuzey Suriye ile olası bir ticari bağlantıya atfediyor. Urartu kent ve eyalet merkezlerinin genellikle tarım alanları ile ilişkili bölgelere kurulduğu, daha yüksekte kalan ve arkeolojik kanıtların yetersiz olduğu yaylalarda ise göçebe kültürlerin barındığı, buraların devletin denetiminden uzak ve zor bir coğrafya olduğunu belirten Köroğlu, Urartu Devleti'nin kuruluş aşamasında yazı, devlet organizasyonu, sitadel ve kent inşası başta olmak üzere birçok geleneği Asur'dan aldığını ve bu kültürün Yukarı Dicle bölgesindeki Nairi toplumları tarafından Urartu'ya taşınmış olabileceğini söylüyor. Nairi toplumlarının bu geleneği bütün çeşitliliğiyle birlikte Urartu'ya nasıl taşıdığı veya bu bilgi

YKY'den çıkan *Urartu: Doğu'da Değişim* kitabını Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu (Marmara Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı) ve Yrd. Doç. Dr. Erkan Konyar (İstanbul Üniversitesi Eski Çağ Tarihi Anabilim Dalı) hazırladılar. İstanbul, 2011.

transferinin nasıl gerçekleştiği günümüzde hâlâ tartışma konusu.

Köroğlu, kentler, yerel yönetim merkezleri ve kırsal yerleşmeler şeklinde Urartu dönemi yerleşmelerini üç gruba ayırarak ele alıyor. Kent olarak nitelenen 12 yerleşimin ortak özelliklerinden hareketle sitadel ve aşağı yerleşmeleri, sitadelin bulunduğu alanın teraslarla düzenlenmesi, saray, tapınak, depo, sarnıçlar ve kanalizasyon gibi altyapı sistemlerinin uygulanması, tapınaklar ve inşa kitabeleri gibi kriterleri ortaya koyan yazar, başkent dışındaki kraliyat kentlerinde çok odalı kaya mezarlarının bulunmadığını belirterek yine yerel yönetim merkezleri ve kalelerin oluşturulmasında topografyaya müdahale, kale planı, surlar, duvarlarda kullanılan taş işçiliği, çok odalı kaya mezarları, yazıtlar gibi ortak özellikleri sıralıyor. Köroğlu köyler ve kırsal yaşamın anlatıldığı kısımda Ilk Tunç Çağı sonrasında terk edilen höyüklerde yerleşimin Orta Demir Çağı'nda başladığını ifade ediyor.

Paul Zimansky "Unutulan ve Tekrar Hayata Dönen Bir Krallık: Urartu Çalışmaları ve Literatürü" (s. 56-71) başlıklı ilk makalesinde 19. yüzyıldan itibaren başlayan Urartu filolojisinin temellerini atan çalışmalardan bahsederek çivi yazısının okunmasındaki aşamaları naklediyor ve Urartucanın kökeni ile ilgili görüşlerin yanı sıra, Hurri ve Urartu dillerinin kardeş olduğunu ve üçüncü binin sonunda konuşulan ortak bir atadan geldiğini vurguluyor. Karmir-Blur, Bastam, Altıntepe, Patnos Aznavurtepe, Toprakkale, Çavuştepe ve Kef Kalesi kazılarını genel olarak anlatırken, çeşitli bilim insanlarının Urartu arkeolojisine ve filolojisine yaptıkları katkıya değinen Zimansky, "Urartu ve 'çağdaşları' " (s. 106-121) başlıklı diğer makalesinde, krallığın çağdaşı Asur'un çeşitli bakımlardan gayet iyi bilindiğini, ancak Diauehi, Etiuni ve Uiteruhi gibi yazıtlarda geçen yerler hakkında net bilgiye sahip olunamadığını ifade ediyor. "Krallığın daha önce herhangi bir politik ya da kültürel birlik göstermeyen geniş bir bölgenin ele geçirilmesi ile kurulduğunu", ancak bölgedeki çeşitli aşiretlerin dönem dönem Asur saldırılarına karşı birtakım politik birlikler oluşturduğunu yazıtlardan bilindiğini belirten yazara göre, Arame'nin krallık öncesinde Asur'la savaşması ve korunaklı kale ve kentlere sahip olması bölgede ciddi dinamiklerin varlığını gösteriyor.

Çavuştepe Tapınağı'nın cellası (kutsal oda) ve temel kalıntıları.

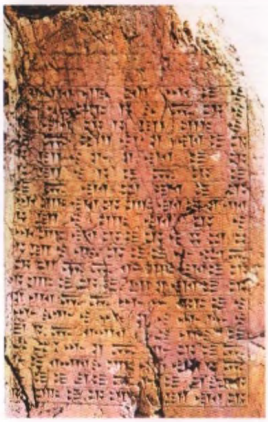
Fotoğraf: E. Konyar.

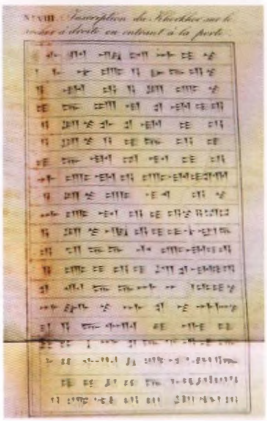
Zimansky Urartu Krallığı'nın kuruluşundan itibaren Asur'la ilişkisini, doğrudan Asur'dan aldıkları bazı uygulamaları, Asur'un Urartu'dan çekindiğini, Tanrı Şamaş'a yazılan bir mektubu yorumlayarak aslında iki krallığın da birbirini yenemediği ve bölgede Asur'a karşı koyabilecek tek gücün Urartu olduğunu vurguluyor. Her iki güç de birbirlerine ciddi anlamda hasar verememiş ancak III. Tiglat-pileser'in II. Sarduri ile savaşı, II. Sargon'un I. Rusa ile savaşı ve hatta Muşaşir'in yağmalanması Urartu'ya ağır darbeler indirmiştir. Bu savaşın sonucunda II. Sargon'un Tanrı Asur'a yazdığı mektuptan Urartular'ın Urmiye Gölü'nün özellikle batı ve güneybatısındaki kentleri kuşatarak yıktığını ve ayrıca bu kentlerle ilgili çeşitli bilgileri de yine bu mektuptan anlıyoruz. Ayanis'teki tapınağın cephesinde yer alan bir yazıtta II. Rusa'nın ele geçirdiği düşman topraklarının başında Asur'dan söz etmesini ve ayrıca Keşiş Göl yazıtında Tanrı Asur'un adının geçmesini de hesaba katarak sınır bölgelerindeki ilişkileri değerlendiren Zimansky, Muşaşir'in ve Tanrı Haldi'nin Urartu kralları için nasıl önemli hale geldiğini Asur ve Urartu arasındaki pozisyonunu anlatıyor ve Muşaşir Kralı Urzana'nın her iki krallıkla mektuplaşmasını, dönem dönem taraf değiştirmiş olduğunun altını çiziyor. Gerçekten de Muşaşir'in yağmalanması, ele geçirilen 1.000 kilo altın, 6.000 kilo gümüş, 333.000 değerli eşya gibi ganimetlerin listelenmesinden, bu merkezin ne kadar önemli olduğunu anlıyoruz. Zimansky yine Ayanis

Ayanis Dış Şehir'den iki loblu "İskit" ok ucu. Bu tür uçlara zaman zaman etnik gösterge olarak önem verilse de Urartu yerleşmelerinde yaygın olarak kullanılmaktaydı.

Van Müzesi.

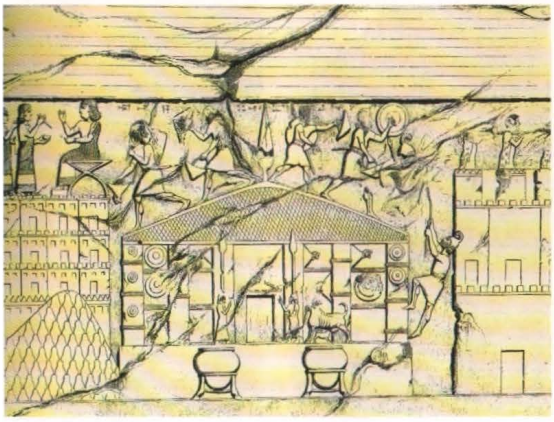

Solda Van Kalesi'ndeki mezar kapısının yanında bulunan Argişti'nin Yıllıkları'nın sonundaki lanet formülü görülüyor. Sağda ise Schulz'un 1827'de yaptığı ve 1841'de yayımlanan kopya.

Tapınağı yazıtında yer alan Assur, Targuini, Etiuni, Tabal, Qainaru, Hatti, Muşki ve Siluquni adlarından yola çıkarak genel bir değerlendirme yapmaktadır. Urartu'yla çağdaş Tabal'ın Muşki, Asur ve Urartu arasında bir çekişme nedeni olduğunu, Sargon'un buraya düzenlediği bir savaşta öldüğünü belirten yazar Medler'in Urartu'nun yıkılışındaki katkısına ve Herodot'un betimlediği türden bir Med İmparatorluğu'nun varlığına da kuşkuyla yaklaşmakta ve aynı şekilde Herodot'un Kimmer ve İskit anlatısına da güvenilmemesi gerektiğini ifade ediyor. Asur yazıtlarında İÖ 8. yüzyılda "Gamir Ülkesi" olarak geçen Kimmerler'in Urartu'ya karşı değil, Urartu'nun Kimmerler'e karşı saldırgan faaliyetlerde bulunduğunu ve yenildikten sonra da yurtlarına geri döndüklerini anlatıyor. Ancak devamında Sargon'un İÖ 714 yılındaki seferi kadar ölümcül bir darbe vuramadıklarını ifade eder. Kimmerler ve İskitler'in birbirlerinden güçlükle ayrılabilen halklar olduğunu, Asurlular'ın kullandığı şekliyle Sakalar'ın, Geç Asur İmparatorluğu'nun çöküşünde etkili olduğunu ve İÖ 7. yüzyılda Urartular'ın yıkımında da bulunmuş olabileceklerini vurgulayan Zimansky bu yerleşmelerdeki yıkım tabakalarının sıklıkla, tartışılmaksızın İskit ya da Kimmerler'e bağlandığını, örneğin Gordion'daki yıkımın Kimmer saldırısının tarihi olan İÖ 679'a dayandırıldığını ancak radyokarbon tarihlerinin bu yıkım tabakasını İÖ 800'den önceye çektiğini belirtir. Urartu ve çevresindeki ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinin çoğunun düşmanca ve askeri amaçlı olduğunu, bu durumu da Demir Çağı'nda Asur baskısının oluşturduğunu vurgular.

"Urartu Tarihine Genel Bir Bakış" (s. 74-101) başlıklı Mirjo Salvini'ye ait makale Orta Asur döneminde İÖ 13. yüzyıldan başlayarak kuzeye yapılan Asur seferlerinde Urartu ismine rastlanmasından başlayarak Nairi ve Ur(u)atri denen kabilelerin Asur'a karşı koyuşundan söz etmektedir. III. Salmanasar döneminden itibaren ise Urartulu Arame ve onun şehirlerinin yıkıldığı yazıtlara geçmektedir. Salvini, Van Gölü havzasında giderek daha görünür bir güç olmaya başlayan Urartu başkenti Tuşpa'nın kurucusu I. Sarduri'nin, Sardurburcu veya Madırburç olarak adlandırılan yapıda Asurca kaydedilmiş yazıtını ele alarak, bu yapının mimarisinin şimdiye kadar bildiğimiz tüm Urartu kalelerindekinden farklı olduğunu ve belki de su seviyesinin günümüzden birkaç metre daha yüksek olabileceğini belirterek bu yapının bir rıhtım ya da liman yapısı olabileceği üzerinde durmaktadır. Yazar ayrıca, I. Sarduri'den itibaren İşpuini ve Minua'nın seferleri, yazıtları ve icraatlarını anlatarak, İşpuini'nin din faktörünü kullanarak Ulusal Tanrı Haldi figürü altında bir tür birleştirici kompozisyon yaratıldığını belirtiyor. Makalede Tuşpa sitadeli ayrıntılı olarak anlatılmış; yazar, I. Argişti'nin günümüzde Erivan kenti yakınlarında Erebuni şehrinin yapımında batı sınırından, Hate ve Şupa'dan 6.600 asker getirildiğinden bahsederken, bu askerlerin Ermenistan topraklarını kontrol altında tutmak için getirildiği ya da bunların yeni bir yerleşim bölgesi kurulurken tehcir edilen askerler olabilecekleri ihtimali üzerinde duruyor. II. Sarduri'nin seferlerinin ulaştığı bölgeleri anlatarak Asur Kralı III. Tiglat-pileser'le Kommagene bölgesinde yaptığı ve yenilgiye uğradığı savaştan söz ederek Sarduri'nin oğlu ve halefi olan I. Rusa'nın II. Sargon'la savaşını, Urartular'ın yenilgisini ve Muşaşir yağmasını anlatan Salvini, II. Argişti'nin faaliyetlerine kısaca değindikten sonra son büyük Urartu hükümdarı II. Rusa'nın aktivitelerinden, Karmir Blur, Bastam ve Ayanis gibi kurduğu kentlerden söz eder.

"Etnoarkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu'nun Urartu Döneminde Sosyo-Ekonomik Yapısı" (s. 126-145) başlıklı makalenin yazarı Jak Yakar, Urartu Krallığı'nın oluşumu süresince göçebe ya da yarı-göçebe kırsal yaşamın Anadolu'nun yüksek yaylalarında ve Transkafkasya'da büyük ihtimalle hâkim olan geçim şekli olduğunu vurgulamaktadır. Krallığın oluşum sürecini ve bu sürece neden olan etkenlerden biri olarak Asur se-

Sargon'un Muşaşir'deki Haldi Tapınağı'nı talanı. Khorsabad'dan gelen ve taşınması sırasında kaybolan bir kabartmanın çizimi. P.E. Botta tarafından yayınlanmıştır.

Hakkâri Kalesi altında V. Sevin ve A. Özfırat tarafından kazılan mezar stelerinden biri. Figür Demir Çağı kabile şefini temsil ediyor olabilir. Omzundaki çadır biçimindeki nesne hâlâ Türkiye'de bulunan geleneksel göçebe ya da yarı-göçebe hayvancıların yurt benzeri çadırlarını temsil ediyor.

Van Müzesi

ferlerini ele aldığı makalede Yakar, Urmiye'nin güneyindeki Manalar'ın, kraliyet ailesi ve yerel yöneticilerin yanı sıra kabile şefleri ve farklı yerleşimlerin yaşlılarından da oluştuğunu anlatarak, Urartu Krallığı'nın da daha önce, şefler tarafından yönetilen bölgelerin idaresinde buna benzer bir sosyo-politik yapıyı miras almış olabileceğini varsayıyor. Bölümlenmiş coğrafyası ve idari yapısıyla krallığı feodal bir monarşiye benzeten Yakar, devletin, merkez bölgeleri dışındaki stratejik ve iktisadi önem taşıyan şehirlerin iç işlerine ve sosyo-ekonomik örgütlenişine karıştığı yolundaki görüşlere şüpheyle yaklaşıyor.

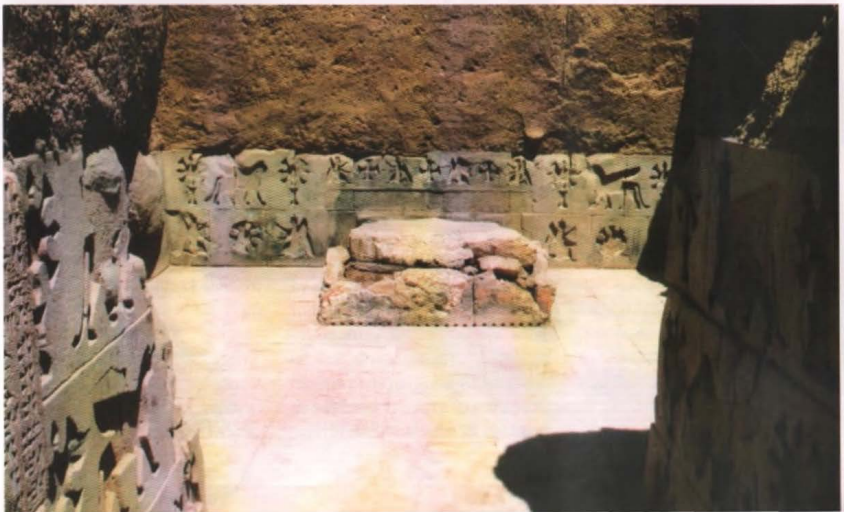
Yakar, Diakonoff'un "Sacrifices in the city of Teisebâ (UKN 448) - Lights on the Social History of Urartu."ı, adlı makalesinden hareketle, Urartu toplum yapısıyla ilgili olarak bir tablo sunmuş ve burada Urartu yerlilerinin (*aurele*) toplumun özgür tabakasını oluşturduğunu ve köylü sınıfı (*urordele*) ile ele geçirilen toprakların ahalisinden (*buradinele*) daha yüksek birtakım özgürlüklerden faydalandığını, köle sınıfının (*purale*) ise tarımda çiftçi olarak çalıştığını aktarmaktadır. Doğu Anadolu'daki coğrafi şartlara ve iklime bağlı olarak tarım ve hayvancılığın özellikle 19. yüzyıldaki durumundan, göçebeler ve yaylakçı gruplardan ve bu grupların göç hareketlerinden, yerleşik köy toplumlarıyla ilişkilerinden yola çıkarak, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına dair geniş bir çerçeve çizmektedir. Özellikle geniş çaplı ziraat faaliyetlerinde bulunulan Minua döneminde, Van havzasında daha önce kullanılmamış toprak parçalarının işletilmesiyle devlet otoritesinin sağlamlaştığından bahseden Yakar barajların, su depolarının, sulama kanallarının yapılması ve tehcir edilen halkların zorunlu iskânının Urartu ekonomisindeki tarım sahasını genişlettiğini belirtmektedir.

Stephan Kroll'un kaleme aldığı "İran'daki Urartu Şehirleri" (s. 150-169) başlıklı makalede, Urmiye havzasına bazı iklim özelliklerinden dolayı diğer bölgelere kıyasla neden daha çok yerleşildiği üzerinde durmaktadır. Kroll Geç Tunç Çağı'nda (Demir I: y. İÖ 1500-800) Kuzeybatı İran'da birçok küçük devletin varlığından ve Erken Demir Çağı'nda (Demir II: y. İÖ 1000-800) 200 yerleşimi bulunduğundan sözediyor ve bölgenin her tarafında bulunan kalelerin, küçük yöneticiler tarafından idare edildiği şeklinde yorumluyor. Kuzeybatı İran'da Eskiçağ'a ait bazı madencilik yerleri bilinmesine rağmen sadece Ahar bölgesinde Sunglum'a ait Erken Demir Çağı madenciliğinin varlığı ispatlanmıştır. Gilzanu'yu Hasanlu ile eşleştiren yazar Hasanlu'daki bazı birimlerin yeniden tanımlanması gerektiğini belirtmekte ve Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu'daki yıkımın çeşitli hammaddeleri elde etmek için

Bastam yukarı sitadeli, Argişti oğlu Rusa'nın mühür baskılı kil bullaları.

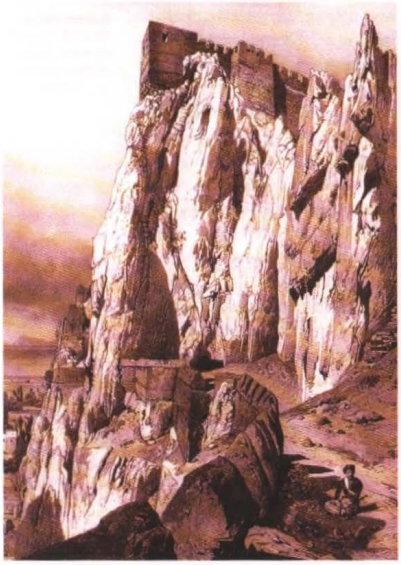
Asur tarafından gerçekleştirildiğini vurguluyor. Erken Demir Çağı'nda Azerbaycan'ın her yerinde kaleler bulunduğu, yeni olanın ise her bölgenin bir ya da iki merkezinin kale tarafından yönetilmesi olduğunu belirtiyor. Kalatgah, İsmail Ağa, Bastam, Verahram, Livar ve Gâvur Kale büyüklüğündeki 8-30 hektar alanı kaplayan kalelerin önceki dönemlerde bulunmadığını, yine bu dönemde Sangar, Verahram ve İsmail Ağa gibi kalelerde gösterişli kaya mezarlarının ortaya çıktığını ifade eden Kroll, Işpuini ve Minua'nın Kelişin, Kalatgah, Ain-e Rum ya da Siyah Çeşme'deki inşa yazıtlarını, krallığın bu bölgedeki barışçıl aktiviteleri olarak yorumluyor. Bu bölgede bulunan sefer yazıtları sıklıkla ele geçirilen bir krallığı Urartu sınırları içinde tutmak için yapılan inşa faaliyetlerini ve kaleleri de anlatan Kroll, İÖ 9. ve 8. yüzyıllar için Maku, Khoy, Marand, Ahar, Salmas, Urmiye ve Uşnu-Naqadeh bölgelerinde Urartu yerleşimlerine dair veriler bulunduğunu ancak daha

Ayanis Kalesi'nde tanrıya armağan edilen silahlar, törenden sonra cella içerisindeki podyum üzerine konulmaktaydı.

doğudaki Urartu varlığına dair bilgi edinebileceğimiz çalışmaların sınırlı olduğunu belirtmekte ve özellikle Erdebil eyaletinde Nir'de mükemmel durumda bulunan Urartu çanak çömleğinden söz etmektedir.

Yazar, Sargon'un sefer rotasını çizen Zimansky'nin görüşlerinden hareket ederek Asur'un tahrip ettiği kalelerin lokalizasyonunu ayrıntılı olarak tanımlamaya çalışıyor. Ancak Sargon'un seferini anlatırken bu seferle ilgili önerilen diğer güzergâhlara değinmeden bir kurgu yapıyor. Sargon'un genel olarak Urmiye Gölü'nün batı kıyıları boyunca ilerlediği, bu alandaki Urartu kentlerini tahrip ettiği kabul görmektedir. Doğudan gölün çevresini dolanarak yapacağı uzun bir sefer Urartu'ya sıkıntılar yaşatan ve bölgede etkili olan Kimmer tehlikesini göze almak olacaktır. II. Rusa'nın inşa ettirdiği güçlü kalelerden biri olan Bastam bölgede kazısı yapılan önemli yerleşimlerden biridir ve Urartu'nun bölgedeki varlığının kanıtı olan bu kale makalede detaylı olarak anlatılmış. Kalenin yağmalanarak yıkıldığını ve halkın başka bir yere nakledildiğini söyleyen Kroll, tahribat katında ve kale duvarlarının dışında İskit ok uçlarının bulunması saldırganları tanımlıyor olsa da daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu da belirtiyor. Oysa İskit ok uçları Ayanis'te bir sadağın içinde dönemin kullanılan diğer ok uçlarıyla birlikte bulunmuştur ve bu İskit ok uçlarının başka kavimler tarafından da yaygın bir şekilde kullanılmış olabileceğini belgeler niteliktedir.

1846'da Büyük Platform ve anıtsal kraliyet mezarlarının cepheleri.

Jules Laurens'in gravürü.

Çivi yazılı kitabe, Van Müzesi bahçesi.

Ali M. Dinçol ve Belkıs Dinçol'un kaleme aldığı "Urartu Yazısı ve Dili" (s. 172-185) başlıklı makalede, Asurlu tüccarların İÖ 19. ve 18. yüzyıllarda Anadolu'daki küçük beylerle yaptığı ticari ilişkiler sonucunda ticaretin örgütlü hale geldiğini, bunun sonucunda Anadolu'nun yazı ile tanışması işlenerek, Anadolu'da ilk yazı sisteminin kullanılmasından başlayarak, günümüzde kullandığımız alfabe sisteminin temellerinin oluşumuna kadar yazı sisteminin gelişimi anlatılmaktadır.

Yazarlar, Hititler'in ilk kralı I. Hattuşili'nin (İÖ 1650 - 1620), Kuzey Suriye'ye yaptığı seferler sırasında topraklarına kattığı küçük krallıkların saraylarındaki kâtipleri Hattuşa'ya getirerek çivi yazısı sistemini Hitit diline uyarladığını, ilk yazılı belgeleri onlara yazdırdığını anlatarak bu kâtiplerin kullandıkları çivi yazısının Eski Babil yazı üslubu gösterdiğini ve yazdıkları ilk belgelerin hem Hititçe, hem Akkadca olmak üzere çift dilde kaleme alındığını vurguluyor. İkinci kral I. Murşili döneminde, aynı belgeler bir kezde Akkadca yazılmaktan vazgeçilmiş.

Dinçol'lar, Asur baskısına karşı aynı etnik soydan gelen Uruatri-Nairi konfederasyonlarının Urartu Devleti'ni oluşturduğunu, bu devletin Yeni Asur yazı sistemini alarak uyguladığını belirtiyor. Hititler'de olduğu gibi, Urartular da Asur yazısını önce dili ile birlikte kabul etmişler; ilk yazıtlarını Asurca yazmışlar, daha sonra yazı yerel dile uygulanmış ve alınan dille birlikte çift dilli yazılmış, son aşamada ise alınan dil tamamen terk edilerek yerel dil kullanılmış. Hititler ve Urartular'ın, başlangıçta farklı bir dili kendi toplumlarına nasıl uyarladıkları, bu uyum aşamaları ve sonrasında kendi dillerini yazıya dökmeleri arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Yazarlar arkeolojik kazılarda ele geçen tablet sayısının azlığını, kil tabletin Urartu'da yaygın olarak kullanılmadığına bağlamakta ve Mezopotamya'daki gibi dini, mitolojik ve hukuki metinlerin çeşitliliğinin Urartu yazınında niçin bulunmadığını sorarak, bu gibi metinlerin papirüs gibi dayanıksız malzemelere yazıldığı için kalmamış olabileceğini belirtiyorlar.

Makalede I. Sarduri'den sonra Asurca ve Urartuca olmak üzere çift dilli yazıtlar yazdıran kralların bu uygulaması, yazı kabulünün bir aşaması olarak değil de sınır bölgelerinde Asurca konuşan insanların sayısının fazla olması nedeniyle, Asurca ve de Urartuca hitap etmek isteği olarak yorumlanıyor. Hiyeroglif yazı sisteminin ise devletin yıkılmasına doğru ortaya çıktığı için gelişmeye fırsat bulamadığını belirten yazarlar, son yıllarda yapılan araştırmalara dayanarak Hurro-Urartu dil grubunun Doğu Kafkas dil ailesinden olduğu yönünde kanıtların varlığına değiniyor.

"Urartu Dini"ni (s. 188-201) anlatan Altan Çilingiroğlu, Van Gölü havzası ve yakın çevresinin İÖ 3000 yılından itibaren Erken Transkafkasya kültürü

olarak adlandırılan bir kültürün etkisi altında kaldığını, yaklaşık 1.000 yıl gibi uzun bir süre varlığını koruyan bu kültürdeki dinsel inanış ve uygulamaların Urartu dini üzerinde kalıcı etki yaptığını vurgular. Ancak bu dönemle ilgili yazılı kaynak yoktur. Çilingiroğlu, beylikler tarafından oluşturulan krallığın yönetiminin aralarında seçtikleri bir beye devredildiği, krallığın kuruluşundan sonra dinin oluşumunu anlatıyor ve Meher kapı yazıtıyla birlikte Urartu dini ve tanrılar listesi ve hangi tanrıya kaç kurban kesileceğinin belirtildiği listeden bahsediyor. Haldi ve Teişeba'nın konumundan yola çıkarak Haldi'nin hanedanlığı elinde tutan beyliği, Teişeba'nın ise Urartu toprakları içinde belki de en fazla nüfusa sahip beyliği temsil ettiğini ileri sürüyor. Krallık içinde farklı alanlarda dinsel merasim uygulanmasını anlatırken Ayanis tapınak avlusunda yer alan 2 metreyi bulan pişmiş toprak küvetin içinde su bulunduğunu ve tören öncesi dini temizlik yapıldığını belirtiyor. Tapınak avlusu içinde sıvı libasyonun yanında kuru libasyonun da yapıldığını belirtirken, arkeolojik verilerden yola çıkarak tapınağın güney duvarına bitişik olarak yapılan ocağın yanındaki üç adet küp ve içlerindeki arpa ve buğdayın kuru libasyon amaçlı depolandığını anlatıyor. Tapınak alanlarında canlı kurban sunumuna örnek olarak Çavuştepe'deki kurban sunağı ve kanal sistemini örnek veren Çilingiroğlu, Ayanis Tapınağı'nın kuzey duvarına bitişik bir ocağı ve bu ocağın sürekli yanmasını ateş kültü ile ilişkilendiriyor, burada bulunan bir kalkan üzerindeki yanan ateşin üzerine toprak atarak söndürülmemesi emrinden hareketle Ayanis Tapınağı'nda sürekli yanan kutsal bir ateşin varlığını kanıtlamaya çalışıyor.

Erkan Konyar tarafından yazılan "Urartu'da Mezar Tipleri ve Gömü Gelenekleri" (s. 206-231) başlıklı makalede, Urartu'da gömüt geleneklerindeki farklılaşmalar, nüfusun etnik ve sosyal alandaki çeşitliliğine bağlanıyor. Konyar kral mezarları/kaya mezarları, yeraltı oda mezarları, taş sandık mezarlar, basit toprak mezarlar ve urne mezarlar başlıkları altında genel bir ayrıma gidiyor. Sitadel içindeki mezarların özelliklerini sıralayarak, başlıca Urartu kraliyet merkezlerinde kaya mezarına rastlanmamasını, Köroğlu'ndan hareketle Urartu krallarının genellikle Van Kalesi'ne gömüldüğü şeklinde açıklıyor. Tuşpa dışındaki çok odalı kaya mezarlarını varsayımsal olarak Urartu'ya öykünen yerel yönetici veya prenslere bağlayan Konyar, yine Köroğlu'na dayanarak tek odalı, küçük boyutlu mezarları Urartu sonrası Akhaimenid, Helenistik ve Roma dönemlerine ait olarak değerlendiriyor. Konyar, yeraltı mezar odalarının örneklerini belirterek çoklu gömü için düzenlenen bu odaların mimari çizim ve detaylarını vermiş, özellikle Karagündüz, Dilkaya ve Yoncatepe yeraltı örme mezarlarında çıkan yivli çanak çömleklerin Erken Demir Çağı'na tarihlendirilmesinin, kronolojide bazı sorunlar oluşturduğuna değinmiş. Yivli malzemeyle birlikte bazı mezarlarda kırmızı astarlı Urartu çanak çömleği, süs iğneleri ve bölgede kronolojisi İÖ 8. yüzyıldan erkene gitmeyen fibulaların çıkmasının tarihlendirmede sıkıntılar yarattığını belirten Konyar, bu mezarların malzeme ve buluntu durumu değerlendirildiğinde Orta Demir Çağı'na tarihlendirilmesi gerektiğini öne sürüyor.

Kitapta bunlardan başka Hanifi Biber'in "Urartu Silahları" (s. 234-247), Rafet Çavuşoğlu'nun "Urartu Takıları" (s. 250-265), Aylin Ü. Erdem ve Erkan Konyar "Urartu Çanak Çömleği" (s. 268-285), M. Taner Tarhan'ın "Başkent Tuşpa" (s. 288-335), Altan Çilingiroğlu'nun "Ayanis Kalesi" (s. 338 ve 361) ve Mehmet Karaosmanoğlu'nun "Erzincan Altıntepe Kalesi" (s. 366-373) başlıklı makaleleri yer alıyor.

DİPNOT

1 *Archaeologische Mitteilungen aus Iran 24* (1991): 13-21. Yakarın makalesindeki geçen toprakların analizi olarak belirtilen *buradinele* kavramı, metinde *buradinirle* şeklinde yanlış olarak alıntılanmıştır.

Kırmız perdahlı ayaklı Urartu kadehi.

Van Müzesi.

Urartu takıları, altın başlı tunç bilezik.

VanMüzesi. (Env. 2.1.77)

Altın fibula, Adilcevaz Kazısı.

AnkaraAnadolu Medeniyetleri Müzesi. (Env. 175-81-74)

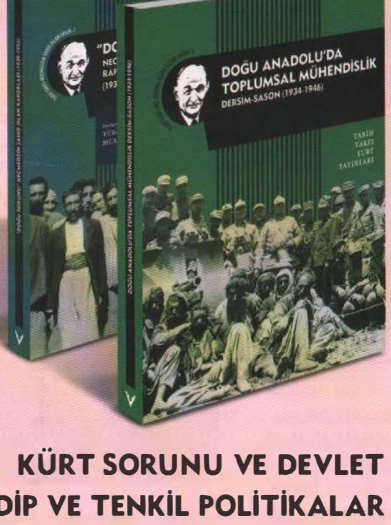

NECMEDDİN SAHİR SILAN ARŞİVİ'NDEN

"DOĞU SORUNU" NECMEDDİN SAHİR SILAN RAPORLARI (1939-1953)

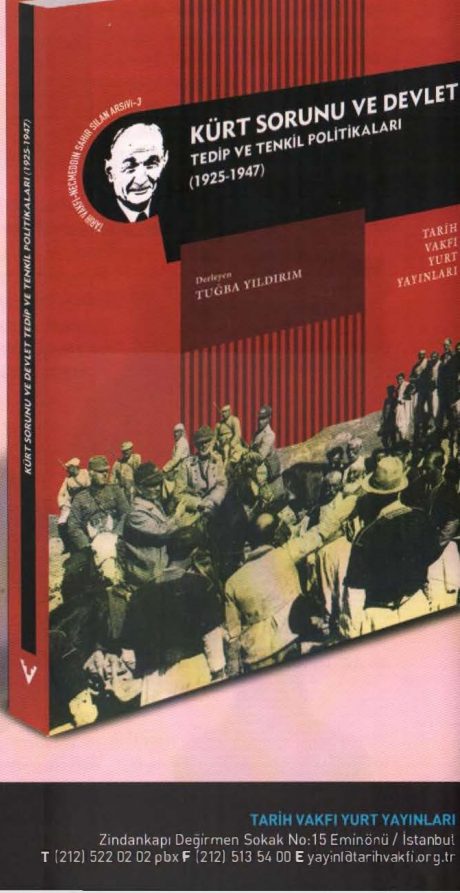
Derleyenler
TUBA AKEKMEKÇİ
MUAZZEZ PERVAN

ISBN: 978-975-333-242-2
560 sayfa, 32 TL, Mart 2010

DOĞU ANADOLU'DA TOPLUMSAL MÜHENDİSLİK DERSİM-SASON (1934-1946)

ISBN: 978-975-333-247-7
524 sayfa, 40 TL, Ekim 2010

KÜRT SORUNU VE DEVLET TEDİP VE TENKİL POLİTİKALAR

Derleyen: Tuğba Yıldırım

Mayıs 2011, ISBN 978-975-333-262-0
18 TL

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi yayın dizisinin bu kitabında, Kürt sorunuyla ilgili devlete sunulan raporlardan NSS Fonu'nda bulunan ve 1925 ile 1947 yılları arasında yazılmış olan on iki tanesini derledik. Bir araya getirilen on iki belgenin yazarları arasında dönemin siyasetçi, bürokrat ve askerlerinden Mustafa Abdülhalik Renda, Tahsin Uzer, Dr. Sükrü Mehmet Sekban, Ragıp Gümüşpala, Abdullah Alptoğan, Kadri Kemal Kop gibi isimler bulunuyor.

Kitapta yer alan raporların ortak özelliği, devletin Kürt sorununa ilişkin tek tipleştirici yaklaşımını gözler önüne sermeleri. Bu belgeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kürt kimliğine ve isyanlara yönelik gittikçe sertleşen "tedip", "tenkil" ve "sükûnetleştirme" politikalarının devlet katında nasıl değerlendirildiği, geliştirildiği ve uygulandığını yansıtıyor.

Bu derlemenin son yıllarda yayımlanan ve devletin niyetini birincil kaynaklar üzerinden gösteren benzer çalışmalara bir katkı olacağını umuyoruz.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 pbx **F** (212) 513 54 00 **E** yayinlar@tarihvakfi.org.tr

İş Bankası Kültür Yayınları'ndan yeni kitaplar

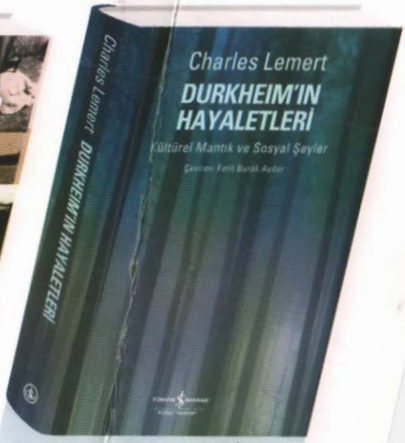
20. YÜZYIL AVRUPA İKTİSAT TARİHİ
Ivan T. Berend
Çeviren: Serpil Çağlayan
...nunda klasikleşen 20. Yüzyıl Avrupa İktisat ...hi, "bırakınız yapsınlar" rejiminden Keynes'çi ...ahalelere, totaliter sistemlerin ekonomik ...eminden karma ekonomiye ve refah ...nin yükselişi ne, en nihayetinde de ...leşmeye kadar çeşitli iktisadi modelleri ...ve özellikleriyle ele alıyor. İktisat tarihini ...arihle iç içe ve son derece ...anacak bir şekilde anlatan bu kitap, ...n çeşitli bölgeleri arasındaki ...malı yaklaşımı ve neden-sonuç ...eki parlak yorumlarıyla önemli bir ...duruyor.

464 sayfa | 18 TL

NASIL HATIRLIYORUZ?
TÜRKİYE'DE BELLEK ÇALIŞMALARI
Yayına hazırlayan: Leyla Neyzi
Bellek konusunun sosyal bilimlerde yoğun olarak araştırılması, sözlü tarihin bir akademik disiplin olarak gelişmesiyle başladı. Türkiye'de de son zamanlarda giderek gelişen bu alanın önemli isimlerinden Leyla Neyzi tarafından yayına hazırlanan Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları, hat sanatının günümüze intikalinden 12 Mart romanlarına, bir ulusal bellek mekânı olarak Anıtkabir'den Türkiye'de çalışan Moldovalı kadınlara kadar geniş bir yelpaze dolaşırken, hatırlama sürecini incelemenin aynı zamanda unutma sürecinin farkında olmayı gerektirdiğini de gösteriyor.

320 sayfa | 16 TL

DURKHEIM'IN HAYALETLERİ
Kültürel Mantık ve Sosyal Şeyler
Charles Lemert
Çeviren: Ferit Burak Aydar
Charles Lemert, bilginin toplumsal temelleri üzerine düşünmüş olan Emile Durkheim'ın etkisini taşıyan toplum kurumu geleneğini yansıtan bu büyüleyici kitapta, bizi zihin açıcı bir düşünsel yolculuğa davet ediyor. Lemert bu kitabı oluştururken denemelerinde, Fransız toplum kurumunun dünü ve bugününü benzersiz bir biçimde ortaya koyarken, kültürü kavrayışımıza ne ölçüde katkıda bulunduğuna dair derin düşüncelere dalıyor. Bu arada, zihinlerimizden hâlâ çıkmayan Durkheim, Marx, Freud ve Mauss gibi dü ünürlerin mirasların da keşfediyor. Düşünsel yolculuğumuz 20. yüzyılın yapısalcılığı ve ertesinde de sürüyor. Durkheim'ın Hayaletleri modern zamanların kültürüne ve düşünce tarihine ilgi duyanlar için kışkırtıcı ve yaratıcı bir okuma vaat ediyor.

384 sayfa | 16 TL

Bakırköy kitabevimiz açıldı.
Yakında Eskişehir'deyiz.

Tel: (0216) 348 97 84 Emin önü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Cadde bostan, Tel: (0216) 386 65 62
kara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 • İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42
6 • Trabzon - Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

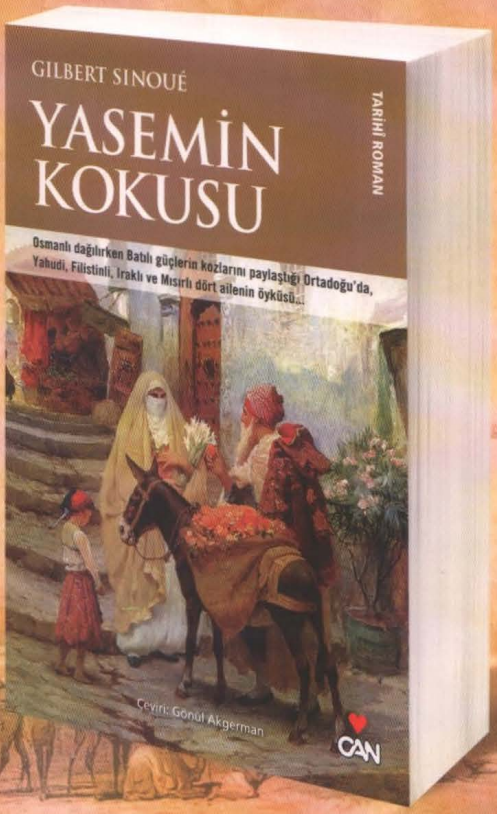
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Can Yayınları'ndan yeni dizi

Tarihî Roman

YASEMİN KOKUSU

Başarıyla çizilmiş kahramanları, çok geniş bir coğrafyaya ve koca bir yüzyıla yayılmış kurgusuyla *Yasemin Kokusu*, okumayı seven herkese hitap edecek bir öyküyü anlatıyor. Bizi yakından ilgilendiren Ortadoğu'nun geçmişini ve o günlerden bugünlere taşınan meseleleri yeniden yaşıyor olmamız da cabası...

CAN

http://www.facebook.com/CanYayinevi